

Bárka

X. évfolyam 2002/3. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

- 3 Gergely Ágnes: Télutó Amherstben *(vers)*
4 Tózsér Árpád: Ernő a Luxembourg-kert pónilován;
Kóda egy korábbi vershez *(versek)*
7 Tandori Dezső: Ambrose Bierce előversek; Kalibán: Verdun;
Kim *(versek)*
10 Jenei László: Ubi sunt *(elbeszélés)*
25 Kántor Zsolt: Az öröm kútfejéből; Inspiráció;
Burkot vonnak a dolgok *(versek)*
27 Penckófer János: Van itt még valami; Például a Szentláp utca *(versek)*
29 Filip Tamás: Ahol a földre ejtik; Amikor végre átadja *(versek)*
30 Pető Zsolt: Oltárkő; Ráhel-fúga *(versek)*
31 Márton László: A regényhős nő utolsó átváltozása *(elbeszélés)*
35 Vízhányó Mészáros Márton: Játszó; Halottak; Attila *(versek)*
37 Rékasy Ildikó: Áthangelődés; Gyanútlanul *(versek)*
39 Szegedi Kovács György: Kegyelem; Miért is nem volt
40 Szilágyi Ferenc: Gyomai epigrammák *(versek)*
41 Elek Tibor: „...hogyan tudod elmesélni”
Beszélgetés *Darvasi Lászlóval és Závada Pállal*

Műhely

- 51 Nagy Gábor: Békés megye a határmentiség és az Európai Unió
csatlakozás kettős erőterében
62 Lengyel Imre: Töprengések Békés megye versenyképességéről
69 Erdész Ádám: Az Alföld az Európai Unió kapujában

73 Ambrus Zoltán: Egy könyvtár korszakváltása
Ötvenéves a Békés Megyei Könyvtár

- 79 Bod Péter: Keleten a helyzet változatlan
*Mérlegen a békéscsabai Jókai Színház
2001/2002-es évada*
- 84 Szilágyi András: Újnaturalizmus emberi méltósága
*Székelyhídi Attila festőművész életművének
vizuális szellemterében*
- 93 Banner Zoltán: Felhőcsapda – vagy hiteles vízió?
Olasz Attila képei elé

Figyelő

- 95 Balázs Imre József: „Véletlenek tánca és ölelkezése”
Szilágyi István: Hollóidő
- 103 Bordás Sándor: A megtestesült szellemiség
Tózsér Árpád: Finnegan halála
- 111 Szilágyi Zsófia: Az iszapba ragadt idő
Bartis Attila: A nyugalom
- 117 Sturm László: Nagyszerű elképzelés részletekkel
Száraz Miklós György: Lovak a ködben
- 122 Benyovszky Krisztián: Fordított perspektívából
*Karel Wlachovský: Köztes szerepben.
Párbeszéd a magyar és a szlovák irodalommal
– közös dolgainkról*

*E számunk illusztrációit Székelyhídi Attila munkáiból válogattuk.
A borító 2. oldalán a Pista bácsinál (vegyes technika, papír), a borító 3. oldalán a
Szék kabáttal (tus) és a borító 4. oldalán a Két öreg (akvarell) című képek
láthatók*

*Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iff.hu/barka*

Gergely Ágnes

Télutó Amherstben

Nem erőtlen a hóesés,
csak akadálytalan.
A kín görcse a zuhatagban
mélyebben benne van,

a havat csodálják, tapossák,
csengő szól, gyertya ég,
de a vízesés ismeri
a sziklarepedést.

A tó befagy, a láb dobog,
a nap legombolyog,
a hold nem mindig éri el
a hegyi templomot,

farönkök csapódnak a tűzbe,
szikrázni, égni kell,
a hegyi árny, a vízi árny
a tűznek nem felel,

kolostorkerengő a csend,
elfut maga előtt,
mindenkoron függetlenek
a szunnyadó erők.

Hajnal. A lámpasor kihűl.
A csónakok sehol.
Szerelmesek borzonganak,
megáll a kútszobor,

varjú kering a kupolán,
lenn szalmabáb suhan.
Sosem erőtlen, ami jön,
csak akadálytalan.

Tözsér Árpád

Ernő a Luxembourg-kert pónilován*

*„Az alkonyodó Luxembourg-kertben
lépni is alig mertem.*

*Álltam, csak álltam meghatottan
a tágasságos panteonban.*

*Sokáig nem tudtam, mi hat így meg,
régí és ismert volt minden díszlet.*

*Medici Mária szökőkútja
unottan szórta vizét az útra.*

*Verlaine szobránál kis csibészek
visongtak, fociztak, rám se néztek.*

*És én mégis úgy elgyengültem,
itt a vég, véltem, hát leültem*

*egy mohos padra, és meggyóntam
a sorsom a nagy, zöld templomban.*

*Éltem: kis foci, kis pénz, kis nők
– A semminél, Istenem, tán ez is több.*

*Stendhal a boulevard kövén végezte,
én panteonból megyek a mennybe.*

*Marie Medici, adieu, delnő,
visse és scrisse, elmegy Ernő –*

*S ekkor láttam meg... Előbb a nyeret,
aztán a ponnit, ahogy legelget.*

*S egyszerre világos lett minden:
a kegyelem napja ez ma, Isten*

*A verset a szerző Finnegan halála (Kalligram, Pozsony, 2001) című kötetéből közöljük újra (A szerk.).

*küldött egy ponnilovat is nékem,
hogy azon jelenjek meg az égben.*

*Felültem a ponni piros nyergébe,
a kert is szebb lett onnan nézve.*

*Elénk terült a csillagos este,
léptettünk föl, föl, egy mennyei versbe.”*

Kóda egy korábbi vershez

Az alkonyodó Luxembourg-kertben
szinte lépni is alig mertem.

Köröttem csupa ismert díszlet:
mi rettenthetett mégis így meg?

A parókás platánok feketén, szőkén
hajlongtak, fondor Richelieukként.

Medici Mária szökőkútja
tüntetőn búsult, rásírt az útra.

Odább egy ablak, büffé-féle,
mint állat szőre: hullt a fénye.

Minden, mi volt a túloldalon volt,
én csak az voltam, mit elmém gondolt.

S éreztem, amott, túl minden vad ármány,
végleg két világ a látó s a látvány.

S én emitt teljesen egyedül voltam:
Orlando esze a távoli Holdban.

S akkor mintha csak álmodtam volna:
pónik vonultak előttem sorba’.

Valóban nyolc kicsi felnyergelt ló volt,
az elsőn tán maga Szép Ernő trónolt.

S a pónik – kipp-kopp – soklábú stanzák,
követték a címet, a szomorú gazdát.

Én meg nem tudtam: sírjak, nevessek,
látva a bús-groteszk nyolcsoros verset.

Lélekben beálltam én is a sorba,
én lettem a furcsa versben a kóda.

Így oldódott föl dúlt-nyomott kedvem
az alkonyodó Luxembourg-kertben.



Folyosón (olaj)

Tandori Dezső

Ambrose Bierce előversek

Nem volna semmi jel

Seminem (a hadaró Énekes)

Nem volna semmi jellege,
még fokhagymafingos lege
egy kicsit körbelengene,
mint fél karom lelógna,

másik fél karom falba verném,
semmi másom semmibe, enyhén
szólva is, szóm már sose lelném,
eltűnnék savba, lúgba, sóba,

cukorba, ecetbe, rohadt
mustárba, a sorokat at-
tól kezdve pár pillanatig
két kapálózó sarkam írná,

de nem kellene semmi rig-
mus vele, belőle, és semmi
nem kellene, hogy vele lenni
kelljen, nélkülem bármi bírná.

Ahogy madárkám és a házi
bajnokság híján már nirvánni
alig bírom, vége legyen,
és eltűnjek földön, egen,

falba úgy verjem fél kezem
hogy beletörjön, másikat
padlószálfákön zúzzam át,
kaparja poklok padlatát.

Kalibán: Verdun*„Mustáros virslink!”*

Ki kéne irtani az em-
beri nemet, hadd lenne nem!
Vagy csak a francba kéne hagyni,
abba próbáljon megszakadni?

Abba, amíg nem könyörög:
szájba, valaga szennylyukába
rögöt! rögöt! rögöt! csökkent
szellőzésétől valahára

szabadulna! És pórusába,
mindbe mit-tudom-én-mit! Azt,
ami a legtovább tapaszt,
eltapaszt leget és eget,

és mód alatt s mód felett
van, hogy nincs, és oly igen és oly
mindenhowyan, hogy bele-szétfoly-
lyon, jonhig... mi, nem, nem! Hörögné,

hogy soha többé, tört körökké
hullna minden szeletben, és
nem lenne több feltévedés,
nem lenne többé semmi más,

csak mustármedrű túlcsapás,
csak teljes azonosulás
azzal, mire nincs pusztulás.
Árkán virslinép ás meg ás.

Kim?

„Fajaid ösztönön!”

Átvonszolom magam a Práterem
mert nincs átvágva még ütőerem,
erem a csuklómon. a nyakamon,
pedig már semmit sem nyakaskodom.

Szívembe verném a ciánt. A hegy
– a tűé – lenne az Egyetlen Egy;
szájam sarkán, valagamon, a habja
kibuggyanna, semmibe se mutatva.

Felhők szállnak így, vagy a fos, lazúrok,
hogy valakit egy baltával leszúrok,
baltanyéllel vagy negyvenfős gyüle-
kezetet baltafejjel vágva le

– megyek. Nekizuhanok kirakatnak,
csodálója zenei lerakatnak,
bárminek. A pokolrétegeződés
elképzelése csak olyan előrés,

mely ma nyakadra szorul, koponyádra,
vagy bokádnál a viszketést kivájja,
hogy még viszketnél! Csontod hártya-védje
üvölti, hogy közeledj még feléje,

de te csak távolodsz. Kínod magára
hagyod, erre se születnél, halálra
arra születnél, hogy anyád tökön
rúgják: fajaid ösztönön.

Jenei László

Ubi sunt

1.

Az öregnek egyre nagyobb erőfeszítésébe került, míg felvándorolt a kis házikóig, melyet évtizedekkel ezelőtt emeltek a család éléstárául szolgáló pince bejárata fölé. Afféle búvóhellyé, de inkább leshellyé vált számára a rozoga épület, főleg annak keleti ablaka, melynek párkányára könyökölve kényelmesen lebámulhatott a szélről védett völgybe, ahonnan fölfelé indult az út, föl egészen a háza fölötti hegygerincig.

A pincébe már alig járt le, pedig régebben el nem hagyható szórakozása volt az alászállás. Odalent kísérteties hangulat uralkodott. Gótikus ívű vasszelvények, s a közéjük szoros rendben besorolt vastag deszkák tartották a földet. Tapogatózó lába alatt, s éppen a lábballal okozta súrlódástól, fénylett a döngölt agyag vörösesbarnája, de ahol a gombásodás meglepte, ott egymásba úsztak az erjedés fekete és fehér foltjai is.

Legjobban a feje fölötti boltozatos részt szerette. A pókok szövőszemölceinek munkája révén teljesen beborított tér ezer színben pompázó freskóvá lényegült, mikor a gyertyájának fénye megcsillantotta a nedvességcseppeket a hártya-vékony szövődéken.

Nyílegyenes lépcsősor vezetett a felső kapuhoz. Körülbelül a felénél, egészen pontosan a huszonharmadik lépcsőnél kellett néhány lépésnyit balra letérnie, hogy célba érjen – ó, hányszor, de hányszor számolta nyögve, aprókat horkantva, majd a végén veszett gyorsasággal emelkedő, süllyedő mellkassal a fokokat!

Ráadásul néhány hónapja világossá vált számára, hogy nincs biztonságban a visszaúton sem. Mintha gólyalábakon egyensúlyozna, a törzse úgy tekergett a biztos pontot kereső talp fölött, hogy rendre beleszédült. Remegtek az inai, megmegrogytak a térdei, a derekában, s végig a gerincén kibírhatatlan nyilallások sorozata villant végig.

Amióta egyedül maradt – előbb fia, nem sokkal később felesége is meghalt –, legtöbbit a hatalmas birtok szerencsétlen fekvése fölött mérgelődött, teljesen függetlenül magától a külvilág elhanyagolhatóan távolinak tűnő bonyodalmaiktól. Csak néhány fiolányi konyak szoríthatta ki mániás gondolatai közül e problémakört, de mióta a közeli kisvárosban hosszú fontolgtatás után beszerzett, nyújtott nyakú, körte alakú kis üvegedényei eltörtek, az ivást is elhagyta.

Számtalan, elképesztőbbnél elképesztőbb tervet eszelt ki, hogyan tehetné egyszerűbbé az életét. Nappal a filodendronok légygökereit pofozgatva, le-föl járkálva kereste az egyetlen igazi mesterfogást, míg éjjelente kusza összevisszaságban kötelek, kerekék, áttételek, csigák forogtak, tekeregtek a szeméi előtt, me-

lyek a hajnal közeledtével valamiféle homályos, ellenséges szörnyetegekké szerveződtek, s nem titkoltan az életére törtek. Mivel eleve elszánta magát, hogy bevárja őket, nem félt tőlük. Pusztán bonyolult létük, formájuk, funkciójuk értelmetlensége bizonytalanította el.

Rövid, álmatlan, ájulásszerű szakaszokban tudott csak aludni, így napról napra kimerültebbnek érezte magát.

Mikor aludt, s kivétel nélkül hanyatt fekve, mozdulatlanul, tágra nyitott szája üstszerű mélyedésében úgy állt meg időnként a felgyült nyál, mint egy kisebb krátertó. Reggelre a szemeit annyira ellepte a sárgás váladék, hogy csak hosszas küszködés után tisztult le számára a külvilág képe. Rémes éjszakáinak a felületes tisztálkodás után megmaradt nyomai azután egész nap ott éktelenkedtek az arcán.

Elvadulása nem nélkülözte a külső jegyeket.

Háza egykor fennhéjázó díszkapujának és homlokzatának fa berakásos elemeit utoljára nyolc éve húzta át lazúrfestékkel. Néhány ablaküvegen művészi arányossággal hajszálvékony, zúzmaraszerű törésvonalak terjeszkedtek. A ház oldalában körbefutó, alig néhány lábnyi széles járdán kristálykígyókként vöröslöttek a tetőről lehullott, s csak ímmel-ámmal eltakarított cserepek szilánkjai. A ház mögötti liget fáit lódarazsak, lombjukat levéltetvek lepték el.

A házban sem volt jobb a helyzet. A fűzőld védőhálók fakeretei megbicsaklottak, a rovarok elviselhetetlenül nagy számban és folyamatosan költöztek be mellé. Amikor esténként belépett az ajtaján, a fáradt rugó, mintegy tiltakozásképpen, halkán pattant egyet mögötte.

Ismétlődő ceremóniája volt megállni az ebédlő közepén, s lassan körbejártni tekintetét. Estéről estére érdektelenül, szinte csodálkozva teljesítette szolgálatát ezen az eszköztelen szertartáson, mint aki meglepődik, hogy ugyan miféle tárgyak vannak itt felhalmozva. A tálalószekrény sötétbarnája csak itt-ott látszott ki a rajta felejtett, s oda nem illő dolgok óvatosan egyensúlyozó halmai alól, a tálak, tányérok, csészék, evőeszközök, úgy tűnt, örökre elbarikádozták magukat, nehogy a konyhán kallódó, hónapos koszban álmodozó társaik sorsára jussanak.

Csupasz falak meredtek rá, melyeken a repedések úgy mutattak lefelé, mint egy villámcsapás. A főfalon közepen egy kampó éktelenkedett, alatta a falnak támasztva egy foltos olajnyomat, melyen gyönyörű, elnyúlt testű kutyák üzték a vadat. Szabad járás esett a helyiségek között, az üres ajtótokokon felpikkelyesedett a festék, az olajlámpás a sarok felé dőlve állt, talán az utolsó előtti pillanatban, mikor még megküzdhetett két, egymással ellentétes hatással.

Az öreg saját külsejével sem törődött. Ha megkerülhetetlen dolga adódott odakint, magára kanyarította valamelyik méreten felüli, színehagyott köpenyét, kabátját, s amikor némelyik mozdulatánál a hiányzó gombok jóvoltából elővilant meztelen bőrének betegesen sárgásfehér színe, mindenki, még a legélesebb nyelvű rosszakarói is, szégyellősen elkapták a tekintetüket.

Érezte a zavarodottságot, ami a hozzá forduló emberekben munkált. Nem tudott, de nem is akart tenni semmit sem azért, hogy feloldja. Fenyegetően közelínek érezte a halált.

Semmi sem volt már a házban, ami az ötvenéves kora előtti önmagára emlékeztethette volna. A felesége halálát követő harmadik nap hajnalán hatalmas máglyát rakott az udvaron bútorokból, képekből, szőnyegekből, de odahordta még a könyveket, gyertyatartókat, aranyozott használati tárgyaikat, mind-mind a ruhákat, cipőket, fejedőket is. Nem menekült meg semmi.

Azóta sincs utazó, vándor, ki ne hallotta volna a vendégfogadóban ennek a délutánnak a történéseit, ne kacagott volna harsányan az eszüket vesztett emberek kapzsiságán.

Kiváltképp a fogadósné tudta élénken ecsetelni, amint a tűzbe szökkenve kapcsolódta ki az értékesebbjét, majd a fájdalomtól ordítva ugráltak, égett ujjaikat fújva-nyalva járták a pokoli táncot. Az öreg azonban cseppet sem törődött a háza előtti tülekedéssel, tőle akár a tetőt is vihették volna a feje felől, másnapig jószérével nem kelt ki az ágyából.

Leszámolt a kisebb állatsereglettel is, melyet felesége, szíve szerint, már kapcsolatuk kezdetekor a gyehenna tüzeire kívánt volna, s csupán urának túlradó ragaszkodása láttán bólintott rá e napi gondoktól egyáltalán nem mentes hóbortra. Első volt ez a sorban, az évek múltán már mindenben engedő, az életet a mind jobban kiteljesedő szeretet foglalataként megélő asszony első fegyverletétele.

A sok idegesítő állati hang, a nem szűnő mozgás, sürgölődés, helyváltoztatás miatt – úgy érezte – vitán felül végeznie kellett velük. Mindenütt ott voltak, mint eleven felkiáltójelek. A gyengeség első jelére, végső soron felesége végzetes gyengeségére emlékeztették, tudniillik, hogy engedett a halálnak.

Egyedül pointereinek kegyelmezett, a pogány mezei pockok feletti számtalan, együtt kivívott diadal emlékére őket elajándékozta.

A máglyarakás másnapján, amikor az első erőteljesebb hajnali szellő betömte orrát a még parázsló, alakatlan halmazból áradó búzzel, révült tekintettel, jégverte boglyaként álló hajjal kitántorgott az ajtó elé, s a balról kézre eső, szépen faragott kapudíszbe markolva percekig csak zokogott.

Sokáig érezte még a szagot, a füst, a korom maró, kesernyés szagát, mely emlékeiben összekeveredett, egyazon érzetté vált saját könnyeinek sós ízével. A veszteség ezután tompábban sajgott benne, szerettei halálának tudatát, úgy tetsetett, hogy egy ideig sikerült kielégtenie magából.

Azután előbb a fia, majd az asszony, szép lassan, mint ahogy ő haladt reggelente fölfelé a lépcsőn, fokonyként, mozdulatonként, hangonyként, szép lassan, visszaopták magukat az életébe.

2.

Ezen a szeptemberi reggelen a szél úgy cicázott egyetlen gyertyánfájának ágai-val, mint a játék önkívületében mindjobban megvaduló gyermek. Az öreg, fületlen vödrével a háza melletti kerthez igyekezett. A sarkon befordulva gyér haját, melyet hátul akár már össze is foghatott volna, gyászos rebbenésekre készítette

a felgyorsult, csípős légáramlat. Ez volt birtokának a viharzónája, itt akkor is ingadoztak a gyengécske száron díszelgő virágai, amikor a völgyben fűszál sem rezdült.

Mégsem a tolakodó elemek miatt tántorodott hátra. Már nem tudta nem észrevenni, hogy megmagyarázhatatlanul és visszafordíthatatlanul hervadásnak indult virágoskertjének egyetlen igazi, addig valóban pompázatos éke, a tulipán-ágyás.

A hagymagyökerek rendellenes módon, egymás után száradtak el. Több volt ez, mint a természetnek ebben az évszakban megszokott hétfátyol-tánca. Ellentmondott minden eddigi tapasztalatának. Az egymásutániség, a fokozatosság elve, kis lángon égő életének talapzata sérült. Hogyan folytassa, ha a láncolat megszakadt? Egyáltalán, hogyan szakadhatott meg?

Percekig állt, mozgása csak a szél változó erejéhez igazodó apró korrekciókra szorítkozott. Hallott már ilyenről, hogy a magány ennyire képes kilúgozni az embert. A tudat, mint egy kártyavár, egyetlen jelentéktelen apróságtól összeomlik. Szinte látta is, mint egy fényérzékeny rétegben lappangó kusza, baljós árnyaktól terhelt képet, ahogyan az a valami, amit lényegi részként rangsorolt, leválik az ég köldökéről, s szétterül azon a helyen, ahol éppen áll, akár egy talajmenti felhő.

A lapockája környékén tüzes nyilak járták át a testét, járomcsontja sajgott a vacogástól. Az volt a benyomása, hogy a múlt emberszobrai lépkednek körülötte, s tesznek rá csipkelődő megjegyzéseket. A családi szájhagyományban fennmaradt az egyedüli romlatlan irányító hatalom szolgájának, a tágabb rokonságához tartozó, egykori gloggnitzi apátnak a tétele, miszerint az ítéletek csupán a következményeikkel együtt értelmezhetőek helyesen. S lám, ez alól az Úr sem kivétel.

Az öreg számot vetett mindennel, s arra a döntésre jutott, hogy feladja.

Akkor már kíméletlenül süvített a kora őszi szél, s bár az öreg a rendellenes használatban megnyúlt, megcsúnyult, házilag bélelt múlt századi gérokkját, melyet szalonkabát helyett furcsa mód felöltőnek mondott az ócskás, igyekezett szorosra vonni maga körül, egy erősebb lökés szempillantás alatt úgy hátracsapta a kiszolgált ruhadarab mindkét szárnyát, hogy a rozoga test néhány veszedelmes másodpercig elveszett az izmok számára.

A görcsösen kapaszkodni akaró kéz megcsúszott az egyenletesen simára dörzsölődött, zsírtól bebarnott korlátán. Az elszabadult anyag alól kikandikáló, szánandóan vékony láb remegett a kétségbeesett igyekvéstől, míg végül sikerült valamennyire kitámasztania magát egy lépcsőfokon.

Reggelente, amikor a mozdulatai még nem voltak mérlegelés függvényei – ösztönösen, katonásan oldalra hengeredni, előbb az egyik, majd a másik lábat is le az ágyról –, sokszor tévedt a tekintete lappadt, kékes csőrendszerrel, lila és mélyvörös pöttyökkel, görbén szétágazó piros vonalakkal tetovált, fonnyadt lábára, s egyszerre minden eszébe jutott, kedélye ördögi fordulatot vett. Elkeseredve látta be, hogy az idők során minden szerve, szövete, sejtje szolgából úrrá lett.

Egyelőre azonban még győzedelmeskedett. Hogy újból diadalt aratott a zsarnok fölött, felemelte a fejét, s úgy nézett a száját csak az imént elhagyott felkiáltás után, mintha látná távolodni.

– Irgalom? – dohogott csendesen, s megmaradt, előre álló fogai ütemesen verődtek össze, ahogy az irányíthatatlanul működő izmok elengedték, majd egy pillanatra felkapták a bőrt, a csontot.

– Irgalom?! – mondta újra. – Elindultam meghalni, s már a lépcsőn könnyögőre fogtam.

Az öngúny lassan méregbe fült, feldúlva állt, s még mindig imbolyogva, két kézzel szorította a korlátot.

A tó annak a hegynek a túloldalán volt, melynek lejtőin az öreg birtoka terült el. Ha idejében elindul, még úgy vághat át a gerincen, hogy nem találkozik senkivel, s zavartalanul bevégezheti, mielőtt újra ráborulna a keservekkel teli sötétség.

Az elvégzendő feladat egyszerűnek tűnt, s tulajdonképpen más módozatot nem is tett megfontolás tárgyává. A víz, aminek a hegy innenső oldalán egész életükben válogatott hátrányokat jelentő hiányát érezték, a víz legyen az, amely egyszer, legalább egyetlen egyszer tegyen vele valami jót.

A hegygerincen keskeny, éppen csak egy szekérnek való, de jól kiépített, egyenes felületű út húzódott végig. Az egyik oldalán, éppen azon, amerre most az öreg lépkedett, fiatal, ám máris terebélyes tölgyek sorakoztak. Felső ágaik szelesebb napokon egészen a házig leintegettek, s az öreg bolondul néha vissza is jelzett nekik.

Belekapaszkodva az egyik fatörzsbe, visszafordult. Emlékezett, micsoda felfordulás volt az építkezésük idején. A falubeliek milyen buzgón, s kéretlenül jártak vizitálni – lenéző mosolygásukról tán maguk sem tudták, mennyire sértő. A torony, amint elnevezték odalent, álláspontjuk szerint nem volt bizonyíthatóan hasznos, a belefektetett munka nem fizetődött ki, épp ezért meglétéből is a gazda renegát hajlamaira következtettek.

Ettől kezdve a forma kedvéért, mármint az állítólagos közmegegyezés rendjének kedvéért, s a tákolmány társadalmi veszélyességének csökkentése érdekében kifelé csak mellékes, szóra sem érdemesíthető díszítőelemként emlegette bástyáját.

Mert egy igazi bástya volt ez, melynek még ma is vonzóan egységes képet mutató kúpos teteje most kibukkant az ezer színben pompázó, ritkuló lombok közül.

Az ő szeretett háza. Az avatás, mint valami egyházi liturgia. Majd a bába ráncos keze, s benne az élet új, vérfoltos prédája. A gyermekágyas hetek, majd a görbe lábak első lépései a testvére által valahonnan a Balkánról áttelepített babérmeggy gyönyörű, telt zöldjével a háttérben. Gyors veszekedések, édes kibékülések, gyertyafény. A vetkőző nő vibráló körvonalai a falon, a rendetlen ruhahalmok a széken. Szeretkezések! Szeretkezések.

A legutolsó tél hatalmas havazása földig nyomta a baromfiól dróthálóját.

A méhkaptár még ugyanott van, ahová lerogyott, a földre heveredett galambdúcban pedig valamiféle apró, alig neszező állatka élhet, mindig csak a füvet látja mozogni utána, olyan gyors.

A kutyahúgy lassú tűzön égeti el a tuját, melyet az ókori rómaiak az élet mitológiai jelképének tartottak.

Képzletben végigkövette a ház falán futó repedést, mely a behordatlan tüzelőanyag fűrészporszerű illatú halma mögött tűnt el szem elől. Ez a repedés is az elmúlás jele, foszlékony árokpartján az ujj mérhetetlen rombolást volt képes végezni egyetlen érintéssel is. Sebhely volt ez, stigma a múltján.

Kedélyére csak rájátszottak a további díszletek. Egy évvel ezelőtti elvetélt helyreállítási kísérlet óta otfeledett palló, vaslábak, kampók, néhány koszlott rongy. Ócska, haszontalan kerülgetnivalók. Álnok kegyelemlövés egy, talán másforma adottságokkal, túlélhető sérülés után.

Sokáig pihent, szívta-fújta tátott szájjal, erőlködve a szökni akaró levegőt. Az éjszaka tömegesen fenyegető veszélyeire kellett gondolnia, hogy folytassa útját.

Bár a döntés megszületett, a kivitelezésben még voltak olyan mozzanatok, melyekkel szemben kétségei támadtak. Egyáltalán, hogyan fog megtörténni? Belesétál? Alámerül? Visszatartja a lélegzetét? A csöppnyi tavacska a legmélyebb pontján is csak a válláig ér. Hogyan foghat ki az életöszönén?

Az utóbbi időben – s ezt, ideje tisztázni, mint oly sok minden mással kapcsolatban is, általában a rászakadt magány sajátos időszámításának kezdőpontjától mondhatta el – undorította a pocsolója. A széleit az elvadult gazok benőttek, egyetlen helyen lehetett csak igazán kényelmesen megközelíteni. Az a néhány kisebb szikla, amely ki tudja, hogyan és honnan került ide, amelyekről elrugaskodva, a levegőben összekuporodva bombaként csapódhattak a vízbe, a cickafarkfajok dús tenyészetének zöldesszürke leple alatt már alig volt észrevehető.

A keleti oldalra járt le a fiával, ott tanította meg úszni, oda vonszolták közösen, hatalmas kacagások közepette a balsorsukat megérvő kutyákat fürdetni. Órákig lubickoltak, fröcsköltek, ugratták egymást, míg a parton rájuk váró asszony semmihez sem hasonlítható, a szerelem mélységeiből, rejtelveiből még annyi év után is oly sokat feltáró, mégis, fenségességében is egyszerű mosolygása finoman, de félreérthetetlenül, ki nem parancsolta őket. Az út a gerincig, majd a túloldali lépcsősoron a versenyfutás, lefelé, egészen a házig, mely akkor még hívogató szigetként egy zabolátlanul hullámozó virágtenger közepén bújt meg, s még a házban is, a gyors, kapkodó szárítkozás, meztelen bolondozás, mind-mind a nevetés kiapadhatatlan forrása volt.

És most csak a víz szagát, az ezernyi öntudatlan élőlény rövidre szabott létének bomlásszagát érezte.

Közeledvén a vízhez, mozgását folyamatosan lassította, egészen a mozdulatlanságig. Egykedvűen álldogált, nyoma sem volt benne rémületnek, figyelmét azok a részletek kötötték le – a cipőjének vízbe érő orra, egy tanácstalan béka, a sás újabb, jelentős térfoglalása –, melyek általában is foglalkoztatták volna.

A miértek gyors tisztázása végül hatni engedte a helyzetből fakadó gerjesztő erőket, a körülményeket mintha magnézium fehér fénye világította volna be.

Bőrének apró nyílásain áradás indult meg, a szél hiába birkózott tovább a rátapadó fakó szövettel. Az öreg testében megérett a félelem.

3.

Pontosan azon a helyen állt, ahonnan – hetekkel ezelőtt – először megpillantotta a tüneményt. Felbukkanását nem kísérték égi jelek, villámlás, mennydörgés, szokatlan hideg vagy hóhullám. Nem számított rá, de nem is lepte meg – eddigi élete mentes volt a büszkeségtől, tudatában volt saját korlátainak, jóra való alany volt a nyájban. Járt neki. Ha nem bukkant volna fel ez a lény, mely, megérzése szerint, magában hordozta a földi megtisztulásra való esélyt, a felhorgadó akaratosság mérge már annyira beépült volna a lelkébe, hogy a helyrehozhatatlan torzulás idő előtt tönkreteszi.

A magány betegségének lefolyásában bekövetkezett fordulópont volt ez.

Kezdetben csak a kertben uralkodó rettenetes állapotok foglalkoztatták. A tikkasztó augusztus végi hőség a föld felé fordította a vadnövényekből nemesített remekművek fejét, alig győzte hajnalonként hordani rájuk a vizet. A mértani rendben sorakozó foltokat percek alatt felemésztette a kelő nap heve. A termőtalan változatos formájú rögökké állt össze, virágok súlyával küszködő kocsányok, állhatatlan hajtások, magukat megadó, földet súroló sárga levelek mindenütt.

Az öreg azon a napon, mióta felébredt, koponyájának csontburkából különös hangokat hallott. Csak onnan jöhettek – vélte –, hiszen a fülében vertek visszhangot, pedig a külvilág mozzanatlan, csendes volt. A hangok természetét, változásuk rendjét idővel kiismerte, sajátos ritmusuk segítette a beazonosításban, s így elviselésükben is. A szekvenciákat egy-egy kibírhatatlanul éles, pattanó zörej választotta el, mellyel egy időben az alsó állkapcsa mögött is bántó, nem enyhülő fájdalmat érzett. Dél felé már csak a belső szobában talált menedéket, fejét a párnájába mélyesztve, lecsüngő lábaival a földet kaparva, halkán nyögdeczelt.

Akkor jutott eszébe a tavacska, az enyhülés újabb lehetősége. Az ötlet felvillanyozta, az elhatározás bátorsága, szokatlansága, s egy szemvillanás alatt a dolgok sűrűjében érezte magát. Hóna alá kapott pár holmit, amiről úgy gondolta, hogy szüksége lesz rá. Azt mondta magának, szokásától eltérően hangosan, hogy a testével érintkező kelme bolyhos felülete, érthetetlen módon, máris mintha lehűtené. Mélyet lélegzett, rekeszizma olyan erőteljesen emelkedett fel, mint még talán sohasem.

A lépcsőfokok elsimultak, a karfához nem nyúlt. A felső kapu sarokvasának nyikorgására figyelt fel, egy másodpercre kikökönt a mozgás örömeiből, elhalványult a vágy, zavarodottan körütekintett, hogyan, s miért került ő ide, majd fejét megrázva lankadatlanul folytatta útját. Akkor ott fenn, a langyos szélben, ostobaság lett volna tagadnia, maradéktalanul boldog volt.

Térdig gázolt a vízbe, anyaszült meztelenül. Hímtagja balra simult, gyér szőr-

zetéből alig fehérlött elő. Ujjával a köldökében babrált, nem annyira zavarában, inkább szükségből, hogy kezdjen végre valamit a kezeivel. Szemöldökéből félrelökte a verejtéket, két vállát hátra húzta, majd alaposan végigpásztázta a környékbeli bozótost, melyet néhol üdítően szakított meg a tövises rekettye élénkebb zöldje, s a róla egyenesen ordító néhány sárga virág.

És akkor pillantotta meg a tüneményt.

Átfutott a fején, hogy – bár eddig nem tudott róla, sőt, legtöbbször keserűen az ellenkezőjéről kellett megbizonyosodnia – emberfölötti intelligenciával rendelkezhet: fogékonyan efféle útra indító sugallatokra, az életében minőségi változás állhat be.

A tünemény apró, világoskék vibrálás volt a horizonton. Formája, mibenléte másodlagosnak tűnt. Úgy ítélte meg, hogy felbukkanásának ténye önmagában rendkívüli esemény.

A mélyről felszakadó kiáltás egy olyan ember torkát hagyta el, aki maga is meglepődik a diadalán. Az öröm egészen körbefonta a várakozóan, s korát meghazudtoló könnyedséggel lábujjhegyre emelkedő öreget, ragadósan belepte, csaknem fojtogatta, mint egy viharos gyorsasággal keletkező és terjedő gáz.

A cserjék szövevényében jó előre rés támadt, előzékenyen szétnyílt a bozotos. Türelmetlen várakozás kezdődött.

A táv a tüneményig, s az általa megjelölt végponttal megfogalmazódott tér templomhajóvá magasodott. A remény egészen imádságos hangulatba sodorta az öreget. Nem törődött azzal, hogyan is illik a templomhoz, az imádsághoz az ő természetes meztelensége, de sejtette, hogy ehhez a valláshoz, melynek regulája szerint most hódolni készül, egészen jól illenek a sajátos körülmények.

A tünemény közben mindjobban kivált a háttérből, s már elérte a széthajló, cserépszínű természettel pöttyözött, zsenge ágak által nyitott ösvényt. Még egy lépés, még egy, s ott állt a tisztáson, tekintetét körbefuttatva.

A lány közelebről, s józanabb szemlélő számára mindösszesen egyszerű, de megkapó látványnak bizonyult volna. Mélybarna szemei azonban maradéktalanul, már-már illetlenül, hivalkodóan gyönyörűek voltak. Lapockájához két vastag fonatba fogva simult a selymes, sötétbarna haj, a csinos test pedig, a hőség ellenére, színes hímzésű selyemben pompázott.

Dermedten állt, bambán nagyra nyitott szemei a tóban ácsorgó férfi ágyékán.

Mindenki ismerte a környéken, így az öreg is, tudta, hogy a közeli apró falucska orvosának epilepsziás lánya bámulja. Nemrég hallotta is, hogy az istentiszteleten elkapta egy roham, görcsösen rángatózva fetrengett a földön, s habzó szájjal, öntudatlanul ordította az apszis felé, hogy jaj!, jaj!, állítólag olyan keservesen, hogy a mélységes szenvedést, mely összefonja a fizikai fájdalmat a lélek halandóságának félelmével, e falak között még senki nem szikráztatta fel ilyen szívbe markolóan, de még talán az égiek sem tudtak ilyen kínról. A szentleckét deklamáló pap, dolgát félbehagyva hozzásietett és hangosan sírt, zokogott, ahogy ölelte, vagy miként a tényekhez inkább ragaszkodó megfigyelők előadták, inkább lefogta.

A kövér és idióta kocsmáros, egyébként tisztos családapa, aki az öreghez ha-

vonta szállítja a sózott húsokat, tojást, lisztet, mikor mi kellett, elmesélte azt is, hogy a lányon, ott a hideg kövön fektében, majdnem csípőig felgyűrődött a bő szabású ruha. A pengéként felmeredő sípcsont, a görcstől besüppedt térd, de még a két formás comb is feltárult, még hozzá olyan izgató módon, hogy – többek helyeslése által igazoltan – a körülmények ördögi volta azonmód feledésbe merült.

Mire az öreg mindezt felidézte magában, a lány már csak pár lépésnyire állt tőle. Észre sem vette, mikor jött közelebb, s arra is, hogy itt van, inkább valami rafinált illat figyelmeztette, mely ugyanúgy áradhatott a nemes anyagból, mint a patyolat testről. Tekintetét még mindig lefelé szegezte, szempillája ívből felfelé mutatott, bal halántékán egyetlen csepp izzadtság nyomult lefelé, csillogó csapást hagyva hátra.

A pillanat, a helyzet teljességgel értelmezhetetlen volt. Válasz, magyarázat nem született, nem születhetett, annál is kevésbé, mivel kérdések sem hangzottak el. Megszólalásra lehetőség nem volt, értelme sem lett volna, a különböző, rájuk telepedő, most éppen boldogító kórok között a süketség, a külvilágra való érzéketlenség első helyen állt. Valószínűleg mindkettejük számára ilyen hirtelen, ilyen egyszerűen, és ilyen magától értetődően jött el az idő, amikor lehetőség és vágy végre nem állt tragikus ellentmondásban.

Kapcsolatuk titkos volt, s az esély, melyet az élettől kaptak, nem maradt kiaknázatlan. Hetente ugyan csak egyszer-kétszer tudtak találkozni, de ezen alkalmakkor a kéj minden, eddig csak hallomásból ismert fortélyát bevetették üdvözülésük érdekében.

A lány kivirult, sápadtságát életrevaló, telt színek ütték el. A sok kirándulásnak köszönhetően még a nap tüze is fogott rajta, s olyan édesen mutatott a le barnult arcocskán a pír, a válogatott huncutságok által táplált, együttlétük alatt soha ki nem alvó tűz.

Környezetükben – úgy hitték – mindenki gyanútlan volt, a múlt szűkölt, vonított a sarokban, az elhaltak sírján hónapos, szétporló, megbüdösödött virág fakult.

A Gondviselő szerepét, s talán lehetőségeit is, elirigylő papot azonban nem hagyta nyugodni a felrázó, átlényegítő emlék, a templomában zokogó emberek látványa, s az a hatás, melyet a lány kicipelése utáni rögtönzött szózatával váltott ki.

Magától értetődőnek gondolta, hogy a lány a kezére játszik majd. Mivel azonban a lány mind többször elmaradt, mellőzve érezte magát, s meg is sértődhetett volna. Végül egy kibírhatatlanul elnyúlt, unalmas és terméketlen istentisztelet után elhatározta, hogy cselekedni fog. Kételyeit azzal oszlatta el, hogy a maga módján igaza van, az isteni erények szószólójaként külön jogositványai vannak, mint bárki másnak. Bár igazán rossz előérzete volt, betegesen rettegett a bonyoldalmaktól, mégis ragaszkodott elhatározásához.

Rövidlátása sem gátolta, lépésről lépésre közelebb férközött, s a ház, melynek

oldalát akkor még fehér kúszórácsok fedték, gyönyörű rózsákat futtatva az ég felé, a pózok, sóhajok, simogatások eme rejtekhelye hamarosan felfedte előtte titkait.

Dühös volt, szembesülve a valósággal, de nem tudta igazából, hogy miért. Amikor az ablakon belesve meglátta a két fehér foltot a félhomályban megbúvó ágyon, ijedtében a kerítés felé hátrált, s majdnem hanyatt esett egy levelek alatt guggoló takarmánytökbbe botolva. Némileg lehiggadt, hosszasan mérlegelt mindent, bár nem volt kétséges előtte, hogy halaszthatatlan teendői vannak.

Mégis bántotta valami, talán a helyzet egyértelműsége, a kibúvó vagy a bűnbocsánatra való esély teljes hiánya. Így, hogy látta, hogy a bűn szemérmetlenül előtte lett elkövetve, homályosan úgy érezte, hogy a vétkesek mintegy közreműködővé avatták, megrontották. Ágált benne az ördög.

Megbújva a kerítésnél, megvárta a lány távozását, majd belépett a házba. Az öreg egy széken ült, ahogyan teremtetett, mellette jobbra a földön egy szemmel láthatóan nedves, összegyűrt kendő, a fehér textilen nyugvó terjedelmes folt látványa arcul csapta a belépőt. Dühösebb lett, mint a felfedezés pillanatában, és már tudta is, hogy miért.

Az öreghez lépett, s igyekezve elkerülni szemrehányó tekintetét, arcul csapta. Nem annyira erőből, inkább csak jelzéseképpen. Nem érzett semmi többre késztetést.

Ismét ez a pillanat, gondolta az öreg, az élete hovatovább színtelen, elmosódott, ijesztő dagerrotípiák sorává válik, nem másolható, újraélhetetlen pozitív képek egymásutánjává, s rákényszerül, hogy mozdulatlanul élje meg a jelent, majd átzökkenve egy újabb jelenbe, megint csak megmerevedjen.

A fény csalóka trükkjén merengett, még akkor is, amikor az ajtó becsapódott a pap után.

Mint kiderült, a pap számára a fölénye valóban nem volt evidencia. Kétségek gyötörték. A botrány, ennek ellenére, bokrosodott, elejtett szavak, lemondó legyintések, a lány érthetetlenül megszaporodott rohamai egyaránt gerjesztették. Baj mégsem lett volna, ha az öreg az egyik napon meg nem látogatja az ágyhoz kötött lányt.

Felbukkanása a faluban legalább akkora esemény volt, s annyi megkülönböztetett figyelem által övezett, mint a rangosabb közösségi rendezvények. Beengedték ugyan a félig váróterem, félig szalon feladatát betöltő, utca felőli helyiségbe, de az arcok gyanakvóak, fagyosak maradtak, s a sottogás felerősödött.

A rákövetkező hétvégén aztán, szinte tömeges elvárásnak megfelelően, a pap kiprédikálta a párt.

A felgyorsult események nem adtak lehetőséget az öregnek arra, hogy védekezzen. Eszméleténél volt, mikor a háza sarkánál, saját vérében fekvő, rátalált a kocsmáros. Néhány husáng még ott maradt félredobva, lassan száradtak rajtuk a foltok. A teste körül a fű lenyomódott, látszott, hogy jó néhány láb tiporta. A vér felfröccsent a falra. Az ablakok betörve, az ajtó tokjából kiszakítva, odabent

minden, ami kevés – magányának korszakában – megmaradt még, módszeresen felaprítva, porrá zúzva.

A falon függő olajnyomat egy ütéstől ugyan leesett a szögről, de üvege csodával határos módon nem tört össze, egészében sértetlennek tűnt, úgy állt a falnak támaszkodva, mintha csak kínálná magát, tegyék fel. A kutyák ugyanolyan szépen nyújtózkodtak rajta, mint azelőtt, a vad ugyanolyan rémült és gyors volt.

4.

Négy napra volt szüksége a talpra álláshoz. Az ötödik nap hajnalán felbotorkált a hegygerince, s kihúzott derékkal megállt az út közepén. Elnézett a falu felé, mely még rezgő párával takarózott, beleszimatolt a levegőbe, megcsóválta a fejét. Nem érzett semmi olyat, amiből minta állt volna rendelkezésére, tevékenységének tárgyai beazonosíthatatlannak látszottak. Érzékei cserbenhagyták.

Egyetlen gondolat zakatolt benne: majd holnap.

Végül újabb négy nap telt el, mire megvilágosodott előtte, mit is kell tennie.

Kései, melyeket a pincelejáró mellett tartott, nagyság szerint sorakoztak egy lapos dobozban. Legalább havonta egyszer elővette őket, s nagy műgonddal húzgálta oldalukon a fenőkövet, majd a túlélés káros hatásait kiküszöbölendő, apró reszelővel távolította el a parányi csorbákat. Az egyiket, éppen a legnagyobbat, különösen szerette. A nyele, valamint a nyelével egybevágó, folyamatosan szűkülő pengéje miatt egészen olyan formája volt, mint annak a porcelán okarinának, amelyet fia kapott tőle tizenkét éves korában.

Már órák óta sötét volt, mikor elindult. Birtokának völgy felőli oldalán volt egy kis kapu, melyen keresztül inkább csak kibújni lehetett. Most ott mászott át, majd lépteit szaporázva haladt lefelé a murvával vékonyan beszórt gyalogösvényen.

Egykedvű volt. Ahogy a nagyobb kődarabok megcsikordultak egy-egy lépésénél, s a hangokban felfedezte a ritmikus ismétlődést, még dúdolt is magában. Azt a borzongató, szörnyű dallamot, Jeremiás siralmainak könyvéből, amelyet ez az átkozott pap énekelt a fiának teteme fölé szórt földhányás mellett állva.

Az elágazásoknál lelassított, kilesett a kanyar utáni egyenesekbe, s amennyire erről megbizonyosodhatott a sötétben, senki sem láthatta. A falu első házaihoz érve már a lábait is óvatosabban tette le a földre, igyekezett zajtalanul mozogni. Egyetlen ablakban látott valamelyes világosságot, az utcára kivetődő fénykört messze elkerülte.

Az orvos házának oldalában állt. Ismerte ezt a helyet. Nagyon is jól ismerte. Innen leste meg a feleségét, amikor az orvossal, vizsgálat ürügyén találkozgatott. Innen látta azt is, milyen gyorsan, idegesen mozog a két felhúzott térd, az asztalon végignyúlt asszony meztelen combjának és lábszárának v-betűje hogyan világít, miközben az orvos, bokájára rogyott nadrágjával megbéklyózva, csípőjével

keményen szaporázta, s a heves mozgásnak csak nem akart vége szakadni, csak csinálta és csinálta, jóval tovább, mint ő szokta.

Még mintha most is látta volna feleségének jobbra-balra csapódó, felszegett állát, lehunyt szemeit, s azt az erkölcstelen mozdulatot, amivel a férfi farpofáit megmarkolva mélyen ölébe rántotta a bizonyára vastag dorongot, s mintha addig kétségei támadhattak volna a leselkedő férjnek, immár odaadóan karóba húzta magát.

Sohasem szólt a feleségének arról, amit látott. Akkor, míg hazaért, háromszor is hányt, nem az undortól, inkább az idegességtől, mindannak a rémképeitől, ami felfedezésével a nyakába szakadhat. Az imádatig szerette az asszonyt. Nem akarta elveszíteni. Az a rövid időszak, míg felesége még élt, maga volt a pokol.

Ujjait óvatosan az ablak keretéhez illesztette. Tudta, hogy egy gyengébb nyomásnak is engedni fog, s nem is csalódott, az olajtól befeketedett sarokvas meg sem nyikordult. Bemászni már nehezebb volt, percekbe telt, míg feltornázta magát a párkányra. Odabent néma csend volt, és szinte teljes sötétség.

Balra egy ajtó, a kilincs a jobb oldalán, maga felé kell nyitnia. A szőnyeg rojtjára vigyázni kell, a felesége egyszer idegességében megbotlott benne, látta, hogy a megoldott ruhájában milyen szerencsétlenül kalimpált a karjaival. A kandalló bal oldalánál indul felfelé a lépcső, a lépcső tetején kis tér a pihegésre, majd a keskeny folyosó jobbra. A folyosóról nyílnak a hálószobák, balkézről az első mindjárt a házaspáré, szemben vele a lányé, azután vendégszobák, majd egy kisebb benyílóban alacsony ajtó, mely mögött, az öreg sejtése szerint, a lány mellé fogadott, s az orvosnak is besegítő ápolónő húzta meg magát.

Az ajtó hangtalanul nyílt, az öreg egy pillanatra félbeszakította a néma dudorászt, hogy egy szintén néma kuncogással ünnepelhesse szerencséjét, minden olajozottan megy, mormolta, s felroffenő nevetését elfojtva tovább vitte a dallamot.

A hanyatt fekvő asszonyt fejbe csapta, az egyik husángot használva azok közül, melyeket a látogatói otthagytak a háza előtt. Az orvos meg sem rezdült a tompa, dobbanásszerű hangra. Az öreg közelebb hajolt, s egészen közelről valóban látta is, hogyan indulnak meg a piros patakocskák, hogyan sietnek be a halánték medrén át a haj csalitosába. Az áll alatt háromujjnyi távot mért ki, s erősen lenyomva végighúzta a kést a fedetlen nyakon. Bár nem tetszett neki a szörcsögő neszezés, a forma kedvéért végignézte ezt is, a folyóvá duzzadó piros áradást, pedig már sietett volna az ágy másik oldalára.

A mélyen alvó orvossal sem veszkődött sokat, nem nagyon volt érzéke a színpadias megoldásokhoz. A kéz egyetlen lendülete után harmincig számolt, s csak azután vette le a tenyerét arról a szájról, mely egykor az asszonyát illette. Nem lehetett benne bizonyos, de remélte, hogy az elkerekedett szemek még láthatták őt a félhomályban, olyan közel bújt hozzá. Beszívta a szagát, kereste benne a felesége illatát, mely üzekedésük közben örjítően csípős szokott lenni, kereste itt is az emlékeit, édesgette volna vissza az elpártolt elemeket.

Vigyázott rá, hogy a keze ne legyen véres. Szerelme nehogy megijedjen, mikor szelíden fülébe susogva magával viszi, haza az otthonukba. A szemét dörzsölő, vékony, áttetsző hálórúhában ébredező lánytól nem volt miért tartania, pillanatok alatt felöltözött, kacéran a szülők szobája felé integetett, az irodában kivett némi pénzt apja hatalmas íróasztalának fiókjából, majd az öreg kezét fogva, szó nélkül követte.

Az utolsó házak közt még mindig ott volt az árva, karéjnyi fénynyaláb, s a lány huncut mosolya, melyen a sárgásfehér sugarak irányt változtattak, fel-felragyogott.

– Micsoda éjszaka volt – tűnődött az öreg a meztelen test mellett fekvé –, rettegtem az éjszakáktól, de ez igazán helyénvaló éjszaka volt.

Vesztőhelyet ácsolt a gonosznak, gyorsba burkolta a jót, rendbe tette sérelmekkel csúfított életét.

Kora hajnalban azonban elszundikált, s a nap már sütött, amikor felébredt. Kabátját magára terítve kilépett a ház elé. Vödréért nyúlt, s befordult a sarkon. Az a fájdalom, mely ekkor hatalmába kerítette, ismeretlen volt előtte. Egy percig sem gondolta, hogy kiheverhető, gyógyítható, hogy a továbbiakban segíthetne rajta bármi is.

A tulipánágyása kipusztult.

Joggal mondhatta múlt időben, mivel a tövek állapota legalább annyira visszafordíthatatlan volt, mint a végromlás láttán az öregé.

Az a múlt, melynek elemeit össze kívánta rakni, melynek a még használható egységeit vissza akarta nyerni, most teljességgel érdektelennek tűnt. Az étellel való bajmoldásra még csak gondolni sem bírt többé, holott ez töltötte ki mindennapjait, ez a kilátástalan bajvívás a sorssal, hogy újraélhesse az éveket, újra birtokolhassa azt, amit jó birtokolni, s kiszoríthassa köreiből a rosszat.

Ugyanolyan boldog kívánt volna lenni, mint egykor, mikor még lehetett hinni a virágok önvédelmi képességében.

A felesége is mennyire szerette gondolni a különösnél különösebb növényeket, féltő gonddal simított végig szirmukon, el nem hagyott volna egyetlen öntözést sem, még ha a férje végezte is el a szertartást, ott állt mögötte, szinte csücsörítette az ajkait, ahogy segíteni akart nekik felszívni a táplálékot, s nevetett, de hogy nevetett az erőteljes hajtásokat ünnepelve.

Hol van már az a kéz, hol van a bimbó, kinek dolgozik tápláló erejével a nap, hol vannak a nevetés délutánjai, s hol vannak a kéj utáni ernyedő éjszakák? Im-máron elmúltanak és alászállottanak az földbe – recitálta az öreg reszelős, érzéketlen hangon, s betegesen eleven képekkel elképzelte, hogy a papjuk füstölője hullamérget permetez rá, az elátkozott birtokra, a múltjára, s ez a mérgező létének szövetét roncsolva egyetlen perc alatt mindent elemésztett.

– Nem vagyok felelős semmiért – szögezte le.

Sarkon fordult. A lány ágyáig egyenletes, határozott léptekkel jutott el, ott azonban elhagyta az ereje. A meztelen háthoz simulva szinte nyüszített, amikor hátulról szorítani kezdte a keskeny nyakat. Nem érezte a hátrakapó kezek nyo-

mán pirosuló sebeket, a körmök szántotta párhuzamosokat, a visszeres lábán csattanó sarkak kalapálását.

Régen, túlságosan régen mozdulatlan volt már a lány, mikor elengedte. A valóság legyőzhetetlenségének tudata, a rettenetes bizonyosság rejtett, pusztító erőt szabadított fel belőle, mely utóbb illékonynak bizonyult. Nem bírt megmozdulni. Tekintetét a plafonra szegezte, nézelődött. Követte ismét a repedéseket.

Úgy lélegzett, hogy hallja, hangosan zörögve a nyákkal, hátha úgy nem alszik el. Itt nem halhat meg. Pihent, erőt gyűjtött.

Ellazított ujjai változatlanul a selymes, színeződő bőrön.

5.

A tó partján állt, cipőjének orra a vízbe ért. Dacára a szélnek, testét verejtek öntötte el.

Az volt a benyomása, hogy nincs egyedül. Csodálkozott ugyan, hogy a faluból még senki nem ért fel, hogy nem indult még meg a hajtóvadászat ellene, de most nem is rájuk gondolt. Valakit, testetlen, égi lényt, kétes kilétű ítéletvégrehajtót sejtett maga mögött, aki nem hajlik engedményekre, nem fogja túrni a megfutamodást.

Fulladás lesz a vége.

Egyszer, kiskorában még, büszkén, boldogan, várakozással telten, hatalmas erőbedobással szaladt szülei háza felé, s egy udvaron kifeszített, számára láthatatlan szárítókötél pontosan a torkánál akasztotta meg lendületét. A jajveszékelés, siránkozás most is a fülében volt, az érzés emléke, a rendeltetés nélküli, gyilkos tátogás fizikai fájdalma, de még inkább a halálfélelem iszonyatának érzése viszont elveszett valahol.

Mivel nem volt pontosan felidézhető előképe, nem is félt, úgy rémlett, csak a környezetében lehet majd nagy a riadalom. Körülötte azonban nincs, és talán soha nem is volt senki. Egyedül az aggasztotta, hogy ez a tolakodó kényszer, mely láthatatlanul, de testet öltött itt mögötte, megfoghatatlan formába sűrűsödött, hogy ez bármi befolyással is bírjon az ő utolsó perceire. Nincs rá szüksége.

Már a tó közepén állt, amikor teljesen váratlanul újabb kérdés tolt fel benne. Egy alkalmatlan, megmosolyogtató kérdés. Ahogy ott állt, lábujjait az undorító iszapba mélyesztve, szétterpesztett ujjjaival egy széles levelet odébb hajtva, egy pillanatra koporsóban látta magát, egyszerű tákolmányban, melyet vásári mutatványként rozzant bakon egyensúlyozott a vakszerencse. S ebbe a faládba az első szöveget a felesége verte, az összes többit ő maga. De az első, amellyel ez a haláltánc megkezdődött, az első a felesége kezében volt.

Emlékezett a felesége koporsójára, a díztelen, de nemes anyagból készített masszív foglalatra, melybe bezáródott a fény, mely elvette a látását, elnyelte azt az embert, ami valóban ő volt.

Akkor sem volt ideges, bár nem is igazán érdekelte, de tudta, hogy nem fedezhetik fel a mérgezés nyomait.

Vizsgálat nem volt. Mindenki kézenfekvőnek tartotta, hogy olyanért jött el a halál, aki válogatott kórságaival, az orvosnál tett gyakori látogatásaival, a magához vett tömördek gyógyszer – patikus által is megerősített – rémhíreivel hónapokig beszédtemát adott a falunak, s idő előtt szánakozás alanyává vált. S azzá vált maga az öreg is. Az öreg, aki tette után sem elégtételt, sem büntudatot nem érzett. Csak mérhetetlenül szomorú volt, üres test kitömve szomorúsággal.

A terv készen volt.

Az első merülés alig pár másodpercig tartott. Felbukkanva azonban nem hagyott időt magának a pihegésre, azonmód lemerült újra. A fejében ütemesen vertek egy dobot, a testében villámok cikáztak, tarkójában bizsergést érzett. Ugyanannyi idő, mint először. Fel, majd egyből le. Fel, le.

A tüdő kapkodott, a száj néha nyitva maradt lent is, s egyre több víz jutott be rajta, a test gyengült, karjaival csapkodott, űzte el magából az életerőt, hideg fejjel kísérletezett.

Még egyszer, legfeljebb kétszer lesz ereje feljönni, a lábai már maguktól kicsaklottak meg, nem tartotta fenn semmi. Lemerült, s a fenékről utoljára fellökte magát. A szája nem, már csak a szeme került a víz színe fölé. A partot nézte, ahol veszíteni látszott a tó a szárazföld ellenében, a zöld vízinövényeket, s úgy rémlett neki, hogy látja és felismeri, sőt meg is tudja határozni a levegő színét, egyáltalán, nagyon meglepte, hogy eddig miért maradt rejtve előtte ez is, s oly sok minden még. Láta a levegő színét, s utoljára magában még kimondta, a levegő piros.

Vérben úszó szemei alámerültek. A víz elsimult fölötte. A tó körül csönd volt.

Ugyanebben a pillanatban a hegy túloldalán berontott a szél az üres ajtótonkon, körülszaladt a házon, s a falnak támaszkodó olajnyomat, engedve egy ellentétes irányú erőnek, ledőlt.

Az üveglap eltört, s felsértette a képet is, jól látható, áthidalhatatlan árkot szakítva a kutyák és a vad közé.

Kántor Zsolt

Az öröm kútfejéből

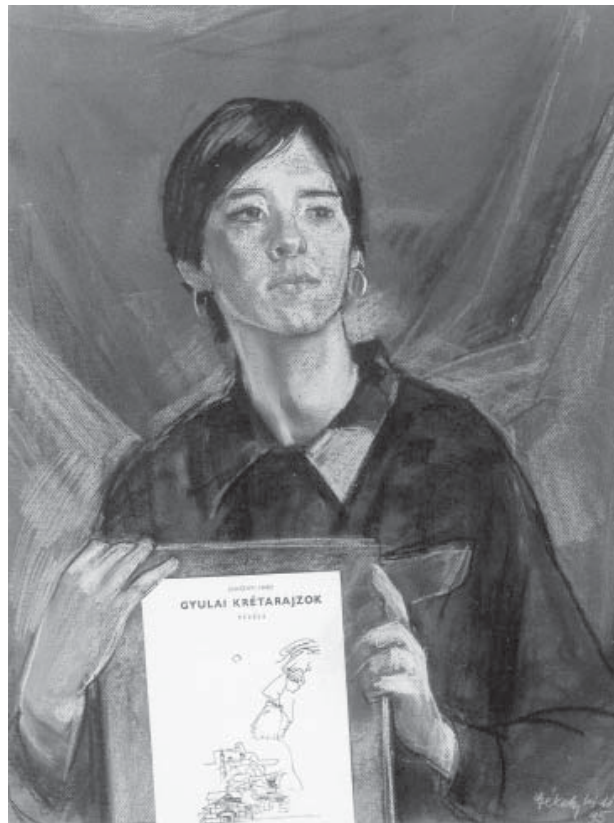
Merít az idő. Az idő egy személy.
Esténként arcra borul és könyörög,
imákból épít történeteket.
Beszéde szép, ajkai tiszták.
Az idő egy ország. Végtelen vidámság,
ami birtokában van.
Kincsei a növények, a szeretet bimbós cserjéi.
Életnedv buzog ezekből a kútfejéből.
Városai az égben vannak.
A levegő tulajdonjoga is Nála van,
nincs rajta jel-
zálog.

Inspiráció

Völgyeid betelnek szekerekkel,
lovagok nyomulnak kapuid felé.
A látás ösvénye marad csak,
kijelentés *csapásai*.
Éjjel szólít meg a Lélek,
és megcsörren az arany, a mélyből,
illatos olaj csurran hajadon.
Ige mossa meg arcod,
hogyan láss.

Burkot vonnak a dolgok

Mindenütt fátyol, beszéd és félelem.
Ennél rövidebb az élet nem lehet.
Most látható egy pillanatra, mi a test.
Gyűrött s gyötört gyönyör s egy gyűszűnyi mérég,
gyehenna gyűrűibe kapaszkodó indák, ágacskák.
Líra lombik bébije: hallgatás.
Befejezi-e az anyag a történetet?
Vagy átlapoz néhány évet?
Kitüremkedik a kérdések sérve.
Ríme érv-e?



S. I. emlékére (pasztell, papír, kollázs)

Penckófer János

Van itt még valami

Van itt még valami, ebben a sétafogalmazó újraélésben, ami a Megértésből nemhogy kirekeszt, de úgy ír rá a saját mosolyára, mintha csak egyetértenék a félremagyarázhatóságával. Egyre távolabb rendeli tőlem azt a kisiút, aki a régi angyalháborúk szorongó hőseként még ma is sokszor segít a kétségbeesésen. Hiába nyílnak hát és csukódnak a mondatok 'maguktól', nincs bennük örömöm, ahogy ezt mondani szokás.

Valószínű, hogy már az efféle beszédet megelőző csöndben is manipulál, én meg a túlmagányosodott skrupulusaimnak tudom be a kudarcaimat. Pedig, Édesistenem, hogy szerettem volna Burtonnel mondani *I am musing*, mennyire kívántam azt a könyvtáros homályban élő tisztánlátást. Igen, hét éve dőlt el végérvényesen, hogy minden ezért lesz: meg a gyilkos kísérlet is a magát író sétanyelvben, ami nem enged magához, ami megaláz.

És valóban lett egy olyan napom, ahol már nem éreztem hol a séta, hol a nyelv, csupán az óriásszavak, és fénybe kontúrozva vitt egy neohedonista gondolatmenet. Logók és matricák, egy költészeti happening a plázában a *Boldog Óra* keretén belül, valami cyberpunk design a mozitermek és a pénztárak fölött, s a legutolsó kép, hogy mondom: olyan ez, mint egy sétakés a líra mondatában –: mit szeretnék, hangot adni neki, avagy marad a mosoly?

Például a *Szentláp* utca

Például a *Szentláp* utca, no és mellette a *Külsőpázsit*.

Hogy villanhat be az útkanyar, egy semmi emlék, amely nem kötődik semmihez? Egy meszelt házfal repedezettsége, ablak amarilisszel a szemfényben. Lardok közt a virágzó magány – mondta ki félhangosan és felállt. [Egy ötszázast dobott az asztalára.]

Akkor már negyedik napja nem beszélt senkivel. Egy idegen lett, aki mindig is szeretett volna lenni. Csak a teste, vagyis a ruházata. Egy farmer, ing, meg táska a kezében. Tucatarc, semmi feltűnő a lépéseiben.

Egy jegyet kérek. Nyolcas terem, tizenhét harminc, meg ilyenek. Maximum az, hogy sajnálom, most nincs időm, ha megállították a metrókijáratnál.

De újra meg újra az a *Szentláp* utca, no és mellette a *Külsőpázsit*. A verőfényben a zöld kardél, a repedés mintázata. Hát mi az, ami összeköti az egymástól távol eső képeket? Melyik nyelv lesz képes fölfedni az összefüggést? Vajon az, amely a hallgatás mögött mondja magát, vagy az, amely előbb-utóbb úgymint áttöri ezt a némaságot?

Liliomvérben a mozivászon – tette hozzá félhangosan és az ötszázadról a pincérre nézett. Kétmosoly, az érthetlenségben egy kis világosság. Aztán az ajtócsengő és a széthulló kocsmai hangulat. Egy vibráló neonreklám a háta mögött, *Canoé*, vagy valami más. Egy [eddig ki nem mondott] hangsor értelemkereső villogása.

Filip Tamás

Ahol a földre ejtik

Borzas szakállú gyerekek
szaladnak a tegnapi hegyéről
lefele, és közben kipotyog
zsebükből a kulcs, a zsebpénz,
a vonatjegy, a sorsjegy,
az ellenőrzőből kihullanak
az intők, az egyesek, és ők
teli torokból üvöltenek.

Holt nyelven szól hozzájuk
a völgy, szavait sziklarések
ismételgetik sziszegve, de ők
nem értenek belőle semmit, s még
a tar bokrokon kabátjuk fönnakad,
és sapkájukkal a tüskés szél
elrohan, torkukból kifogy a hang,
s odalenn már csak suttogásra futja.

És forrás fakad fel ott, ahol
a földre ejtik ráncos tarkójukat.

Amikor végre átadja

A széleket megint homályban
hagytam, mint már annyiszor.
A körvonal csak hadd lebegjen,
mint egy gallyaktól szaggatott
palást a lovas vállán, aki
az éjszakában vágat felénk
a rábízott üzenettel, és szünet
nélkül mormolja magában azt
a néhány szót, amit majd ő is
csak akkor fog megérteni,
amikor végre átadja nekünk,
vagy azoknak, akiket
helyettünk házainkban talál.

Pető Zsolt

Oltárkő

A kövek éneke vitt hozzád.
Tehóm vizeiben hangjuk csobbanó,
hívogató környomat.
Szavad örvényből és
kedvességből születik, visszhangja
néma sóhaj, kövek pattanása a víz színén.
Gyermekjátékot utánoz a mély.
Malompatak növényeit, tüdőd
ezernyi ágát fodrozza sodra.
Templomod kapujához kuporodom,
nézem halrajok jöttét, füvekkel telt mezőid,
aratásra érett, meleg tábláid.
Engedj, benső oltárod kövét érintse homlokom.
Adj kavicsot, s nem lesz szavam, árnyékom.
Dombodon mélység virága nyílik,
Két lélegzet bársony szirma.

Ránhél-fúga

Látni, ahogy kúthoz hajt dolgaid méhe,
Leülsz, vársz az itató pásztorokra.
Kövek őrzik a forrást.
Hamarabb értem oda, finom lapok
borulnak fölénk, kőfátyol leng.
A hetedik év és a tizennegyedik.
Egy hely, egy örvény megtöri uralmad, idő.
Virágok a terasz lépcsőin. A teremtés buja kertje.
Te ittál és megmámorosodtál.
A középső lélekcserepbe rejtett egyetlen cseppecske
derült nyári hajnallá tett.
Szemeid tágra nyílt ékkövek.
Arany medalion nyugszik melleden, kezemben alvó.
Letelt a tizennégy év.
A pásztor nyája egyetlen juhocska.
Túlvilági rés.
Medalion aranykapcsai között
lélegző kavics.

Márton László

A regényhős nő utolsó átváltozása

A pálca szárazon reccsent, mielőtt eltört volna, mint egy favicc poénja. A vesztőhely kinn volt az udvaron, ablaktalan tűzfalak tövében, ahová egy lépcsőn kellett fölmenni abból a pinchelyiségből, ahol a statáriális bíróság ülésezett. A reccsenés azt volt hivatva kifejeznie hogy a regényhős nő rövidesen átlép az élők sorából a halottakéba. Hogy a regényhős nőt egészen pontosan mivel vádolják, az nem derült ki, mert a közepén ülő kövér férfi mindvégig csak annyit mondott, hogy: „bíróság-túróság, bíróság-túróság”, aztán aláírt valamit, ami csakis jegyzőkönyv lehetett. Ezeknek fontos a forma.

Csak az a kár, hogy a tartalom nem fontos nekik. A regényhős nőnek lettek volna valódi bűnei, akár tizenhét halált is megérdemelt volna, vagy legalábbis annyit mindenképp, hogy felelnie kelljen értük. Igen ám, de nem kérdezte senki. „Megálljatok csak” – ezt gondolta a regényhős nő, miközben odavezették az ítélet-végrehajtási műtárgyhoz: „Kibaszkok én veletek.” Olyan büszke volt, mint egy szászánida hercegnő, és olyan rondán beszélt mint egy viceházmester. Továbbá nem rajongott az új kormányzat hatalomra kerülése után bevezetett rögtönítélő bíraskodásért. „Felakasztjátok az ártatlan Amátát, és fennakad a bűnös Lukrécia.”

Az előzményekből nyilván kiderült már, hogy a regényhős nőt Budapesten Amáta néven emlegették. Ez a név, kissé szabad fordításban azt jelenti: „sokak által szeretett”, és valóban, a regényhős nőt sokan szerették, hol gyöngéden, hol meg nem annyira. Ő mégis azt képzelte, hogy neve apácákra jellemző szűziességet fejez ki. Ekkor azonban, ugyanis kisebb méretű valódi zsákot hirtelenjében sehogyan sem találtak, fejére húztak egy zsákvászon bevásárlószatyrot, amelyre az volt rányomtatva hogy: „Katholische Akademie Düsseldorf”. A regényhős nő, aki e fontos pillanatban katolikus akadémiának volt álcázva még olyasmit is gondolt, hogy:

„Ez van, amikor a hóhérnőt akasztják!”

Nem mintha a regényhős nő elvégezte volna a csepeli Hóhéreképző Főiskolát, erről szó sincs. Mindössze arról van szó, hogy volt egy ismerőse, egy költő, akit úgy hívtak, hogy Morgenstern Krisztián, és aki bizalmas együttléteik alkalmával úgy becézte a regényhős nőt, hogy Hóhér Zsófi. Ez a Morgenstern még a nőknél is jobban szerette az akasztófákat, folyton róluk írt verseket, róluk fantáziált, így a regényhős nőnek adott becenév is több, mint érthető. A regényhős nőt is kedvelte azért, és bár hangsúlyozta, hogy nem szerelmes belé, mégis hozzá írta egyetlen szerelmes versét. Így kezdődik:

Hóhér Zsófi, kisanyám,

Puszild meg a koponyám...

A regényhős nő mindennap megpuszilta Morgenstern Krisztián koponyáját,

legalábbis amíg ott lakott a Bérkocsis utcában. Jó környék volt, sokszor nézték prostituálnak, jobbnál jobb ajánlatokat kapott, ám akkoriban még nem volt rászorulva a pénzkeresetnek erre a módjára. A koponya ott volt a konyhában a pohárszék, más néven kredenc tetején, és a regényhős nő azt hazudta róla, hogy honfoglalás kori lelet, és a halántékon látható ék alakú erőművi behatást buzogány okozta. Pedig nem buzogány volt az, hanem húsklopfoló, más néven potyoló. (A regényhős nőnek voltak erdélyi kapcsolatai, többek közt nőismerősei, s ez utóbbiak nem szerették a háztartásban előforduló jellegzetes pesti kifejezéseket.)

A Bérkocsis utcában ott lakott Palika, akit valamiért Pálinkának becéztek, talán azért, mert nem bírta a pálinkát. A regényhős nő ugyanezen okból mindig belediktált néhány pohárkával, főleg, ha nagyobb társaság volt jelen. Ez a Palika vagy Pálinka egyszer egy régi lexikonban utánezett Lukrécia történetének, hogy tudniillik az érényes hölgy, akarata ellenére, házasságtörést követett el, vagyis-hogy elszenvetde az elkövetést, minekutána bánatában szíven szúrta magát; és akkor Palika egy fontos élettani pillanat erejéig azt hitte, hogy ő a Szuperbusz. Egy ilyen szuper kivitelezésű busz, és ha jókedvem van, akkor tövig benyomom a pedált, ha meg nem, akkor meg tessék leszállni rólam.

Hozzáteszem, hogy nem sokáig volt ő Szuperbusz, mert a regényhős nő egykettőre úgy ledominálta, hogy roncstelep lett belőle. A Bérkocsis utcai lakás tulajdonképpen az övé volt, Palikáé, és Palika abban a konyhában, amelynek pohárszékén vagy kredencén a népvándorlás kori koponya nézelődött a lyukon, Palika mindennap zacskós levest főzött, és pucolt csirkét, vagy ahogy ő mondta, „pucikát”. Ez utóbbit a Rákóczi téri csarnokban szerezte be.

Lukrécia úgy vélekedett, hogy nincs unalmasabb látvány, mint egy feldarabolt madártetem a kislábos fedője alatt, mire Palika mindössze annyit mondott, hogy: akkor ne nagyon emelgesd azt a fedőt.

Másfelől az, hogy Pucolt Csirke vagy Pucika egy bizonyos Jónás Tibornak volt a beceneve, akinek sima, keskeny arca volt, és a Szvetanay utcában dolgozott a „holtak szigetén”, ahogy a prospektúrát nevezte. A regényhős nő egy ízben vele is közelebbi ismeretségbe került, pedig Pucikának még a hangjától is undorodott, nemhogy az érintésétől. A közelebbi ismeretség alkalmával Pucika egyszerre csak kimászott az ágyból, és mutatott egy aranyfogat. Majd néhány perc múlva megint kimászott az ágyból, és akkor már egy egész aranyhidat mutatott, amely majdnem olyan szívmengetően fénylett mint augusztusi alkonyatkor a Balaton tükrén az aranyhíd. Pucikának az volt a szavajárása, hogy: csak a por váljék hamuvá, csak a hamu váljék porrá. Ebből is látszik, hogy a Pucika vagy Pucolt Csirke nevű jó barát majdnem annyira okos ember volt, mint amennyire szórakoztató.

Olyan ember, akire azt mondják, hogy a jég hátán is meg tud élni. Annál feltűnőbb volt, hogy amikor ismét nagyobb társaság verődött össze a Bérkocsis utcában, Pucolt Csirke nem volt szabad szemmel észlelhető. Azt rebesgették róla, miközben tetőfokára hágott a buli, hogy most már nemcsak a halottak fogait, lopkodja hanem az élőkét is, úgyszólván sürgősen el kellett pucolnia valahová. Erre

az alkalomra Lukrécia fölszedte a nagyszobában a parkettát, és csirkeragut főzött bográcsban, jó fűszeresen. Olyan különleges fűszereket használt, hogy a csirkének édeskés disznóhús íze volt. Így mégsem olyan unalmas, mint kis piros lábosban, fedő alatt. Valaki megkérdezte, hogy: ugyan mit szól a parketta felszedéséhez Palika vagy Pálinka?

Akkor vették észre, hogy a házias természetű Szuperbusz, aki havonta legalább egyszer beroncsizott, nem időzik köztük. De azon, hogy hová lett, nem értek rá töprengeni, mert az ablakon kigomolygó füst láttára nagy szirénázva megérkeztek a tűzoltók, és azzal végük szakadt a Bérkocsis utcai szép napoknak. Utóbb az a hír járta, hogy Palikának is pucolnia kellett a Jónás Tiborral együtt, az Angyalföldi Vlagyimir látta őket Szingapúrban.

Nem tudjuk, miért éppen Szuperbusznak és pucolt Csirkének szenteltek ilyen sok figyelmet Lukrécia lelki szemei. (Testi szeméit, ha még emlékszik rájuk az olvasó, eltakarta a düsseldorfi katolikus akadémia.) A többiek már csak homályosan rémlettek fel.

Felrémlt az apja. Ő nevezte el Amátának, mégis megfenyegette, hogy agyonlövi, ha másvalakinek merészeli adni a szüzességét, nem pedig őneki. Aztán a kényelmes karosszékekben, kezében a Parabellum 72-vel, szép lassan elbóbiskolt; Lukréciaának elég volt megszorítania Major Lukréciusz kezét (azt a kezét, amely esténként, a jóéjszakát-puszi hosszú perceiben egyre gyakrabban csúszkált olyan helyekre, ahová nem kellett volna), mondom, elég volt apja kezét megszorítania, hogy eldördüljön a halálos lövés, és hogy bizonyítható legyen az öngyilkosság.

Felrémlt egy hímnemű újszülött, akit negyedóráig láthatott, vagy talán addig sem; viszont három vagy négy évig néznie kellett azt a fikuszt, amely egy hatalmas virágdezsában pompázott, és az említett fiúcska szívébe fúrta gyökereit. Tudvalevő, hogy a fikusznak nem árt, ha elmulasztják átültetni; nyolc-tíz évig is élél ugyanabban a földben.

Felrémlt egy jóképű bankigazgató (ez egy pénzkereső munka volt), akibe az ejakuláció pillanatában döfte bele az injekciótűt. Utóbb sajnálta, mert a legjelentősebb orgazmusokat vele élte át, akkor azonban mindent érzett, csak sajnálatot nem. Olyan volt a kövérkés test, miközben ketten kicipelték, mint egy tengerfenéken legelésző, nagy, fehér hal. Akkor állapította meg Lukrécia, hogy a lélek nem a végbélnyíláson keresztül távozik a testből, ahogyan hinni szokás, hanem a húgycsővet részesíti előnyben.

És ez még mindig csak a fele vagy még annyi sem. Hol marad a többi? Fel kellett lépnie az emelvényre, amely tulajdonképpen a borozó egyik támlátlan padja volt (ugyanis a legutóbbi választásokig, illetve a rákövetkező rendcsinálásig a rögtönítélő törvényszék „Borpatika” címen működött), és a lábát a térde alatt összekötözték, mint a kapkodó mozdulatokból megállapíthatta, „szak- és jogszerűtlenül”. A keze már addig is össze volt kötözve. Úgy bizony, szak- és jogszerűtlenül. Ezt a furcsa kifejezést egy ereszcatorna-javításról szóló szakértői véleményben olvasta. A bádogos, aki teljesen impotensnek bizonyult, viszont megjósolta, hogy itt ősszel akasztások lesznek, megcsúszott az egyik cserépen, lezuhant, szörnyethalt; egyszerre csak ő is felrémlt.

Felrémllett Kutya fellegfaluszeghy Ágoston gumibugyi-készítő vállalkozó, aki az ötvenes években berepülő pilóta volt, aztán börtönviselt ember, aztán villany- és fűtésszerelő, és aki felváltva mutogatta hol az erekcióját, hol az unokája fényképeit.

Felrémllett egy hódító külsejű színművész, akit Lukrécia semmiképp sem tudott eltenni láb alól, mert már az ő születése előtt meghalt, viszont Lukrécia rendszeresen kijárt hozzá a Farkasréti temetőbe, és ha a körülmények lehetővé tették, például nem volt eső vagy hóolvadás, olyankor egy kicsit maszturbált a sír fölött.

Felrémllett Ferenc József császár és király. Felrémllett Pál apostol, miközben a korinthusbelieknek szóló levelet írja. Felrémllett Michael Schumacher. Felrémllett Harry Potter és Tarzan. Felrémllett Szaddám Husszein, akinek Staller Ilona 1990 őszén felajánlotta, hogy lefekszik vele, ha csapatait kivonja Kuvaitból. A regényhősnő akkor még egészen fiatal volt, akkor ünnepelte tizennyolcadik születésnapját az édesanyjánál. Édesanyjától kapott ajándékba egy szép nagy koffert; ebbe a kofferba az édesanya tizenegy óra és éjfél között becsomagolta a regényhősnő minden holmiját, éjfél után öt perccel kirakta a koffert a regényhősnővel együtt a ház elé, és bezárta a kaput.

Felrémllettek a férfítestet öltött anyagok. Arany János. Vas István. Réz Pál. Aczél György. Gyémánt László. Rubin Szilárd. Bársony István. Selyem Zsuzsa. Igaz, ő nem férfi. Ekkor kihúzták az emelvényt, megfeszült a kötél. A regényhősnő, mielőtt megszakadt a légcső, megpattant a nyaki verőér, eltört a harmadik és a negyedik nyakcsigolya között a porc, az utolsó pillanatban határozottan úgy érezte, hogy feláll a farka. Utolsó felismerése az volt, hogy az utolsó férfi, akinek vele együtt kell meghalnia, ő maga.

Vizhányó Mészáros Márton

Játszó

A játszótéren, a játszótérben
az van, hogy játék közben is változnak
a szabályok, hogy éppen a játék közben
születnek meg, így aztán bármikor mondhatod, hogy
mandinergól van, vagy nincs, vagy éppenséggel
a könyökömtől fölfelé nem kéz. Dehogy rúgtalak föl, testi fölény volt.
Jó, azért bármilyen
hülyeséget nem lehet, de a fifaszabályok itt igazán nem mérvadóak.
Ha mindenki benne van, bármit megtehetsz

Halottak

Mindig ott játszottunk a régitemetőben
Egész domb volt ott csupa halottakból
meg földből és tiszta bokor volt az egész.
Akácok voltak,
amire emlékszem,
és ahogy
bementél nagy kereszt.
Arra másztunk fel,
mikor bújócskáztunk,
és, hogy ne találjanak meg
ráálltam a talapzatra, széttettem a kezem.
Meg rókalyuk volt, meg ösvények, baglyok, azt
hiszem, ott cigiztem először. Állítólag a ruszkik
elástak ott géppisztolyokat valahol, szó
is volt róla, hogy meg lehetne találni, ilyesmik.
Aztán eldózerolták a bokrokat, fákat,
és lucerna nő rajta.
Benne.

Attila

Azt is tudom, hogy Attila sírja
hol van,
most el is mondom,
de nem úgy,
ahogy mi mentünk oda,
hanem, ahogy egyszerű.
A házunktól elindulunk a Malom utcán
a gumigyár felé,
az első utcán jobbra,
azon végig,
a második utca jobbra,
és már nem tudom, milyen néni kertjén
keresztül le a kobolyára,
de lehet, hogy nem így
hívták, most nem ugrik be,
mindenesetre egy
ilyen vízfolyás volt,
azt mondták a többiek,
hogy azért olyan bűdös,
mert a pálinkafőzdéből
ott folyik le a cefre, meg, hogy
a Boros Pista
oda jár vedelni, ha nincs több pénze,
ami hülyeség.
Szóval Attila sírja ez alatt a folyás alatt volt.
Van.

Rékasy Ildikó

Áthangolódás

hóhullás hidegek homály
hol vannak már a tél há-i
más hangokkal csiklandoz április
harangok után csengettyűk
csermely csevegése vadvizek
csupa csé meg vé
vidáman csivog pintyeg füttyöget a csalit
a hóka táj megszínésedett
könyökölj ki a tavasz ablakán
szippantsd be a sok zöldet és kéket
a föld erei zöldek és kékek
nedvük ereidbe átcSORog átszivárog
vérátömlesztés megfiatalít
csavarogni volna jó ma egész nap
fénytől ittasan csatangolni a szabadban
szabadságtól ittasan csattogni a madarakkal
csirázzék új évszak az új
évezreddel is a zsenge hajtást
fagy ne érje vihar ne verje
testvér-szívekben lombosodjék

Gyanútlanul

Gyűrűs kezét látták a vízből
kiemelkedni utoljára,
valaki felfigyelt rá,
de a segítség későn érkezett.
Futótúzként a víg zsvajgás
izgatott morajlásba ment át,
mint víztükör ártatlan csobogása,
ha vihar gyúlik a folyó felett.
Egzisztenciáját, jövőjét
gondosan megtervezték szülei,
majd éppoly felelősség-
teljesen ő maga.
Értelmes célok, munka,
család: feleség, két gyerek;

ezt a férfit sosem gyötörték kételyek.
Félórával korábban
körözöttet evett zöldpaprikával,
s hogy hűvösen maradjon, visszaásta
az iszapba az ásványvizes üveget.



Félakt (vegyes technika, papír)

Szegedi Kovács György

Kegyelem

Szégyellem, hogy a kövek közt újra kinőt a fű,
s remélve egy józanabb tavaszt,
elgurgatom nehéz vétkeim, üdén zöldellő
kegyelmedről, vissza a folyóba,

sebesen rohanó sodrásba, onnan a
feledésbe. Most csendesebben
hallom a Szirének énekét is,
(legyen mindenkinek hite szerint,

hogy a szükséges rossz szükséges jó-e?),
s talán nem vagyok elveszett, ha úgy érzem;
nekem sok bocsátatott meg,

és nem vagyok elveszett előtted Uram,
ha néha szégyellem,
ha a kövek közt újra kinő a fű.

Miért is nem volt

de köszönésedért
már érdemes volt eljönnöm
hozzád
amúgy
semmi említésre méltó
néztük együtt az arra
sétáló fákat
a házak kopott vakolatát
ahogy a lapos csönd
elgurul a napraforgók sárgái között

miért is nem volt valami
mondanivalónk
egymásnak

Szilágyi Ferenc

Gyomai epigrammák

Bartók sétája

a gyomai állomástól a református templomig, átszállás közben Vésztfő felé

Ifjan ezüst fővel jött végig a gesztenyesorban
homloka ráncaiban – szép erü kottavonal –
az Alföld hegedűbúgása; lekoppán a járdán
metronomok ütemén, gesztenye barna szeme,
és rábondul az ős templom rézvinga-vezette
nagymutatója nyomán vén uhu-mód a harang
s kurta bekecskében jön a kürttel s szól a harangok
csősze, s túlköl a négy táj fele barna fohászt:
Napkelet ő, látófák ős figyelése szemében
a helvét hitnek hőszinü boltja felett...
– Áll egy percre a zárt templom faragott kapujában: a szőlő
és a kalász dombor, szépművü rajza előtt;
s indul vissza, hol a mély pusztai éjben a Hangok
várják, hogy dallá szője komor neszeik.

A Heliane költőjének

Határ Győzőnek, közös szülőhelyünkre, Gyomára

Majd ha hóhajuan ülök én is a polcra, ha eljő
számkivetettségem alkonya, s ünnepelik
elvett éveimet, akik elrablók, vigyorogva,
s raknak szürke babért, jó avasat, helyibe,
s fűznék skalpomat is hitvány diadallal övükbe
merthogy a bőröm övök – ámde *fejem* csak enyém!
(Minta Tied a tiéd.)

Elek Tibor

„...hogyan tudod elmesélni” Beszélgetés Darvasi Lászlóval és Závada Pállal

– *Elek Tibor: Legutóbb a Bárka 2001/5. számában szerepeltetek így együtt, még ha egészen más dialógushelyzetben is (akkor Závada Pál békéscsabai könyvheti megnyitóbeszédéhez fűzött kommentárokat Darvasi László – a szerk.). Ezt a beszélgetést¹ akár annak a folytatásaként is felfoghatjuk, most olyan, a prózaírással általában összefüggő kérdéseket próbálok megfogalmazni, amelyekhez mindketten tudtok viszonyulni valamilyen módon, ha különbözőképpen is és akár egymásra reflektálva is, s amelyekre válaszolva rólatok, művészetetekről és az egymáshoz való viszonyokról is kiderülhet egy s más.*

Az első kérdés a helyre vonatkozna, egyrészt a szülőföldre, arra a kulturális, társadalmi, etnikai miliőre, amelyből származtok, mennyiben befolyásolja ez a ti művészeteteket? Mit jelent számotokra, illetve prózátok számára ez a hely és általában a tér, ahol lezajlanak a műveitekben ábrázolt események?

– *Závada Pál: Az én esetemben – úgyszólván mindent. Amit eddig írtam, az vagy kapcsolódik ehhez a térséghez, vagy itt is játszódik. Mondjuk egy elképzelt településen, amit nem titkoltan Tótkomlósról, a szülőfalumról mintázok meg, illetve a hozzá kapcsolódó városban, amelyet néha megnevezek, néha nem, de általában Csabát képelem el ilyenkor, olykor Orosházát, Szarvast vagy Gyulát. De hogy megnevezem-e konkrétan a helyszíneimet vagy sem, ennél nekem fontosabb, hogy erről a vidékről van szó, amit én elmélyítettem magamban – pontosabban magamat mélyítettem el benne. Túl azon a döntő körülményen, hogy itt születtem és nevelkedtem, szociográfusként is itt gyűjtöttem, interjúztam, és a falumról írtam egy szociográfiát, a *Kulákprés*-t. Most elkészült regényem egyébként szintén ugyanezt a választ adja erre a kérdésre, már csak azért is, mert némi spekulálás után úgy döntöttem, hogy a történet egyik szála ugyanazon a településen fog játszódni, mint az előző könyvemé. Egyrészt fikció-íróként sem tudok megszabadulni történeteim szülőhelyétől, másrészt némi biztonságot adott, hogy egy-két utalással össze tudom kötni a két történet azonos helyszínét. Ugyanakkor ez a választás sajátos leckéket is folyamatosan föl ad – más természetűeket, mint ha újabb fiktív helyszínt, új települést, tájat próbálnék ki. Az a hely tehát, amiről kérdezel, személyesen és íróként is nélkülözhetetlen tápláló talaj számomra.*

– *E. T.: Lacinak kicsit nehezebb válaszolni, ezért próbálok segíteni. Én a helyet, a teret tágabban is értem, nemcsak mondjuk Törökszentmiklósról vagy a Dél-Alföldre gondolok, hiszen a Te írói világod, például a legutóbbi kötetek, a Szerezni egy nőt vagy A könnyemutatványosok legendája kötődik is konkrét térhez (a Balkánhoz, a Kárpát-medencéhez), meg nem is, de én erre is gondolok, kérdezek...*

– *Darvasi László: Nemrég a Beszélő című folyóiratban is készült velem egy interjú, amelyben szintén szerepelt egy hasonló kérdés, vagyis hogy mit jelent számomra Törökszentmiklós, a szülőföld, az onnan való eljövétel és az oda való visszatérés. Azt mondtam akkor, hogy egyre fontosabbnak érzem a szülőföldemet, nem olyasféle szem-*

¹ Ez a szöveg a Békés Megyei Könyvtárban, Békéscsabán 2001. december 14-én közönség előtt lezajlott beszélgetés szerkesztett, kiegészített változata.

pontból, hogy jó lenne oda visszaköltözni, vagy jó lenne újra ott lakni, hanem azért, mert egyszer csak tudatosult bennem, hogy menthetetlenül vidéki vagyok, és az is maradok. Én vidéki vagyok, ha Budapesten, ha Berlinben, ha éppen Törökszentmiklóson élek. Vidékinek lenni nem azt jelenti, hogy vidéken lakunk. Szerintem Závada Pál is vidéki ember, annak ellenére hogy huszonvalahány éve Budapesten tapossa a flasztert. A vidékiség a centrum hiánya. A vidéki lelket nem fűzi természetes, magától értetődő viszony a különböző kulturális, mondjuk így, polgári életformákhoz. A világot nem annyira használod, mint inkább kiegészítéd. Volt, illetve lett volna egy mondatom az előbb említett interjúból, amely így hangzott: „Ha Isten nincs, akkor biztosan ő is vidéki”. A riporter nem értette ezt a mondatot, amit én nem is akartam neki megmagyarázni, mire ő szépen kihúzta az interjúból, amiért én fölöttébb nehezteltem, mert azt gondoltam, hogy ez volt az interjú legfontosabb mondata. Amikor én írok, mondjuk egy tágterű közép-kelet-európai regényt, az is a centrum hiányáról szól. Mondom ezt annak ellenére, hogy kínai novellákat, hogy háborús szerb novellákat írok, vagy éppen német tárgyú elbeszéléseket. Igyekszem nem veszteségként felfogni ezt a helyzetet, mint ahogy nem is az számomra.

– Z. P.: Szerintem egy írónak – hadd legyek elfogult – kifizetődőbb vidékinek, vidéki születésűnek lenni: mindenképp több élménye adódik így – kivált persze, ha menet közben a nagyvárosi létezést is megtapasztalhatja. Mindig úgy éreztem, hogy a várostól várható élményt vagy tudást pótolhatom, de ha hiányozna gyerekkoromból, kamaszkoromból – sőt, a felnőtt életemből is – ez a táj, ez a vidék, a szülőfalum a maga helytörténetével és benne a családtörténetünkkel, akkor ez pótolhatatlan volna. Úr tátongana annak a helyén, ahol ma e régióhoz való kötődésem élménye van. Lehet erre azt mondani, hogy lenne helyette más – az ember mégis így érzi. A „vidékiség” melleleg eredményez valamiféle óvatosságot is, hogy ne szálljunk el nagyon, ne repüljünk el a kényelmes röppályákon. Elég csak visszagondolni, hazagondolni, és az ember mindjárt jobban látja a maga kis helyét. Ezen túlmenően persze mindannyiunknak ajándék az, amit otthonról kaptunk, ami eredendően csak a miénk – és ezért: elmesélem nektek, mert ti nem tudhatjátok.

– E.T.: *Mindannyian tudjuk viszont, hogy tér nincs idő nélkül. A ti műveitekben is nagyon fontos szerepet játszik az idő, nagyjából a történelmi idő, különösen, ha a két nagy regényre, a Jadviga párnájára és A könnyemutatványosok legendájára gondolunk. Az utóbbi időben már-már divattá válik irodalmunkban a történelmi regény vagy a kvázi történelmi regény, a történelemnek valamiféle modernebb feldolgozása. Számotokra mit jelent a történelem, fontos-e a prózátokban, s ha igen, miért, a történelemben helyezni a cselekményt? Egyáltalán mennyire történelem az, például A könnyemutatványosokban?*

– D.L.: Amit én a történelemről tudok, s amit így-úgy összeolvastam, azt a regényemben díszletként fogom fel. Engem, úgymond, a történelem nem érdek. Érdekel, hogy más mit mond a történelmi dolgokról. Szórakoztat. Például. Hányféle magyarázat, értelmezés működik egyszerre, egy időben? A történelem nekem egy kirándulás, nem más, mint mese, mesebeszélés. Engem az érdek, hogy én mit tudok az adott időszakról elmondani. Én akarok ott lenni, én, akkor és ott. Amikor visszamegyek a XVI–XVII. századba, és a Kárpát-medencében látok mindenféle népeket, törököket, magyarokat, zsidókat, szerbeket összekeveredni, akkor mondjuk, közéjük vegyülök. Ebben a regényben például van egy zsidó szál is, s én megpróbáltam utána menni a legaprólékosabban annak, hogy a tizenhetedik századi zsidók a hétköznapiakat hogyan élték. Rengeteg rituális szabály volt, nem is tudom hogyan lehetett úgy élni. Melyik lábbal kelsz fel, például.

Amikor ezt az ember ábrázolja, akkor a szabályokra vigyáz, és megpróbál nem ostobaságokat írni. Az is fontos, amit tudsz, de fontosabb mégis, mit nem tudsz. Hanem amikor a szolidaritásom és az empátiám segítségével a figyelmem tárgyává teszek egy zsidó életet, akkor megszűnök magyarnak lenni. Akkor zsidó leszek. Vagy török leszek, vagy német. Szerb. Azt mondom, ebben a helyzetben én vagyok Jehuda ben Levi, és megpróbálok az ő fejével gondolkodni és érezni, s aztán a törökével, a szerbével és persze a magyaréval, és akkor éppen magyar vagyok. Tehát az idővel való játszadozás az én eszemben nem más, mint az identitás látszólagos feladása, annak a feladása, hogy én éppen magyarnak születtem, mert hát szülehettem volna bárminek. Viszont Közép-Európában születtem. És hát Közép-Európa is vidéken van.

– Z. P.: Szokták azt mondani, hogy kétféle színész van: az egyik az mindig magából dolgozik, magához idomítja a szerepét, a másik pedig egy tőle akár nagyon különböző figurába is képes beleélni saját magát. Úgy látszik, az írók esetében is létezik ez a két alkat – és Laci most az utóbbiról beszélt. Én sohasem éreztem azt, hogy belebújok a hősőm bőrébe, akkor sem, ha nagyon szubjektív szövegeket írtam, ha egyes szám első személyben beszéltem a hőseim nevében. Mindig azt gondoltam, hogy én én vagyok, aki az asztalnál ülök, aki egy szöveget gyárt, aki előállít valamilyen olvashatónak vélt mondatokat. Vagyis az vagyok ilyenkor, aki az elbeszélő szerepét játssza, amit persze a saját alkatahoz próbál hajlítani, mert elsősorban abban mozog otthonosan – mégsem saját magáról mesél. A történelmet illetően is az érdekelt engem, hogy hogyan hat az az én hősőmre, hogyan néz rá a történelem az én hősőmre, és ő hogyan néz rá vissza. Képes-e „magához hajlítani”. Illetve – tulajdonképpen nézőpont kérdése, hogy egyáltalán történelem-e az, ha a hősőm benne él az ő saját jelen idejében, mondjuk az I. világháború éveiben. De az mindig érdekelt engem, hogyan jön be az ő ablakán a „kinti idő”, mi a viszonya hozzá: ahhoz, amit – ha múlt idő – történelemnek hívunk. Én elég nehezen tudok elképzelni figurát valamiféle absztrakt térben és időben, ettől nekem – és ezen keresztül a hősőmnek – fuldoklásérzetem támadna. Léteznek persze teóriák és elemzések – te is utaltál rájuk –, amelyek arról szólnak, hogy mifélek is azok a „történelmek”, amelyek például a mai magyar prózában megjelennek, hogy egyáltalán beszélhetünk-e itt historiáról a szó történelmi értelmében. És ha nem (és többnyire nem), akkor vajon mi ez, és miért született újjá a történelmi regény a kilencvenes években? – ahogy erről Márton Lászlónak a Jelenkorban megjelent nagyszerű tanulmánya is beszél. Nekem a történelemmel semmi különösebben rafinált írói viszonyom nincsen. Úgy gondolom, hogy a modernitás korszaka után a posztmodern sok mindenre alkalmat ad, például arra is, hogy olyan tradíciókat vállaljunk, olyan korokhoz nyúljunk vissza, amelyek a legjobban meg tudják mozgatni nemcsak a fantáziánkat, hanem bármifajta készségeinket – a mi esetünkben az írás érdekében. Hogy akár az egészen „mai” történetemet is belehelyezhessem valamely elmúlt korba – ha úgy tetszik, mint Laci mondja –, a díszletek közé, hogy a magam számára a legtetszőbb, legalkalmasabb módon tudjam eljátszatni azt az előadást. Laci számára lehet, hogy ez csak díszlet, számomra inkább valamiféle viszony – én nem tudok annyira elrugaszkodni a mégiscsak létező (nek mondott) történelemtől, vagy nem merem megtenni, hogy történelmi eseményeket a hősőmmel összefüggésben úgy relativizáljak, ahogy nekem éppen tetszik. Noha én is tudom, hogy végső soron megtudhatatlan, ezért enyhén szólva relatív az, hogy bizonyos események a múltban miképpen játszódtak le. Ezt úgy is szokták ábrázolni, hogy ugyanazt a kvázi-eseményt több szereplővel és persze mindig másként mondatják el – ezzel a gondolattal néha én is eljátszom.

Kicsit mellébeszélünk persze mindketten, amikor azt mondjuk, nem mindegy, hogy absztrakt térben-időben vagy konkrétan játszódna-e le az események. Ugyanis megkerüljük azt a kérdést, hogy az a konkrét idő és tér, ami a regényeinkben megjelenik, miért nem ez a hely és ez az idő, miért nem a jelen korunk. Hogy miért is van kevés olyan regény, amely manapság játszódik. Erre sincs teoretikus válaszom, egyszerűen azt gondolom, hogy ez volna a legnehezebb feladat. Ráadásul azt hiszem, hogy az ötvenes-hatvanas évek „kortárs irodalma” ezt a „műfajt” járatta le a leginkább, ezt az úgynevezett „mai magyar tárgyú” regényt. Azok között sajnos nagyon sok a gyenge mű – még ha hálátlannak és nagyképűnek tűnik is, ha azt mondom, hogy ott lett ez elrontva, azoknál az elődeinknél. Az a fajta kicsit politizáló, kicsit bátorkodó, de végül mégiscsak gyávácska – politikailag is, esztétikailag is gyáva – megközelítés, amely ezeket a könyveket jellemzi, még most is megnehezíti a dolgot. Elriaszt attól az egyébként időről időre mindig fölmerülő feladattól, hogy az irodalmi művekből igenis meg lehessen tudni, hogy a megszületésük korában mi hogyan történt, mi hogy nézett ki, ki hogyan szólalt meg stb. Lehet ugyan ezt a bizonyos „tematikai” feladatot mint fölszólítást tagadni – én például eléggé áttételes viszonyban vagyok vele –, de kétségtelenül létezik és érthető az az igény, amit Réz Pál – főszerkesztőm a Holmiban – szokott néha megfogalmazni: Miért nem derül ki a ti könyveitekből, hogy mit esznek, hová utaznak, hogyan szórakoznak, hogy élnek vagy milyen ruhát vesznek fel a mi korunk emberei? Honnan fogja ezt megtudni száz-kétszáz év múlva majd az olvasó? Hát, mondom, majd videofelvételről, az sokkal pontosabban megmutatja.

– D. L.: Száz, kétszáz év múlva, az akkori írók majd írnak történelmi, áltörténelmi regényeket és abból.

– E. T.: *Mindez, ha már szóba hoztátok, én is megteszem, fölveti a valósághoz való viszony kérdését, ami ismét csak más-másképpen van jelen a műveitekben. Darvasi prózájában mintha ketté is osztódna ez a viszony, egészen más a tárcáknál, mint például a németalföldi városokban játszódó vagy a kínai novelláknál. Az újabb próza kapcsán egyre többször kerül szóba a valóságra vonatkoztatás lehetősége, a nyáron is épp itt, ezen a helyszínen, a prózakonferencián többek érintették a referencialitás kérdéseit. Nektek mi a véleményetek erről, illetve a Ti műveitekben milyen szerepet kap ez a probléma?*

– D. L.: A nyolcvanas években azért voltak arra nagyon erős példák, hogy az írók igen is foglalkoztak a korabeli Magyarországgal. Akár a *Termelési regényre* vagy Krasznahorkainak az éppen e tájékon játszódó regényeire gondolunk. Nem azt mondom, hogy valóságközpontúak voltak, de az ő műveikből is látszik, hogy igenis voltak írók, akik elég tág szemeket meresztettek erre a világra. Két dolog van: vagy úgy véljük, hogy jól tudjuk, milyen világban élünk és akkor ezt elmondjuk, vagy fogalmunk sincs arról, hogy milyen világban élünk, s éppen azért kezdünk el beszélni róla. Kosztolányi a második felfogást részesítette előnyben, ő azt mondta, hála a jó Istennek, hogy nem tudom, mert ha tudnám, egy büdös szót nem beszélnék róla. Én azt, hogy most milyen világban élünk, egy baráti beszélgetésben vagy a kocsmasztalnál el tudnám mondani, de képtelen lennék ábrázolni. A lelki hevületem, mondjuk így, publicisztikus természetű.

– Z. P.: Miközben nap mint nap mégis megírod, a tárcáid másról sem szólnak, mint hogy kilépsz az utcára, és mi történik veled. Én mindig ráismerek, hogy melyik élményedből éppen mit írtál. Ezek napi tudósítások a mai életünkről, nem mondhatod, hogy nem a máról szólnak.

– D. L.: Igen, csakhogy tárcában. Arra nem vetemedtem soha, hogy nagy formában is megtegyem. Novellában ugyan megpróbálkoztam a dologgal, van hozzávetőleg tíz no-

vellám, ami nagyjából a kilencvenes években játszódik, mondhatni, ma, velünk történik. De ahhoz, hogy nagy formában ábrázoljam, ahhoz sem inspirációt, sem bátorságot nem érzek. Legnagyobb veszély, amit sokan nem is tudtak elkerülni, a publicisztikusság: az, hogy a regény olyan kétségtelenül létező igazságokat fogalmaz meg, amelyek nem közvetítenek lényegi művészi erőt. Elmondják azt, hogy ez az ország milyen, milyen állapotban van, milyen a politikai berendezkedése, hogyan lehet ebben az országban élni, de ugyanakkor olyan, mintha egy történelemkönyvből vagy egy naiv füzetből vettük volna ki a broszúrákat. Egyébként pedig azt gondolom, azokból a szövegekből is kiderül az, hogyan élünk, amelyek akár abszurd időben játszódnak és úgymond örök érvényű problémákat feszegetnek, vagy visszamennek a történelmi időbe, és ott keresnek olyan problémákat, amelyek a mai élettel is megfeleltethetőek.

– Z. P.: Amikor föltalálták a fényképezést, a festők egy része átkozódott, más része pedig megkönnyebbült, és azt mondta, hogy végre fölszabadulhatunk, nem muszáj többé olyan portrét vagy látképet festeni, hogy az „hasonlítson”. Hiszen a fotográfia ezt sokkal pontosabban elintézi helyettünk egy kattintással. A filmezéssel, majd a videokamerák elterjedésével pedig már végképp eldőlt ez a kérdés. Valami hasonló játszódott le a tollforgatásban is, amikor az elektronikának köszönhetően a tévériport vagy a dokumentumfilm átvállalt bizonyos feladatokat – mondjuk Móricz Zsigmondtól, aki notesszalceruzával járt riportutakra. (Más kérdés, hogy ez a folyamat mára reménytelenül fölbortult: teljesen eltűnt a Tar Sándor-i mélységű szociográfia – és van helyette a rettenetes „Fókusz” vagy a „Tények” a tévében.) Az irodalom tehát – úgymond – „fölszabadult”, illetve meg is szabadította magát ettől a funkciótól, hiszen a szépírónak egyrészt sem hatékony eszközei nincsenek a tényföltáráshoz (amit ezért végezzen csak az oknyomozó riporter és a kamera), másrészt pedig a politikai fordulat során eltűnt a leleplezés vagy a szembesítés ellenzéki hevülete és izgalma is. Tehát az író – aki átmenetileg mások helyett is beszélt, és ahogy Illyés mondta, vízügyi hivatali funkciót is betöltött – térjen vissza, úgymond, az eredeti dolgához, és műveljen tiszta irodalmat. A szövegére, a mondatára legyen gondja, ne a közéleti anomáliákra, a művészi hatás érdekelje, ne pedig az olvasó ideológiai nevelése. Az avantgárd-ihlette modern irodalmi törekvésekben is erősen jelen volt ez a gondolat – miközben a formai modernitás bizonyos eszközei eljutottak saját végleteikhez. Ugyanakkor rendkívüli módon megtermékenyítették az elbeszélés művészetét, kiszabadították a korábbi együgyű mesélés kliséiből, a kisrealista fantáziátlanságból és a nyelvi-formai igénytelenségből. Ezért lehetséges az, hogy mi most – bármennyire is szeretnénk történet-mesélő és élvezettel olvasható műveket írni – képletesen szólva: nem fényképezünk és nem videokamerázunk. Legalábbis a szándék szerint szakmai becsvágyunk inkább fűződik a mondat – és azon keresztül az egész mű – megformálásának mikéntjéhez, mint „az utcán heverő témák” gyors fölkapkodásához és könnyen fogyasztható formában való, tetszetős elmeséléséhez.

– D. L.: Most láttam egy szép török filmet, amiben az hangzott el: „Nem az a fontos, hogyan élsz, hanem az, hogyan tudod elmesélni.”

– Z. P.: Hát akkor az író? Akkor ő végképp úgy él, ahogy el tudja mesélni.

– E. T.: *Ugorjunk hát kicsit vissza a ti trói pályátokhoz, és az elmélettől a konkrét művekhez, életutakhoz! Mindkettőtök pályáján van egy fordulatnak, vagy talán csak látszólag fordulatnak tekinthető időszak. Závada Pál szociológusként kezdte, megírta Kulákprés című család- és falutörténetet 1986-ban, aztán a kilencvenes évek elején megírt egy novellafüzért, majd jött a nagyregény. Hogyan lett a szociológusból író? Darvasi László versekkel kezdte,*

majd a második kötetében már prózák is jelen vannak, és aztán jönnek a novelláskötetek, regények. Hogyan lett a költőből prózaíró?

– Z. P.: Az én esetemben nem annyira éles fordulat volt ez, mint inkább lassú átfordulás. Egyébként a pályám minden szakaszában benne volt már a következő fordulat is. Közgazdász-hallgató voltam Pécsen, de már tudtam, hogy nem leszek közgazdász, mert a szociológia kezdett érdekelni. Amikor elvégeztem az egyetemet, ott is tudtam maradni a szociológia tanszéken tanítani. De rájöttem, hogy nekem mégis inkább empirikus szociológiával kellene foglalkoznom, szerencsére el is hívott a Ferge Zsuzsa a pesti Szociológiai Intézetbe. Viszont aztán kiderült, hogy ez a közös kérdőíves-tervezés-interjúzás sem elégít ki, kell nekem közben valami egyszemélyes, külön munka is, amivel a hátsó padban elszórakozom. Találtam otthon érdekes papírokat az ötvenes évekből, aztán elkezdtem Komlóson interjúzni – így született meg a *Kulákprés*. Akkor úgy terveztem, hogy írok még majd több szociográfiát – mert persze ha az ember grafomán, akkor folyton mesélni szeretne a papíron –, és ez nekem alkalmas műfajnak látszott. Csakhogy olyan ez is, mint egy kimerülő bányász, ha nincs több szén vagy már nagyon lignites, akkor nem érdemes tovább folytatni a kitermelést. Olyan szociográfiát terveztem, amely a szlovák-magyar lakosságcserevel foglalkozott volna, mégsem akadt ebben a gyűjtésben elegendő izgalmas anyag. Végül azt, ami mégis összegyűlt, közreadtam folyóiratokban, és nem írtam meg azt a könyvet. Közben arra gondoltam, milyen kár, hogy nincsenek olyan forrásaim vagy interjúim, amelyekből kikerekedne egy egész családtörténet, valami jó izgalmas. Miért ott fejeződnek be a levelek, följegyzések, naplók, ahol befejeződnek, miért nem mesélnék arról, ami engem igazán érdekel? Nem volt nehéz rájönnöm, hogy a prózaírás az, amire én gondolok – hogy tehát az ember elképzeli helyzeteket, figurákat, és az elbeszéléshez alkalmas mondatokat próbál meg kisodorni az ujjai közül – olyasféle mondatokat, amelyek fontossá tudják magukat tenni. Így lassan már magam előtt se tagadhattam le, hogy engem tulajdonképpen az írás érdekel maga, nem pedig a tárgy – például, hogy mi történt a parasztsággal mondjuk az ötvenes években –, bármilyen csúnyán is hangzik ez. Amikor pedig a *Kulákprés* után elkezdtek hívogatni szakértőnek az agrártársadalomról szóló különféle beszélgetésekbe, rájöttem, hogy engem másnak néznek, mint aki vagyok. Megírtam ezt a szociográfiát – mondjuk, mint művet –, és miután elkészültem vele, miért is foglalkoztam volna a témával tovább. Nem vagyok a kérdés kutatója, nem olvasom az irodalmát. Így hát tagadhatatlan, hogy már akkor is a könyv maga érdekelt elsősorban, az, amit és ahogy elmeséltem benne, valójában tehát az írás, a mondat. Aztán az életemben is változások következtek, ezért otthon kellett már ülnöm inkább. És bekerültem a Holmi szerkesztőségébe, így az, hogy kéziratokkal foglalkozhattam, szintén hozzájárult ahhoz a fordulathoz, amiről kérdeztél.

– D. L.: Én elég tudatosan, vagy inkább eltökélten készültem, s ahogy elkezdtem a főiskolát, máris elég fontos volt számomra az írás. Verseket írtam, olvastam, tanultam. Publikáltam. Néhány év múlva jött is az első verseskötetem, már abban is volt valamiféle epikus töltés, a másodikban aztán még inkább. Időközben újságíró lettem, ott hagytam a nagyon szeretett tanári pályát három év után, s elmentem napilapos újságírónak. Ott nagyüzemben írni kellett, mindenfélét, a kisszínestől, a tárcától, a gyári riportig, és ez felszabadított, elkezdtem viszonylag könnyedén és gyorsan írni. Jöttek az első novellák, előbb kézzel írtam őket, aztán vettem egy írógépet, azzal pötyögtem. Szóval nem volt különösebb fordulat. Egy kritikus azt írta, amikor láttam, hogy az első két verseskötetemnek nem volt túlzottan nagy sikere, gyorsan a prózához menekültem. De én nem menekültem, egyszerűen a próza felé fejlődtek a mondatok. Különben sem szoktam

menekülni. Jó, mondjuk, néha kihúzom a telefont. Viszont akkor sem menekülés közben vagyok, hanem dolgozom.

– E. T.: *És milyen a viszonyotok az elbeszélői műfajokhoz, a rövidprózához, novellához, regényhez? Mindketten írtatok, írtok, ezt is, azt is, Lacinál különösen színes a műfaji skála. Melyik az érdekesebb, az izgatóbb, a fontosabb számotokra?*

– Z. P.: Két véglet vagyunk – Laci szinte minden műfajban ír, én viszont lényegében fölhagytam a novellaírással is, maradt tehát a regény. Akkor érzem jól magam, ha benne vagyok egy regényben, abban a világban élek, az tölti ki – legalábbis a munkás hétköznapjaimat. Korábban azt gondoltam, hogy majd én is írok novellát és mást is, mint ahogy egy rendes írónak kell. Ahogy Kosztolányi csinálta, aki esténként elment a színházba, utána rögtön megírta a színikritikáját, ez másnap már meg is jelent, ha friss ötlete támadt, papírra vetett egy novellát – vagy egy ültő helyében, vagy pár napon át –, egyébként pedig dolgozott a regényén, de közben nyelvművelő cikkeket írt, naplót vezetett, levelezett, az ihletett órákban pedig gyönyörű verseket költött. De hát nekem nincsen se tehetségem, se munkabírásom ennyi mindenhez, verset soha nem írtam, kritikusnak nem vagyok alkalmas, jó novellát vagy színdarabot írni pedig szerintem a legnehezebb. Úgyhogy én – ellentétben Lacival – egyműfajú író vagyok, aki jó pár évig ül egy fészekben, aztán vagy kikölt valamit, vagy megzárul a tojás.

– D. L.: Amiről Pali beszél, az az írói alkat kérdése, s ebből a szempontból tényleg elég különbözőek vagyunk. Azt kell mondanom, hogy én sokszor nagyon irigylem, mert én soha íróilag olyan boldog nem voltam, mint amíg a regényemen dolgozhattam. Úgy öt évig írtam ezt az öt-hatszáz oldalas regényt, már nagyon szívesen belekeveredtem volna egy újabb munkába, de az apró ügyek mindig elszóltítottak. A legjobb dolog valószínűleg a regényírás, minden más műfajjal szemben. Nagyon jó drámát is írni, de aztán majd jönnek a dramaturgok, a színházrendezők, sűgók, segédszínészek és a portások, és kijavítják, átírják, meghúzzák. A novella az három-négy napig lobog, a tárca pedig addig, amíg megírja az ember. Legfeljebb néha később is kézbe veszed, mint egy üveggyolyót. A regény a legjobb forma, mert minden egyéb műfajnál jobban kell alkalmazkodni az embernek a szabályokhoz, a regénynél sokkal szabadabb lehet. A regény az önmegismerésnek és a világgal való kapcsolattartásnak a legintenzívebb formája. Ezzel együtt az is lehet, hogy egy elbeszélés, egy novella lemossa az asztalról azt a tíz regényt, ami az asztalon van.

– E. T.: *A különbözőség után nem akarok most erőltetett hasonlóságokat keresni a művészetek között, de azt például én rokonnak érzem, hogy a szerkezet, a konstrukció mindkettőtök műveinél rendkívül hangsúlyos, sokkal fontosabb, mint sok más írónál. Emellett pedig a nyelvi megformáltság, hogy "szépen legyen elmondva" az, amiről szó van. Ezt úgy is szokták fogalmazni, hogy már-már a túlstilizáltság, a túl esztétizáltság jellemzi műveiteket. Mi a véleményetek minderről?*

– Z. P.: Ami engem illet, teljesen így van, ahogy mondod. Nem állítanám, hogy rögtön, mindjárt az elején megtervezem, de – részint menet közben – arra törekszem, hogy fölépüljön az alkalmas konstrukció, ami el kell hogy bírja a történetet, illetve történeteket. Van bennem továbbá félelem is – némi szorongás, nehogy olvashatatlan vagy unalmas legyek. Valljuk be, előfordul velünk, hogy régebbieket és kortársakat is iszonyúan elununk olykor. Gondolkodtam rajta, mi lehet ennek az oka – holott ha végigrágom magam azon a könyvön, látom, hogy mennyi szép dolog van benne. És arra jutottam, hogy ez az unalomszerű tanácstalanság akkor is elkaphat, ha nem tudok elég jól tájékozódni abban a könyvben, ha eltévedek benne – akár azért, mert nem figyelek

eléggé – és úgy érzem, mintha valami szalmakazalban lennék, nem tudom, hogy merre van a merre. Ha megbillen az ember hipotalamusza egy szövegtenger közepén, mert nincs iránytűje, nem tudja, hogy merre is megy éppen, akkor az elbizonytalanító érzés, nekem legalábbis. Úgyhogy bennem mindig erős volt – legalábbis a szándék –, hogy a szövegeimet úgy építsem fel, hogy ne csak teherbíró legyen a szerkezet, hanem valamiféle gondolati konstrukciót is közvetítsen, szimbolizáljon. Tehát egyrészt ne magamagáért legyen, másrészt ne valami buta tartóoszlopként álljon csak ott, hanem legyen jelentése is, és legyen kifaragva. Ami pedig a szöveg felöltöztetését, az ornamentikát illeti – ugye, azt szokták mondani, hogy ha elmegy a szöveg valami nagyon csinált irányba, akkor az „maché”. Én pedig azt mondom, hogy minden igazi irodalom „maché” – kérdés, hogy megszólal-e, vagy üresen kong –, de mindegyik „oda van csinálva”. Az egyszerű másoláshoz képest minden csinálmány, tehát valami stilizáltságot, stílust hordoznia kell a szövegnek. Ezzel lehet persze játszani is. Például azt akarom, hogy a hősöm úgy látszódjék, mint aki valami miatt nagyon föl van hevülve – akkor belelököm őt a szövegébe, és egy kissé jobban belepörgetem annál, mint amilyen vehemenciával az ember általában beszélni szokott, vagy ahogy a naplójába szokott írni. Tehát valamiféle túlstilizáltságot alkalmazok, ez hasonló ahhoz, mint amikor az operaszínpadon azt látjuk, hogy a természetesnél vastagabb a festékréteg, stilizált a mozgás, vagy hogy a ruhák nem a XVIII. századi történelmi viseletet másolják, hanem megtervezetten szimbolikusak, noha archaizálnak is persze. Amikor archaizálunk egy szöveggel, akkor sem azt akarjuk elhittetni, hogy az egy régi szöveg, hanem azt akarjuk láttatni, hogy itt valaki játszik valamiféle régi szövegmintákkal, tehát ez egyrészt játék, másrészt idézőjelbe-tevés, harmadrészt idézet, negyedrészt ironia vagy önironia, ki mikor milyen kontextusban akarja vagy tudja használni. Persze nem árt, ha ezek nem keverednek össze, mert ha nem akként sül el, mint aminek szánjuk, akkor az megint zavaró. Ha nem világos, hogy most miért is csinálod te ezt.

– D. L.: Legfontosabb egy író számára a forma, a formához való viszony. A forma egyszerre jelentheti a stílus eszközök különböző felhasználását, illetve magának a szerkezetnek a megformálását. Például megláttam Pali új regényének a szerkezeti leírását az íróasztalán, ami körülbelül úgy nézett ki, mint a Naprendszer rajza. Szép volt. Lehet, hogy az ember olykor szépeleg vagy túlcsoordulnak a jelzők, de végül is az a legfontosabb, hogy az adott formákat, amiket ír, hova szánja, mire használja. Amikor regényt, novellát, elbeszélést írsz, akkor tulajdonképpen azt teszel, amit akarsz, csak a formának, meg önmagadnak tartozol felelősséggel. Ha például tudom, hogy egy napilapba fog bekerülni az a tárcsa, akkor más a szerkezet és mások a stílus eszközök, másképp kezdek el beszélni. Ezért van például Szív Ernő is. A nagyregényemnél pedig azt csináltam, hogy tizenöt nagy, többé-kevésbé összefüggő fejezetből írtam meg, aztán fogtam az ollót és szépen elvagdostam és apró részekből kevertem össze az egészet, közben újra is írtam, hogy ha itt eldobnak egy követ, akkor itt fogom látni, hogy földet ér. Mindennek megvan a maga helye, a szerkezet alakítása közben erre próbáltam vigyázni, persze, nem biztos, hogy ez mindig sikerült is.

– E. T.: Szóba kerültek már eddig is párhuzamok, hasonlóságok és eltérések, most mégis arra kérlek Benneteket, hogy kifejezetten arról beszéljétek, hogyan látjátok egymást, egymás művészetét, tulajdonképpen mi közöttök van nektek egymáshoz? Azon túl, hogy magánemberként jó barátok vagytok, íróként, prózátokat tekintve van-e közöttök egymáshoz?

– Z. P.: Az írói értékrendet, írói gondolkodást tekintve mindenképp. A különböző műfajokban való konkrét munkálkodást tekintve már kevesebb – mert hogy én, mint

mondtam, csak egy műfajban munkálkodom. Aztán: az észjárásunk és tollforgatásunk sebessége is igen különbözik. Magam egy lassú tetű vagyok. Viszont a válogatott stílus-elemeknek, a szerkezetnek és a kidolgozásnak a fontossága – ahogy te is mondtad – hasonló bennünk. Elsősorban persze személyes közünk van egymáshoz – ez egyszerűen: barátság, szeretet. Ugyanakkor én rendkívül inspirálónak tartom Laci fölszabadultságát, történetteremtő képességét, fantáziáját. Íróilag tehát bátorságot meríték belőle, megpróbálok fölszabadulni az ő példája nyomán.

D. L.: Számomra a leginspirálóbb Paliban a mérték birtoklása. Nagyon sok tehetséges ember van ezen a pályán, könnyű kézzel, viszonylag jó, olvasható történeteket teremtő író, de az eddigi pályámon én arra jöttem rá, hogy a tehetség úgy kilencven százalékban a jellem kérdése. Az író nem úgy jellemes, hogy visszaadja a tartozását, vagy nem veri meg, nem csalja meg a feleségét, hanem a mondathoz való viszonyában jellemes. A mondat alázatot kér, odaadást. És hát a mondataink romlékonyak. Elromlanak, mert elromlunk mi is. Azokból lesz igazán jó író, akik a mondathoz fűződő hűséget képviselni tudják a meglévő tehetség mellett. Verlaine például nyilvánvalóan jellemes, mint író, és egy jellemtelen gazember, mint hétköznapi ember. Paliban én azt látom, hogy nagyon hű ahhoz, amit ír. Nagyon komoly ember.

– E. T.: *És hogyan viszonyultok az irodalmi siker kérdéséhez, hogyan élitek meg? Ebben a mai sikerorientált világban számotokra mi a siker és mennyire fontos? Palinak talán ismét csak könnyebb válaszolni az elmúlt évek legnagyobb könyvsikere után, de Laci sem panaszkodhat, még ha nem is tudnak sokan Magyarországon a külföldön megjelent könyveiről, a Párizsban előadott drámájáról s egyebekről, ma már nemcsak nemzedékének a legolvasottabb írói közé tartozik, és olyan alkotó, aki iskolát teremtett, akit számos általam ismert követője már azért fél olvasni, mert túlzottan nagy hatással van rá. Talán ez is a siker egyik mutatója, nem?*

– D. L.: Őszintén szólva nem nagyon törődöm én avval, hogyan és miként hatok másokra. Olyan író vagyok, aki sikeresnek számít, mert nincsenek megjelenési problémái, mert több a fölkerés, amit teljesíteni tudna, mert foglalkozik vele a kritika, és mert megél az írásaiból. Hogyan is mondjam csak, ez nekem nagyon, nagyon sok energiámba került idáig. Most éreztem meg először, hogy baj van. De ez egy komolyabb és személyesebb ügy, mintsem hogy most így felszínesen érintsem.

– Z. P.: Nem, egyáltalán nem könnyű válaszolnom erre a siker-kérdésre. Mert mit lehet mondani? Egyrészt közhelyeket, hogy persze, jólesik a siker, de nem szabad, hogy fontossá váljon stb. Másrészt háritásokat, miszerint ne beszéljen ilyesmiről az ember, beszéljenek róla mások (ha egyáltalán). Vagy hogy nem, egyáltalán nem gondolkodom olyasmiken (holott néha igen), hogy vajon nyomaszt-e az „elvárás”, miszerint produkáljak újabb sikerkönyvet. De hogy mégis mondjak valamit – mondjuk ez utóbbira: némi munkával, azt hiszem, írás közben sikerült ezt az „elvárás” jó messzire eltolnom magamtól, mert úgy gondoltam, egyáltalán nem tenne jót, ha ezzel a kérdéssel kalkulálnék. De hát mindennek a megítélése a publikumra tartozik.

– E. T.: *Befejezésként, kérem, tiszteljétek meg az olvasóitokat azzal, hogy a megjelenés előtt álló kötetetekről szóltok néhány szót, már csak amiatt is, mert az eddig megjelent részletek elég nagy várakozást keltettek már irántuk. Závada Pál új regényének egy oldalát A Milotakert címmel itt Csabán a könyvhéten ki is nyomtattuk, de Darvasi László kínai novelláit is bizonyára sokan olvasták már a különböző folyóiratokban.*

– Z. P.: A regényem címe: *Milota* – ez egy tulajdonnév, itt a csabai tótoknak talán nem kell mondani, hogy azt jelenti: kedvesség. De hát ez mindegy is, elsősorban jól

hangzik, azért szeretem. Milota György az egyik elbeszélő – hatvanas évei második felében járó férfi, aki egy magnónak szónokol, de hát ez is olyan magnetofonba-beszélés, mint Ondris naplóírása volt a *Jadvigá*-ban, vagyis „maché”. Ahogy tehát ember nyilván nem beszél – mégis ez a fikció, hogy beszél. Van egy lánya-korabeli, 34 éves nő, Erka – ő pedig ír. A történeteiknek van is közük egymáshoz, el is térnek egymástól, nekik maguknak személyes közük is van egymáshoz, de a többi szereplőn keresztül is sokféle módon összekapcsolódnak. A regény négy fejezetből áll, és úgy épül föl, hogy az egyik bejegyzés Erkáé, a másikban Milota György beszél, és így tovább, fölváltva...

– D. L.: Az új, készülő könyvem valóban ún. kínai novellákból áll majd össze. Ezeket a novellákat azért írtam, mert másfél évvel ezelőtt elutaztam Berlinbe egy egyéves ösztöndíjjal. Mármost az újjáépülő, friss és izgalmas Berlin tökéletesen alkalmas hely arra, hogy az örökélet és a kertrejtőzés titkairól, kutyavadászokról és sárkányharcosokról írjon a régmúltban játszódó kínai novellákat ott egy nagyon vidéki ember.



Könyöklő akt (pasztell, papír)

Műhely

Nagy Gábor

Békés megye a határmentiség és az Európai Unió csatlakozás kettős erőterében

Ahhoz, hogy Békés megye fejlődési potenciálját világosan láthassuk, lehetőségeit meg tudjuk ítélni, látnunk kell a külső feltételrendszer változását, illetve meg kell vonnunk a rendszerváltó évtized mérlegét, mind az ország, mind a megye szempontjából. Ennek megfelelően tanulmányunk négy fejezetre oszlik. Először áttekintjük az Unió regionális politikájának fő változási tendenciáit, mint a külső feltételrendszer sarkalatos pontját, majd vázlatosan bemutatjuk, illetve értékeljük Békés megye teljesítményét a csatlakozást megelőző évtizedben a kettős kihívásra (piacgazdaság kiépítése és világméretűvé táguló versenyben való helytállás) adott válaszok tükrében. Csak ezek után foglalkozunk az Unió csatlakozás potenciális hatásaival a megyében, majd ezen belül kiemelten a határ menti együttműködés formáival, eredményeivel és lehetőségeivel.

Az Unió regionális politikájának fő hangsúlyai (2000–2006)

Az Európai Unió területi politikája a kilencvenes évtized fő trendjeihez képest lényeges átalakuláson ment keresztül a jelenleg is futó finanszírozási ciklusra való felkészülés során, de számos pont stabilitása a kiszámíthatóságot volt hivatott reprezentálni. A legfontosabb stabil pontot az Unió költségvetési korlát (a tagállamok GDP-jének maximum 1,27%-a) forrásoldalának változatlansága adja, hiszen ez meghatározza a fejlesztésre fordítható, elkölthető összeg plafonját. Nem változott a hármas finanszírozási keret – Közös Agrárpolitika, Strukturális Alapok, Kohéziós Alap¹ – sem, csak a belső arányok módosultak az agrár büdzsé kárára. A Strukturális Alapok belső szerkezete sem változott, továbbra is négy alap alkotja e forrás eszközeit: Európai Regionális Fejlesztési Alap

¹ A Kohéziós Alap forrásaira azok a tagállamok jogosultak, ahol az egy főre eső GDP az Unió átlagának 90%-a alatt marad. A forrást a központi kormányzat kezeli, s egyedi, országos jelentőségű fejlesztési programokra fordíthatja, viszonylag mérsékelt önerő biztosítása mellett.

A szerző az MTA RKK ATI Békéscsabai Osztálya tudományos főmunkatársa.

(ERDF), Európai Szociális Alap (ESF), Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap Orientációs Része (EAGGF Guidance Section) és Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (FIFG). A változások döntően két területre koncentráálódtak. Egyik oldalról alapvetően megváltozott a támogatásra jogosult ún. „kedvezményezett térségek” beosztása, másik oldalról gyökeres reformon ment keresztül az ún. „Közösségi Kezdeményezések” intézménye.

A kedvezményezett térségek korábbi hat célterülete háromra csökkent, s szigorodott a támogatásra pályázó térségek elbírálásának rendje. Az érintett térségtípusok a következők lettek:

1. célkitűzés: Azon fejlődésben elmaradott régiók támogatása, amelyek a jövedelem, a foglalkoztatottság, a termelési rendszer és az infrastruktúra tekintetében a legkomolyabb nehézségekkel néznek szembe.

2. célkitűzés: A gazdasági és társadalmi szerkezetátalakítás miatt strukturális problémákkal küzdő régiók támogatása. Ide tartoznak az ipar, a szolgáltatások területén változásokon keresztülmenő régiók, a hanyatló vidéki körzetek, a halászati ágazattól függő válságba jutott területek és a nehézségekkel küzdő városi körzetek.

3. célkitűzés: Az oktatási, képzési és foglalkoztatási rendszerek alkalmazkodásának és korszerűsítésének támogatása.

Az Unió a társult államokkal való csatlakozási tárgyalások megkezdésekor két feladattal került szembe. Az egyik oldalról biztosítani kellett a támogatási rendszer részleges átalakítását, illetve az első körben bekerülő új tagállamok finanszírozását a 2006-os finanszírozási ciklus végéig. Másik oldalról el kell(ett) végezni az Unió döntéshozatali és intézményi reformját, mert a jelen állapotukban több ponton is a működésképtelenség fenyegetett 25 tagállam mellett. A finanszírozási oldal kialakítása az 1999-es berlini csúcson lényegében megtörtént, azóta csak apróbb finomítások történtek a rendszerben, míg az intézményi reform kérdésében a legnagyobb haladást a 2001-es nizzai, illetve a 2002-es laekeni csúcson sikerült elérni.

Magyarország, illetve Békés megye szempontjából a leginkább fontosnak a különböző támogatási formák, az ún. „Előcsatlakozási Alapok” felállítása tekinthető. A már korábban is működő PHARE (PHARE-2000), illetve PHARE-CBC (határmenti együttműködések támogató) program részben átalakult tartalommal fut tovább, mellette a vidékfejlesztést célzó SAPARD, valamint az infrastrukturális és környezetvédelmi nagyléptékű fejlesztéseket támogató ISPA lépett be új formaként. E források elnyerése, lebonyolítása, elszámolási rendje már az Unió normákhöz igazodik, de a támogatások összes nagyságrendje éves szinten legfeljebb 250 millió Euro-ra tehető (60–65 milliárd Ft), melyhez – változó mértékben – hazai (döntően állami) társfinanszírozás is társul.

Az Európai Unió az új tagállamok befogadási lehetőségeit mérlegelve 1999-ben egy gyors, de kevés új tagot számláló bővítésre dolgozta ki finanszírozási forgatókönyvét. Az új tagok számára (1999. évi áron) 2002-ben még csupán 3,75 milliárd Euro-t, 2006-ban viszont már 12,08 milliárdot irányoztak elő, ami jelzi, ekkor még a fokozatos, folyamatos bővítés lehetett az uralkodó nézet a döntéshozók körében. Az új tagok felvételének legkorábban 2004-re tolodása azt eredményezte, hogy az Unió a 2002–2003-ra előirányzott összegeket elvonta, más célra használta fel, nem pedig – mint a tagjelöltek remélték – a későbbi évek keretét bővítette vele. E fiskális politika egyenes következménye, hogy a tagjelöltek a mezőgazdasági támogatások esetében csak egy tíz éves átmeneti szakasz után juthat(ná)nak el az Unió mai támogatási szintjére az induló 25%-os javasolt szint-

ről. A feltételes mód ez esetben indokolt, hiszen 2006 után a Közös Agrárpolitika gyökeres reformja várható, teljes mértékben átalakított finanszírozási rendszerrel, támogatási prioritásokkal. Az új tagállamok esetében a Kohéziós Alap szerepe is erősebb volna, mint a jelenlegi tagok esetében, ami a központi szint szerepét hangsúlyozza a területi középszintek helyett.

Magyarország az Előcsatlakozási Alapok felhasználásában nem szerepelt túlzottan sikeresen. Az 1994–98-as kormányzati ciklusban a PHARE-források programokkal való lefedése volt alacsony hatékonyságú, 1998 után a SAPARD-intézményhálózat felállítása és akkreditálása körüli elhúzódo kötélhúzás miatt került veszélybe két teljes év támogatási kerete. (Lényegében az Unió jóindulatú hozzáállásának köszönhető, hogy 2003 végéig lehetőséget kaptunk a források – évi 18 milliárd Ft – utólagos pályáztatására és felhasználására.)

Az európai regionális politika filozófiájának alakulásában a kilencvenes évtized végén számottevő eltolódás ment végbe. Egyik oldalról a korábbi trendek folytatásaként tovább erősödött a területi középszint szerepe a támogatásokhoz való hozzájutásban, s a régiók (NUTS 2. szint) önkormányzatiságának elemeit is erősebbé kívánják tenni Európa-szerte. A másik vonulat az Európai Területfejlesztési Perspektívák (ESDP) című dokumentumban bukkan fel, s válik kulcsszereplővé azóta minden területfejlesztési dokumentumban. Ez abból a felismerésből fakad, hogy a gazdaság, az innováció magterületei a nagyvárosok, nagyvárosi agglomerációk, ezért az Unió versenyképességének fokozása, felzárkózása a vezető Amerikai Egyesült Államok mögé csak e településkör kiemelt fejlesztésével lehetséges. Ugyanakkor nagy hangsúlyt kell helyezni a város-vidék kapcsolatrendszer hagyományos és új dimenzióira, törekedve arra, hogy a vidéki terek is (közel) egyenrangú szereplőivé váljanak a döntéshozatalnak, a forrásfelhasználásnak. A váltáshoz, mely a versenyképességet a kohézió, a belső egyenlőtlenségek csökkentése elé sorolja, illetve a helyi sajátosságokra ekkora súlyt helyez új az európai területi politikában, a hazai döntéshozóknak is alkalmazkodniuk kell.

Békés megye fejlődési pályája a csatlakozást megelőző évtizedben

Az ország útja a rendszerváltástól az Uniós csatlakozásig ismert. Békés megye a rendszerváltás vesztesei közé tartozik. A térség gazdaságára jellemző erősebb agrárorientáció, a meglévő nagyvállalati szektor strukturális sajátosságai, a nehézkes megközelíthetőség, a keleti-délkeleti határtérségben való elhelyezkedés több más ok mellett együttesen eredményezte azt, hogy a megye kitérés esélyei az átmenet időszakában meglehetősen csekélyek voltak. A ténylegesen bekövetkező fejlődési pálya sajnos igazodott a legvalószínűbb forgatókönyvhöz, ami az agrárszféra válságával indult, a nagyvállalatok lassú és vontatott stabilizációjával folytatódott, s a gyorsforgalmi úthálózat fejlesztéseiből való kimaradással tetőzött. Ennek eredménye, hogy Békés megye értéktermelése folyamatosan elmarad az országos növekedési ütemtől, azaz a megye fokozatosan lemarad az országos átlaghoz képest, amit jelez, 2000-től a legkevésbé fejlett öt megye közé került, azaz az egy főre jutó GDP nem éri el az országos átlag 70%-át. Igaz, ennek révén Békés egy külön keretből pótlólagos fejlesztési forrásokhoz jutott, de ennek dinamizáló hatásai 2001-ben még egyáltalán nem érvényesültek.

Az ipari termelés, mely a vidéki terek megújulásában meghatározó szerepet játszott, 1990 és 2000 között alig emelkedett, s 2001 folyamán megint csökkent. Bár a stagnáló

kibocsátás és értékesítés egymással ellentétes folyamatok eredőjeként alakult ki, az összteljesítmény kedvezőtlen. Az iparban ugyan végbement egy részleges modernizáció, illetve részleges struktúraváltás, de a hagyományos ágazatok nagy súlya, s ezek ciklikus válságai továbbra is meghatározó hatást gyakorolnak az összteljesítményre. A megye a külső fejlesztési források fogadásában, vonzásában is csupán mérsékelt sikereket ért el, s ezek nagyobbrészt a meglévő nagyüzemek privatizációjához kötődtek (Agrimill, Hunguard, Globus, Linamar, Tondach, Cofinac első lépésben, majd a Frantschach stb.), s csak kisebb mértékben a zöldmezős beruházásokhoz (Pioneer, Henkel, Hirschmann stb.). A mérsékelt külső tőkebeáramlás belső forráshiánnyal párosult, ezért a megye gazdaságának stabilizálódása elhúzódott, csak 1998-ra fejeződött be. A keleti piacok összeomlása 1999-ben ezt a törekeny stabilizációt törte meg, majd a kiugró 2000-es évet követő világgazdasági recesszió megint érzékenyen érintette mind a hagyományos, mind az új húzóágazatok teljesítményét.

Ezzel együtt Békés megye gazdaságában a tulajdonosváltás lezajlott, a piacváltás végbement, a meghatározó nagy- és közép vállalatok számottevő dinamikát mutatnak, még a válságperiódusokban is. A megye mikro- és kisvállalkozásainak helyzete viszont kedvezőtlenebb az országos átlagnál, a külső gazdasági hatások kivédésére alig van tartalékuk, hiszen jelentős részben önfoglalkoztatásra rendezkedtek be, cél a munkanélküliség elkerülése, a család megélhetésének biztosítása. A megye gazdaságában jelen vannak azok az elemek, melyek a hosszú távú gazdasági fejlődést elősegíthetik: ipari parkok, vállalkozói övezet, inkubátorház, szerveződő ipari klaszterek, bővülő beszállítói hálózatok, stratégiai partnerségek.

A legnagyobb gondot továbbra is az agrárágazat (beleértve a feldolgozást, raktározást, elosztást, értékesítési fázisokat is) tartós mélyrepülése okozza. Ma már kimondható, hogy bár a szövetkezeti struktúra erőszakos kiépítése is komoly károkat okozott az ágazatnak, hiszen hozzájárult a megyéből való elvándorlás tömegessé válásához, a kisgazdaságok egyoldalú támogatása, a tőkeerősebb agrárvállalkozások hátrányos helyzetbe hozása, az élelmiszeripar kiárusítása legalább ekkora kárt okozott a kilencvenes évek során. Az éves rendszerességgel visszatérő értékesítési válságok, a támogatási prioritások változékonysága, az ágazatra jellemző tőkehiány, illetve a jövedelmek egyenlőtlen megoszlása a termelési-értékesítési lánc szereplői között együttesen hatnak oda, hogy a kiváló adottságokkal, nagy termelési tapasztalatokkal rendelkező Békés megye agráriumból származó tiszta jövedelme már a megélhetéshez is alig elégséges, fejlesztési forrásokat kizárólag központi keretből, pályázatokból lehet elérni, mintegy „termelési segélyként”.

Alapvető probléma, hogy a rendszerváltással, illetve a privatizációval a vállalati döntési központok, s velük a helyben megtermelt érték jelentős része kikerült a megyéből, még olyan meghatározó nagyvállalatok esetében is, mint a Gyulai Húskombinát. A helyi lakosság csekélyebb tőketartalékára utal, hogy a vállalkozói aktivitás szintje jelentősen elmarad az országos szinttől, s különösen a nagyobb alaptőkét igénylő részvénytársaságok száma alacsony. A foglalkoztatás szintje alig több mint fele a rendszerváltás előtti-nek, s még a konjunktúra éveiben is enyhén csökkenő létszámot regisztráltak. A 2001-es népszámlálás előzetes adatai szerint a megye foglalkoztatási szerkezetében továbbra is nagy súllyal szerepel a mezőgazdaság (legmagasabb az ország megyéi között), átlagos az ipar részesedése, de a munkaerő többsége már itt is a különböző szolgáltató ágazatokban dolgozik. A vállalkozások ágazati megoszlása még erősebb elmozdulást mutat a szolgáltató tevékenységek felé, bár ezekben a tevékenységekben az átlagos méret sokkal kisebb, mint az iparban.

A megye gazdasági lehetőségeire alapvető hatással van fekvése, mindenekelőtt Románia közelsége. Bár jelenleg az ipari export (a teljes termelési érték 36%-a) nagy részét az Európai Unió országaiba értékesítik, Kelet- és Közép-Európa szerepe fokozatosan erősödik, s ezen belül a közeli román piacnak kiemelt stratégiai fontossága van. Miután a Békés Megyei Kereskedelmi és Iparkamara a magyar–román gazdasági kapcsolatok erősítésének országos gesztora, e szerepkör túlnő a közvetlen megyei vállalkozói körön, jelentősége egyre inkább országossá válik. A kedvező kapu-helyzet hatása nem csupán alapanyagok, félkész termékek, készáruk vagy szolgáltatások kivitelében, vagy behozatalában érhető tetten, de vegyes vállalatok alapításában, termelési együttműködésben, értékesítő láncok közös üzemeltetésében, a privatizációban való megjelenésben, vagy a munkaerő határon át történő mozgásában is (elsősorban az építkezéseknél, illetve mezőgazdasági idénymunkákra érkeznek román munkások). A romániai munkaerő alkalmazása évről évre nő, s ma még nem lehet kiszámítani a kedvezménytörvény kiegészítéseként megkötött „Orbán–Nastase paktum” hatását a megye munkaerő piacára.

A megye egyik legfontosabb társadalmi problémája a nyílt, vagy rejtett munkanélküliség (korengedményes, illetve korengedményes nyugdíjazások, rokkantak számának megugrása, inaktív válog csoportja), mely a kisjövedelmű rétegek számát erőteljesen felduzzasztotta. Ez az önmagában is sokszínű társadalmi réteg általában alacsony iskolázottságú, hosszabb ideje munka nélkül van, ezért szaktudása megkopott, elavult, újra munkába állításuk tömegesen csak nagy erők ráfordításával lehetséges. Gondot jelent a helyi népesség képzettségi szerkezete, bár az utóbbi tíz évben talán épp ezen a területen volt látványosnak nevezhető az átalakulás. Mind a középfokú szakmai képzés, mind az általános képzés kiterjedt, nőtt a felsőoktatásba bekerülők száma, de a belső struktúra csak részlegesen alakult át, különösen a közgazdasági, jogi és műszaki képzési formák magasabb szintjei hiányosak. A felnőttképzésben a munkanélküliség tömegessé válása kikényszerítette a gyökeres megújulást, mára az intézményrendszer alkalmassá vált a feladata betöltésére, a feszültségek inkább a képzettek oldaláról jelentkeznek.

Az Uniós csatlakozás fontosabb hatásterületei a megyében

Az Európai Unióhoz való csatlakozás közvetett hatásait valószínűleg életünk minden területén érzékelni fogjuk, kisebb vagy nagyobb mértékben. Vannak azonban olyan szférák, melyek esetében a várható hatásrendszer rövid-, legfeljebb középtávon, s áttételek nélkül lép be mindennapjainkba, s alakítja át környezetünket.

A „közös piac” ismérvei közé tartozó „négy szabadság” közül a személyek szabad mozgása az Uniós csatlakozás nyomán várhatóan hatással lesz Békés megye helyzetére, illetve lakóinak életére. Egyik oldalról a belépés nyomán azonnal, vagy rövidebb-hosszabb átmenet után, lehetővé válik a szabad munkavállalás és letelepedés más, az Unióhoz tartozó országban, mely a leginkább vállalkozó kedvű, leginkább mobil rétegek, családok esetében tartós vagy végleges elmozdulást is indikálhat. Bár a leghosszabb átmenet éppen a magyar munkavállalók legkedveltebb célországjaiban (Ausztria, Németország) fog fennmaradni, de már látunk példát egyes szakmákban két–hároméves munkavállalási lehetőségekre (pl. 600 szénbányászt várnak spanyol bányákba), a hazainál jobb kereseti lehetőségek mellett. A másik oldala a folyamatnak, hogy az Unió keleti-délkeleti határa várhatóan egy hosszabb periódusban egybe fog esni Magyarország államhatáraival. Miután Magyarország – egy rövidebb átmeneti periódus után – csatlakozni fog az ún. „Schengeni

Egyezményhez”, ez bizonyosan hatással lesz a határokat átlépő mozgásokra. Egyik oldalról lényegesen könnyebbé válik az Unión belüli mozgás, hiszen a belső határok csaknem virtuálissá válnak, ám jóval bonyolultabb lesz a bejutás a schengeni határok mögé, mint korábban.

Hasonlóképpen át fog alakulni az áruk szabad áramlását célzó másik „szabadság elem” is. E kérdéskörben a leglátványosabb változások az ún. „Transzeurópai Hálózatok” (TEN) kiépítése nyomán várhatók (közkeletű nevükön szokás ezeket „Helsinki-folyosóknak” is nevezni). Az Európai Unió már most támogatja a legjelentősebb európai áramlási tengelyek minél magasabb szintű kiépítését olyan feltételek mellett, hogy preferálja a kevésbé környezetterhelő megoldások alkalmazását. Magyarán, még a hiányos gyorsforgalmi úthálózattal rendelkező társult országok esetében is előnyben részesíti a vasúti, illetve a kombinált szállítási módok (RO-LA, RO-RO) fejlesztését célzó programokat. Hasonlóképpen ösztönzi a meglévő potenciálok ésszerű kihasználását, a párhuzamosnak ítélt fejlesztések elutasításával. Békés megye három ponton is érintett a TEN fejlesztésekben. Egyik oldalról a Budapest–Bukarest vasúti fővonal egybeesik a IV. Helsinki folyosó kívánatos nyomvonalával, ezért gyorsított, kiemelt fejlesztése kívánatos és indokolt. Első körben a pálya teljes nyomtávon való kétvágányúsítása, majd megerősítése és kvázi-nagysebességűvé fejlesztése (160 km/h-s sebesség elérésére kellene alkalmassá tenni) jöhet szóba. Békéscsaba és Gyula földrajzi potenciálja egyértelműen megkívánja egy komolyabb logisztikai centrum létesítését, üzemeltetését. Harmadik helyen említhető a Békéscsabai Regionális Repülőtér fejlesztésének kérdése, ezúttal negatív előjellel. Uniós forrást e projektre aligha lehet elnyerni, hiszen a temesvári és aradi repülőterek vonzáskörébe még belefér a megye túlnyomó része, s ezek kiépítettsége máris alkalmassá teszi őket külön-külön is a regionális funkciók betöltésére.

A Kárpát-medence természeti, táji, vízrajzi egysége számos egyéb területen is megköveteli a határon átnyúló együttműködést, az országos, megyei léptéket meghaladó gondolkodást. Az 1999-es tiszai cián-szennyezés rávilágított a környezetvédelmi együttműködés fokozásának, a kritikus vagy veszélyes szennyező-források folyamatos monitoringjának, a katasztrófavédelmi együttműködés fontosságára. A hasonló tájpotenciál kedvező lehetőséget nyújt a természetvédelmi együttműködésre, különös tekintettel a határon átnyúló nemzeti parkok, természetvédelmi területek, zöldfolyosók kialakítására vagy pl. a vizes élőhelyek megőrzésére, részleges rekonstrukciójára.

Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a vízgazdálkodással összefüggő kérdésekre, így az árvíz elleni védekezésre (előrejelzés, szakemberek, védelmi felszerelések, gépek mozgatása, kölcsönös műszaki segítségnyújtás, helyreállításban való együttműködés), a belvízelvezetés kérdésére, különösen a vízvezető csatornahálózat folyamatos karbantartására, kapacitásának megőrzésére, illetve az ivóvízbázisok védelmére (Békés megye számára elsőrendű fontosságú a Maros-hordalékkúp megóvása a felszíni és felszín alatti szennyeződésektől).

A turizmus számos ágában volna lehetőség az együttműködésre: pl. gyógy- és termálvizek, fürdők kialakítása és fejlesztése, a falusi-tanyasi turizmus fellendítése, az ökoturizmus népszerűsítése, lovaglási vagy kocsikázási lehetőségek, kulturális (ezen belül hangsúlyosan a vallási célú idegenforgalom) és gasztronómiai turizmus, kerékpáros és víziturizmus, horgász- és vadász-turizmus, rendezvény-turizmus. Mindez kiegészülve a határon túli területek kínálatával, egységes termékcsoporttá szervezve, akár hosszabb idejű helyben tartózkodásra is lehetőséget adna, ami lényegesen növelhetné a helyben

lakók jövedelmeit, anyagi biztonságát, de kinyitná látókörüket a szélesebb környezetre is.

Utóbbi lehetőségek természetesen nem az Európai Unió csatlakozással indulhatnak fejlődésnek, számos területen még a rendszerváltás előttre nyúlnak vissza a kezdemények, de az ország és a megye megváltozott geostratégiai helyzete új fejlődési dimenzióba helyezi e kérdéseket is.

A határ menti együttműködés formái a rendszerváltás után

Az országhatárokon átnyúló kapcsolatok legalapvetőbb szintjét az egyének között meglévő, kialakuló szálak jelentik. A rokoni, baráti, ismerősi szinten mozgó találkozások, információcserék a rendszerváltás óta jóval kisebb korlátokba ütköznek, mint azt megelőzően, bár az országos politika irányváltásai eseti jelleggel komoly fennakadásokat okozhatnak.

A települések, kistérségek között felépült kapcsolatrendszer a kultúra, a sport, a hagyományőrzés, testvér-települési szerződések parafálása, majd átültetése a mindennapok gyakorlatába szintjén érhető leginkább tetten. Az alapvető célt egymás kölcsönös megismerése, tisztelete, a kapcsolatok erősítése vezérli, s csak kisebb részben jelentkeznek gazdasági megfontolások. Ezzel együtt elmondható, hogy a valóban intenzív térségi kapcsolatrendszerek húzó szektorát majd minden esetben a kölcsönös előnyökön nyugvó, dinamikus fejlődő kétoldalú gazdasági kooperációk jelentik, mert ez azonnali, anyagi haszonnal mérhető eredményekben ölt testet.

Sajátos együttműködési formát jelentenek az egyes intézmények közötti kapcsolatrendszerek, melyek az államigazgatástól a szolgáltató tevékenységek széles skáláján át (oktatás, egészségügy, képzések) a szakmai intézmények közötti összefogásig terjedhetnek (pl. vízügy, környezetvédelem, természetvédelem, határőrizet és belbiztonság, katonapolitika stb.).

A legnagyobb horderejű együttműködési formának mégis a Duna–Tisza–Körös–Maros Eurorégió megalapítását és működését tartjuk, nem csupán azért, mert a klasszikus Délvidék újra-integrálására tesz kísérletet, vagy azért, mert az Unió és a résztvevő régiók országai kormányzatainak támogatását bírja, de azért is, mert az Eurorégió egy valóban alulról induló kezdeményezés során létrejött, már létező alapokra építkező formáció, mely valóban nagyívű fejlődési pálya elé néz a délszláv válságok lezárulta nyomán.

A rendszerváltást követően viszonylag hamar, már 1992-ben megkezdődtek a konzultációk egy határon átnyúló együttműködési szervezet létrehozásáról. Ekkor a magyar részről négy megye (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok), román oldalról két megye (Temes és Arad), illetve a Vajdaság, mint az akkori Jugoszlávia autonóm tartománya, kezdte meg a konzultációkat. A megállapodás megkötését lassította, hogy a román oldalon a központi kormányzat egészen 1996-ig nem engedélyezte a megyék számára az önálló külkapcsolati rendszer létesítését és fenntartását, ezen csupán a két ország között aláírt alapszerződés, illetve a román jogrend Európai Unió normákhoz történő fokozatos közelítése segített. A délszláv viszonylatban az ex-Jugoszlávia szét hullását kísérő háborús cselekmények (horvát háború – 1991-től, boszniai háború – 1995-től) lassították a kapcsolatok szorosabbra fűzését, illetve az 1991-es jugoszláv alkotmány-módosítás, mely számos, korábban az autonóm tartományok által gyakorolható jogkört a központi kormányzat kezébe adott. Ebben a fázisban a régió neve Duna–Maros–Tisza lett volna.

Az előkészítés fázisában több fontos, két- és többoldalú megállapodás jött létre az Eurorégió potenciális tagjai között, mintegy előkészítve a terepet egy átfogó alapokmány kidolgozásához és elfogadásához. 1992-ben Temes és Csongrád, illetve Békés és Arad megyék írtak alá együttműködési megállapodást (e két-két megye azóta is az Eurorégiós fejlődés motorjainak tekinthető). 1994-ben készült el a megállapodás tervezet, melyet csaknem három éven keresztül csiszoltak az aláírás és parafálás előtt. Közben a román oldalon a regionális közigazgatási struktúra felállítására miatt módosult az érintett megyék köre, így Hunyad és Krassó-Szörény is bekerült az érintett megyék közé.

1997. november 21-én írták alá az együttműködés hivatalos alapokmányát Szegeden, az Eurorégió hivatalos neve Duna–Körös–Maros–Tiszára változott. Az együttműködés célja, hogy fejlessze és szélesítse a helyi közösségek és helyi önkormányzatok közötti kapcsolatokat a gazdaság, az oktatás, a művelődés, a tudomány és a sport területén. Rövid távon célja multilaterális tevékenységek végrehajtása és a partner régiók között már létező kapcsolatok megerősítése. Középtávon célja a partner régiók társadalmi-gazdasági kohéziójának megerősítése, harmonikus területfejlesztés és infrastruktúra-fejlesztés érvényesítése, a regionális diszparitások csökkentése a közös határok mentén. Hosszú távon törekszik egy mikro-európai integráció autentikus terének létrehozására, a kistérségi problémák jobb megértésére, olyan együttműködések támogatására, melyek a korszerű európai folyamatok kereteibe való integrálódás felé vezetnek.

Az együttműködés meghatározott területei: a gazdasági kapcsolatok, a közlekedési és hírközlési infrastruktúra, a környezetvédelem, a turizmus, a tudomány, a művelődés, az egészségügy, a sport és a civil kapcsolatok fejlesztése voltak.

A DKMT alapvetően egy alulról építkező, önkormányzati típusú szerveződés, mely meghatározóan a megyei (tartományi) önkormányzatok között jött létre. A munkaközösség típusú szerveződés az Európai Unió nomenklatura szerint az elmúlt évek működési gyakorlata alapján betöltötte a „Határmenti információs és konzultációs fórum” szerepét. Az ilyen típusú együttműködés lehetővé tette néhány közös – inkább ad hoc jellegű – projekt megvalósítását, de alapvetően az eddigi működés elsősorban informálisnak tekinthető.

A DKMT legmagasabb szintű döntési és konzultációs szerve az Elnökök Fóruma. A soros elnöki poszt éves rotációban jár körbe a kilenc résztvevő megye vezetése között. 2000. május 27-én nyílt meg a DKMT Iroda Szegeden. Az EF 1998 áprilisi (Temesvár) ülésén rögzítették négy munkacsoport létrehozását: gazdaság, infrastruktúra, idegenforgalom; területfejlesztés, természet- és környezetvédelem; humán, civil és sport ügyek; külügy, informatika, média.

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében komoly, néhány esetben meghatározó szerep jutott az 1990 óta Magyarországra áttelepült vállalkozói csoportnak. Miután személyes kapcsolatrendszerük, helyismeretük magas színvonalú, nyelvi nehézségeik nincsenek, kifejezetten sikeres projektek megvalósulása felett bábáskodhattak. Békésben elsősorban a román orientáció erősödött meg e csatornán keresztül. Román–magyar viszonylatban inkább a barter jellegű kapcsolatok (alapanyagok és félkész-termékek importjával szemben feldolgozott áruk exportja áll szemben), illetve a bankrendszer bizonytalanságai miatt a készpénzes ügyletek dominálnak.

A gazdasági kapcsolatok sajátos vonulatát képezik a Magyarországon – számos esetben illegálisan – foglalkoztatott, a szomszédos országok határtérségeiből érkező munkavállalók. A minimálbéren, vagy annak közelében foglalkoztatott, esetleg be sem jelentett munkavállalók olcsó, bár minőségi munkára csak korlátozottan alkalmazható, s a nagy-

politikai irányváltásoktól függően rendelkezésre álló munkaerő-tartalékokat jelentenek a Dél-Alföldön. Ugyanakkor, az érem másik oldalán látszik, hogy az amúgy is átlag feletti munkanélküliségi rátával küszködő térségekben az olcsó, 'feketemunka' tömegessé válása számottevően rontja a hazai munkanélküliek elhelyezkedésének esélyeit.

Míg a gazdasági kapcsolatok inkább az egyes vállalatok, valamint ezek érdekvédelmi szervezetei keretei között zajlanak, a nagyléptékű infrastrukturális fejlesztések tipikusan olyan projekteket ölelnek fel, melyek az EF, a szakminisztériumok, illetve a kormányzat és a parlamentek döntésének függvényei. E projektek kivitelezésekor – tekintettel a nemzeti erőforrások végességére – általában tekintettel kell lenni az Európai Unió támogatási rendszerére, a kitűzött prioritásoknak való megfelelés érdekében.

A leginkább látványos előrelépés a közúti határátkelőhelyek számának növelése, a rávezető utak korszerűsítése, illetve a régebben üzemelő átkelő kapacitásának bővítése területén mutatkozik. Nagylak, Gyula átépítése vagy befejeződött, vagy épp folynak a munkálatok, már a schengeni normák érvényesíthetősége érdekében. Új, nemzetközi személyforgalomra megnyitott átkelő létesült Battonya és Torna, Méhkerék és Nagyszalonta között. Ideiglenes átkelő működik Körösnagyharsánynál.

Békés megye, mint a román kapcsolatok országos gesztora, elsősorban e fejlesztési irányt igyekezett meglovagolni, miközben erősen elhanyagolták a délszláv gazdasági kapcsolatok fejlesztését. A megye elsősorban Arad, másodsorban Nagyvárad felé nyit (utóbbi nem tagja az eurorégióknak, lévén Bihar megye központja, de Romániában a nagyváradi Kamara a magyar kapcsolatok országos gesztora, innen a szorosabb együttműködés igénye), bár tisztában vannak vele, hogy egy hosszabb távú román prosperitás után mindkét város versenyével szemben alulmaradnának. Az elmúlt évek fontos eredménye volt, hogy a határ két oldalán fekvő önkormányzatok között intenzív párbeszéd indult meg (pl. kölcsönös nyelvtanulás), mely további kapcsolatok alapjává válhat. Békés megye nagy súlyt fektetett az élelmiszergazdaságon belüli együttműködésekre, bár kritikusan elhangzott, hogy az eddigi kezdeményezések a minőségi előírások be nem tartása miatt rendre elhaltak.

Kevésbé sikeres terület a közúthálózat fejlesztésének területe. A vasúti fővonalak fejlesztése szintén vonatott, de kedvező változás a korábbi évek folyamataihoz képest, hogy a Budapest–Szolnok–Békéscsaba–Bukarest, pálya beruházásai előbbre sorolódtak a vasúttársaságok fejlesztési elképzelései között. Hasonlóképpen kedvező elmozdulás tapasztalható az Alföld–Fiume vasút hiányzó szakaszának helyreállítása témájában. A vízi közlekedés fejlesztése témájában az érintett régiók nem csupán közös álláspontot tudtak kialakítani a Tisza nemzetközi vízi úttá fejlesztésének témájában, de egyes lobbizással az egész kérdéskört a Nemzetközi Duna Bizottság ügyrendjére sikerült emelni, s számukra kedvező elvi határozatot elérni.

Miközben a gazdasági kapcsolatok ügye – pénzügyi, vám és jogi akadályok miatt – lassabban halad előre, az egyes intézmények és a helyi önkormányzatok közötti együttműködési, kulturális kapcsolatok sikeresen alakulnak, ami az itt élők képét egymásról, saját periférikus helyzetű régiójukról pozitív irányba változtatja meg. A határ menti térségben elindított – elsősorban magyar–román – HARE CBC program keretében projektorientált kezdeményezések a tükörprojektek létrehozásáig jutottak el. Az együttműködési rendszer nem képes egyik napról a másikra megváltoztatni a határ menti térségek marginális helyzetét, de a nyilvánvaló korlátok ellenére a bővülő kapcsolatok biztató eredményeket hozhatnak.

Az már ma is látható, hogy az egyes tagrégiók nem egyforma aktivitással vesznek

részt a DKMT működésében, s kialakulnak együttműködési párok (Békés–Arad), hármasok (Csongrád–Temes–Vajdaság). Ezek az aktív szereplők erősebben képesek érvényesíteni érdekeiket, különösen a nagyléptékű infrastrukturális projektek esetében, ami azt eredményezi, hogy a többi tagrégió javaslatai közül elsősorban a kisprojektek számíthatnak többségi támogatásra. Elgondolkodtató, hogy az 1998–2000 időszakban egyetlen olyan programot sem fogadott el a DKMT, mely a tagok egyöntetű támogatását élvezte volna.

A határon átnyúló kapcsolatok perspektívái

Az Eurorégió a múlt évig egyetlen nemzetközi szervezetnek sem volt tagja. A 2001. március elsejei fórumon került elfogadásra az az indítvány, hogy a szervezet csatlakozzon az AEBR-hez (Association of European Border Regions – Az Európai Határmenti Régiók Szövetsége), amely lépéssel nemzetközi elismertségét lehetne növelni és elismertetni olyan nemzetközi szerveződésként, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális és intézményi problémáival foglalkozik.

Az a tapasztalat, hogy a határ menti regionális együttműködés hatékony formáinak a kidolgozása érdekében állandó munkakapcsolatot kell fenntartani a résztvevők között, bővíteni kell a résztvevői kört, az állami szervezetekkel, valamint a civil szférával és a magánszektorral. A DKMT továbbfejlesztésével középtávon el kell érni, hogy formálisan részt vehessen az INTERREG tevékenységében.

A gazdasági kapcsolatokat legfeljebb hosszabb időtávon (legkorábban 3–5 év múlva) lehet érdemben fejleszteni, melynek alapvető feltétele a piacgazdaság normáinak megszilárdulása a két partnerországban. Ez nem jelenti azt, hogy addig nem érdemes üzletet kötni Jugoszláviában vagy Romániában, csak az üzlet kockázata magasabb az átlagosnál. A gazdasági kapcsolatok fejlesztésében különösen fontos szerepet játszhatnak a már meglévő vállalkozói övezetek, melyek akár határon átnyúló zónákká is bővíülhetnek. A modern termelési eljárások fogadásában az ipari parkok, az ígéretes kisvállalkozások támogatására az inkubátorházak hálózata játszhat meghatározó szerepet. Erősíteni kell az innovációra és adaptációra való hajlandóságot és készséget, ennek ma még hiányzó intézményrendszerét fel kell építeni (technológiai központok, tudományos és technológiai parkok, technológiai transzfer centrumok, kockázati tőketársaságok stb.).

A társadalmi kapcsolatok legerősebb gátja a közeli jövőben egyértelműen az országos politika lehet, mind a magyar, mind a román vagy délszláv kormányzat részéről. Szerencsére az elemi szintű (személyes, települési) kapcsolatok építésére ennek csekély befolyása van, de a magasabb szintű együttműködések fejlesztését még gátolhatja. Ez mutatkozik meg a kedvezménytörvény belső vitáiban, illetve külországi fogadtatásában is. A kölcsönös bizalmatlanság leküzdésének egyik kiváló lehetősége lenne a határon túli nyelvek szélesebb körben való oktatása az alapfoktól a felsőfokú intézményekig, hiszen így egy csapásra leküzdhetők lennének a nyelvi nehézségek.

A DKMT-Eurorégió fejlődésében fontos szerepet játszik, hogy az Európai Unió kifejezetten bátorítja a határ menti együttműködések, a határon átnyúló szerveződések létrejöttét. Mivel hegemon centrumot a Délvidéken nem találunk, bizonyos, hogy a sok szereplő miatt a partnerség elvének gyakorlati alkalmazása lesz az Eurorégió fejlődésének valódi próbaköve. Itt dől el, hogy a szerveződés minden résztvevő számára tud-e kedvező lehetőségeket nyújtani, vagy csupán egy-két kis lobbicsoport számára jelent meggazdagodási lehetőséget vagy a befolyás növelésének útját.

Összegzés helyett

Békés megye és az ország az euro-atlanti integrációs folyamat részese, immár 12 éve. A rendszerváltás és az Unió csatlakozás kihívásai mellett a megye a globalizálódó világ-gazdaság és tömegkultúra áldásait és átkait egyaránt megtapasztalta a kilencvenes évek során. Ma még csak remélni lehet, hogy a meghozott anyagi, emberi áldozatok nem voltak hiábavalók, hogy a jelen generáció munkája eredményeként a felnövekvő ifjúság már egy konszolidált, növekvő jólétben élő országot örököl meg, mely nem csupán gazdaságilag fejlődik, de nyitott a belső és határon túli történések befogadására, kész az együttműködésre, elfogadja és tiszteli a más kultúrák, vélemények szabadságát, miközben megőrzi és gyarapítja a saját öröklött értékeit.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Bocsor M.–Kengyel Á.–Szűcs A. (2000): *A területfejlesztési politika új irányvai az Európai Unióban*. Közgazdasági Szemle XLVII. (11): 932–948.
- Forman B. (2000): *Regionális politika az Európai Unióban*. (Területfejlesztési Szakkönyvek) Budapest, VÁTI.
- Horváth Gy. (1998): *Európai regionális politika*. (Studia Regionum, Dialóg Campus Szakkönyvek) Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Horváth Gy. (2001): *Regionális támogatások az Európai Unióban*. (Magyarország az Európai Unióban Kézikönyvtár) Oziris Kiadó, Budapest.
- Kengyel Á. (1999): *Az Európai Unió regionális politikája 2000 és 2006 között*. Külgazdaság XLIII. (10): 60–78.
- Kengyel Á. (2001): *Az Európai Unió regionális politikájának hatása a kevésbé fejlett tagországok felzárkózására – Írország és Portugália példája*. Alföldi Tanulmányok (EU és az Alföld 2000–2001.) XVIII.: 8–31.
- Illés I. (2001): *Az Alföld helyzetének és fejlődésének transznacionális tényezői*. Alföldi Tanulmányok (EU és az Alföld 2000–2001.) XVIII.: 32–43.
- Lengyel I. (2001): *Megjegyzések az alföldi régiók versenyképességének megítéléséhez*. Alföldi Tanulmányok (EU és az Alföld 2000–2001.) XVIII.: 64–89.
- Nagy G. (2001): *Az információs társadalom és az Alföld – Adaptációs esélyek*. Alföldi Tanulmányok (EU és az Alföld 2000–2001.) XVIII.: 90–108.
- Nagy G. (2002): *A Duna–Körös–Maros–Tisza Euro régió jelentősége és lehetőségei a határon átnyúló társadalmi-gazdasági kapcsolatok erősítésében; Az országhatáron átnyúló kapcsolatok perspektívái a Dél-Alföld határtersegeiben*. Kutatási jelentés. Készült a Gazdasági Minisztérium megbízásából. (Témavezető: Baranyi B. MTA RKK ATI, Debrecen.) 26. o.

Lengyel Imre

Töprengések Békés megye versenyképességéről

Békés megye versenyképessége a számok tükrében igen kedvezőtlen: a 19 megyét (és fővárost) tekintve a megtermelt jövedelem, az egy lakosra jutó GDP egyre inkább elmarad az országos átlagtól, míg 1994-ben 80%-a volt, addig 1999-ben már csak 68%-a. Miközben az országban felgyorsult a gazdasági növekedés és megfigyelhető egy felzárkózási folyamat az EU-átlaghoz, addig a megye egyre inkább elmarad ettől, azaz tovább folytatódik a leszakadása. Ez pedig azt jelenti, hogy alig nő az itt élők életszínvonala, nincs elegendő munkalehetőség és a fiatalok előtti kilátások is eléggé reménytelenek.

Ezek az adatok, ez a tendencia közismert a Békés megyében élők előtt, elég sok olyan elemző írás látott napvilágot, amely az elmaradottság és lemaradás jelenségeit boncolgatja. De mit mondhat erről egy „kvázi-kívülálló” közgazdász egyetemi oktató? Azért írom, hogy „kvázi-kívülálló”, hiszen 1997-ig a megyében éltem, 18 évet szülővárosomban, Mezőberényben és újabb 18 évet Békéscsabán (közbejött egy év katonaság és 5 év egyetem). Kívülálló vagyok félig-meddig azért is, mert jelenleg is sok emberi és szakmai szálon kötődök a megyéhez, és még élénken élek bennem ottani életem sikerei és kudarcai, amelyek eltorzítják az objektivitásra törekvő kutatói szándékot.* Emiatt nem szakzsargonban megfogalmazott közgazdaságtudományi elemzést, hanem a témakör kutatásával foglalkozva inkább töprengéseimet, vívódásaimat adom közre, néhány olyan kérdést vetek fel és próbálom a lehetséges válaszokat körbejárni, amelyek remélhetőleg az ott élők közül is többeket foglalkoztatnak.

Versenyképesség avagy -képtelenség?

Először röviden ki kell térnünk arra, miért „versenyképesség” van a címben, miért nem a szokásos fejlettség, avagy elmaradottság? Főleg azért, mert alapvetően megváltozott a világ, az új helyzet pontos értékelése új szemléletet és új fogalmakat követel¹. Több mint egy évtizeddel ezelőtt a rendszerváltással együtt „nyakunkba szakadt” a globalizáció is. Amíg a fejlett országokban két-három évtized volt arra, hogy a vállalkozók és munkavállalók felkészüljenek a globális versenyre, addig Magyarország a rendszerváltással járó politikai-társadalmi-gazdasági változással párhuzamosan hirtelen szembesült a globális versenyrel: a tömegesen megjelenő külföldi termékekkel, a betelepülő vállalatokkal, a kecsegtető üzleteket felvásárló multinacionális cégekkel stb. Erre a piaci teljesítményen alapuló kíméletlen versenyre a magyar vállalatok többsége nem volt felkészülve, sem a „verseny-szemlélet”, sem a vezetők szakmai és üzleti ismeretei (menedzsment, marke-

*A szerző a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar regionális és alkalmazott gazdaságtani tanszékének vezetője.

¹ Lásd: Lengyel I. (2000) *A regionális versenyképességről*. Közgazdasági Szemle, 12, 962–987. o. és Lengyel I. (2001) *Megjegyzések az alföldi régiók versenyképességének megítéléséhez*. Alföldi Tanulmányok 2000/2001, 64–89. o.

ting, nyelvtudás stb.), sem a vállalati szervezet, sem a technológia stb. sok cégnél nem volt megfelelő, nem is beszélve a munkafegyelemről és -kultúráról.

A globális folyamatok átértékelték és háttérbe szorították a fejlettség-elmaradottság dichotómiát, nemcsak az országok között, hanem országokon belül is. A korábbi nemzetközi – mint nemzetek közötti – verseny alapvetően megváltozott, napjainkban a kormányok alig tudnak közvetlenül beavatkozni a globális versenybe, egyrészt a multinacionális cégek nem is engedik, másrészt a nemzetközi egyezmények (pl. WTO) nem is teszik lehetővé. Azaz a gazdasági folyamatok átnyúlnak az államokon, de átnyúlnak a megyéken és településeken is. Így a kormányok, a központi és helyi kormányzatok is csak közvetett eszközökkel tudják befolyásolni a gazdasági folyamatokat, azaz nem magát a versenyt, hanem csak az üzleti környezetet, a háttérfeltételeket stb., lényegében a vállalati versenyképességet alakító körülményeket.

Ez a felismerés a '90-es években többféle módon teret nyert, egyrészt az endogén fejlődés elméletében, másrészt a posztmodern (-fordista) felfogásban stb. A versenyképesség elsődlegessé válása megjelent az EU dokumentumaiban² is, többek között az 1997-es Amszterdami Szerződésben, valamint a strukturális alapok 2000–2006 közötti szabályozásában, ahol a területi kohézió legfontosabb eszköze a régiók versenyképességének javítása. Napjainkra elfogadottá vált a területi versenyképesség definíciója is, ahogyan a 2001-es második kohéziós jelentés is megfogalmazza: „magas és növekvő életszínvonal, valamint magas és fenntartható foglalkoztatottsági ráta”. Az a régió, megye, kistérség versenyképes, amely lakosainak magas életszínvonalat biztosít úgy, hogy mindenki munkához tud jutni, aki dolgozni szeretne. Másképpen kifejezve, ahol a globális versenyben elért gyors gazdasági növekedés egyaránt származik a magas munkatermelékenységből és a magas foglalkoztatottsági rátából. A fenti megfogalmazások összecsengenek Enyedi György sikerességi felfogásával, mivel „a város sikerének középpontjában a hosszú távú és stabil jövedelemnövelés áll”, és a „várospolitika célja a városban előállított jövedelem tartós növelése oly módon, hogy e jövedelemnövelésből a városi társadalom széles rétegei is részesedjenek”³.

A nagyméretű globális piacon a specializáció és a méretgazdaságosság elsődlegessé vált, az erős verseny felértékelte a gyors technológiai váltást és az innovációt, valamint a helyi üzleti feltételeket. A globális versenyben bizonyos városméret alatt kicsi az esély a sikerre, mivel nem éri el a kritikus tömeget a nemzetközileg versenyképes munkaerő (menedzserek, nyelvtudás, nemzetközi tapasztalatok, speciális szakértelem, speciális pénzügyi, tanácsadói szolgáltatások stb.), szűkös az infrastruktúra stb. Ezek közismert dolgok, azt is sokan érzik, viszont kevesen gondolják végig, hogy a globális verseny magával hozta a kíméletlen területi versenyt is: a megyék, térségek és települések küzdenek egymással a sikeres vállalatokért, rátermett vállalkozókért stb. Egy-egy sikeres cég Magyarországon is városok tucatjai közül választhat, amikor újabb telephelyet hoz létre, az a város „nyer”, ahol rámenősebb, felkészültebb, ügyesebb és „tudatosabb” a helyi „elit”.

Napjainkban a központi költségvetési forrásokért folyó „lobbizás” fontossága háttérbe szorult, rövid távon és esetenként továbbra is lényeges, de döntővé a megyei és helyi gazdasági, társadalmi és politikai elit összefogása vált, a helyi prominens szervezetek és személyek konszenzusán alapuló jövőkép, ahhoz kapcsolódó program és annak közös

² Lásd Farkas B.–Lengyel I. (2001) *Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban*. Tér és Társadalom, 3–4.

³ Enyedi György (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon*. Hilscher R. Egyesület, Budapest, 61–62. o.

megvalósítása. Nemcsak azért, mert a politikusok és a kormányok sűrűn változhatnak, hanem a lobbis hatása általában rövid távú (kivéve pl. a közútfejlesztést). A kormány nemigen tudja befolyásolni a gazdasági folyamatokat, ajánlhat más várost egy külföldi cégnek, mint amit az előnyösebbnek tart, legfeljebb a vállalat másik országba viszi a telephelyet (amire több példa van). A sikeres magyar megyékben és városokban mindennél a helyi elit döntései készítették elő a külföldi cégek letelepedését és így új munkahelyek létrehozását, legyen az pl. Győr, Székesfehérvár avagy Komárom. Így a globális folyamatok következtében, az erőteljes területi verseny miatt az ún. „alulról-szerveződő” fejlesztési elképzelések és stratégiák váltak döntővé, amelyek kihasználják ugyan a kormányzati lobbizást is, de főleg a vállalati versenyelőnyökre koncentrálnak és a helyi összefogáson alapulnak.

Összegezve, a globális verseny miatt napjainkban a versenyképesség vált döntővé, nem az a kérdés, hogy egy régió fejlett-e, avagy elmaradott, hanem az, hogy mit tesznek az ott élők helyzetük előnyösebbé tételéért, azaz a gazdaság versenyképességének javításáért. Van-e jövőképük és össze tudnak-e fogni ennek megvalósítására, azaz mernek-e és tudnak-e versenyezni, avagy csak sodródni és ekkor törvényszerűen lemaradnak a versenyben?

A fenti bevezető gondolatok után néhány adat Békés megye versenyképességéről. A fajlagos jövedelemről (GDP) már volt szó, az átlagbérek is hasonlóan alakulnak, az országban a legalacsonyabbak között vannak. A foglalkoztatottsági ráta 2000-ben 45% volt, csak két megyében kisebb: Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben (ellenpéldák: Vas megye 58%, Győr-Moson-Sopron 56%, Zala 55%). Úgy is lehet mondani, hogy a munkaképes korú lakosság közel fele nem talál magának munkát, de nem is keres (a fenti adatok a 15–74 évesekre vonatkoznak). Az is figyelemre méltó, hogy 2000-ben közel 25 ezer fő volt a korhatár alatti nyugdíjas, azaz sokan menekültek nyugdíjba, amit egészségügyi helyzetük vagy indokol, vagy nem. Miközben a regisztrált munkanélküliek száma a megyében 2001 végén 18 ezer fő volt. Csak ez a két utóbbi adat is jelzi, hogy a megyében a munkaerő jelentős része nem versenyképes, illetve sok család alacsony jövedelemből, alkalmi és szezonális munkákból tengődik. A fentiek alapján egyértelmű, hogy Békés megye versenyképessége gyenge, és az utóbbi években sem javult. Kérdés, törvényszerű-e ez az állapot, a „versenyképtelenség” mekkora része tudható be a külső körülmények alakulásának és hányad része a megyében élők által elszalasztott lehetőségeknek?

Eleve elrendelés, avagy elszalasztott lehetőségek?

Közismert, hogy Békés megye nagy hátránnyal indult a globális versenyben: földrajzi helyzete, közlekedési és település-hálózata, határ mentisége stb. eleve sok nehézséget jelentett és jelent ma is. Békés megye leszakadása nem mai jelenség, lényegében évtizedek óta tart, az elmúlt évtizedek modernizációs törekvései csak felemás eredményeket hoztak: a gazdasági szerkezet alig változott, az iparosítás még be sem fejeződött, máris megtorpant stb. Azaz Békés megye nem ítéltetett könnyű sikerre, keményen meg kell küzdenie minden részeredményért.

A területi versenyben az adottságokat el kell fogadnunk, nem Békés megye kedvezőtlen helyzetén, nem a „megváltoztathatatlan” tényezőkön kell elmerengeni, hanem azokra kell koncentrálni, ami megváltoztatható és ami a helyieknek múlik. Többször felvetődik

magánbeszélgetéseken: Békés megyében a kedvezőtlen külső körülményeken nem lehet változtatni, ezért itt kevés az esély a sikerre, így nem is érdemes komoly dolgokat elkezdni. Ez a hozzáállás garancia a kudaratra, ráadásul sok esetben nem is igaz. Valóban nehezebb sikert elérni, mint más megyékben, de a tehetséggel és munkával párosult felkészültség itt is eredményeket hoz. Elég a békéscsabai tornasportra gondolni, amelyik az olimpiai bajnok, Ónodi Henrietta mellett még sok, nemzetközileg kiemelkedő sportolót tud felmutatni. Emlékszem, hogy annak idején több külföldi vendég nem is akarta elhinni, hogy ebben a kisvárosban, ilyen mostoha körülmények között az egyik legnehezebb sportágban ekkora eredmények születnek évtizedek óta. A piaci verseny annyiban hasonlít a sportversenyre, hogy a szakmailag felkészült, reális célt maga elé tűző, megszállottan dolgozó és a helyiek összefogását, a helyi közvélemény támogatását maga mögött tudó szakemberek igenis sikeresek lehetnek, akár nemzetközileg is. A megyében is több példa van versenyképes cégekre⁴, ezen sikerek mögött szinte mindig néhány megszállott vezető, a bennük bízó munkatársak állnak és élvezik a helyi intézmények támogatását.

A közgazdaságtudomány ezt a „későn jövők előnyének” is nevezi, ami annyiban igaz, hogy más térségek tapasztalataiból is lehet tanulni, ami főleg a célok kiválasztásánál lehet fontos: ugyanis minél kisebb egy térség, település, annál inkább koncentrálnia kell néhány sikeresnek tűnő üzleti lehetőségre, mivel erőforrásai igen szűkösek. A sportnál maradvá, pl. egy Békéscsaba méretű város csak egy-két nemzetközileg sikeres sportágat tud „eltartani”. A globális versenyben is egy-egy kisebb város, térség csak egy-két iparág/üzletág nemzetközi sikeréhez tudja a feltételeket biztosítani, azaz koncentrálni kell a helyi emberi és intézményi erőforrásokat. Jó példa erre „harmadik Itália”, ahol lényegében agrárműltű kis- és középvárosokban sikeres kisvállalkozói hálózatok (ún. klaszterek) működnek, főleg a feldolgozóiparban.

A fentieket összegezve az a véleményem, hogy Békés megyében is van esély a versenyképesség javítására, amihez két alapvető tényező szükséges. Az egyik, hogy a félbeszakadt modernizáció folytatására erőteljesen lobbizni kell a közlekedési infrastruktúra fejlesztéséért (gyorsforgalmi utak, vasúti logisztikai központ), ami nyilván meghaladja a helyi erőforrásokat. A másik, a lobbizással párhuzamosan a helyi összefogást kell erősíteni, rádöbenteni mindenkit, hogy „egy csónakban eveznek”, csak együtt lehetnek sikeresek, külön-külön a települések eleve sikertelenségre kárhoztattak. Pontosabban „egy hajóban eveznek”, de ekkor ezt a hajót gályának hívják.

Anélkül, hogy állításaimat tételesen igazolnám, az a véleményem, hogy Békés megye a fel nem ismert, avagy felismert, de elszalasztott lehetőségek miatt is került egyre nehezebb helyzetbe, nem adott eléggé sikeres válaszokat az 1990 utáni kihívásokra. Ebben az írásban csak néhány, általam fontosnak tartott kérdésre térhetek ki röviden.

Dinamikus központ nélkül nincs dinamikus fejlődés

A globális verseny felértékelte a városok mint vonzasközpontok szerepét, hiszen csak megfelelő méretű városban lehet és érdemes a vállalati sikerekhez nélkülözhetetlen üzleti szolgáltatásokat létrehozni. A már említett „kritikus tömeget” Magyarországon általában

⁴ A Dél-alföldi régió gazdaságfejlesztési stratégiai programját 1999-ben a tanszék dolgozta ki, aminek munkálatai közben 100 vállalati vezetővel interjú készült.

100–150 ezer főre teszik, ahol már viszonylag tömegesen megtelepedhetnek a külföldi cégek telephelyei is. Egy ilyen város képes munkahelyeket létrehozni, ahová a vonzáskörzetében levő kisebb településekről is ingáznak az emberek. Győr-Moson-Sopron és Fejér megye fejlődése is lényegében a Győrben és Székesfehérvárról létrehozott munkahelyektől függ, amelyekre 50–60 kilométerről is vállalati buszok hordják a dolgozókat. Azaz Békés megyében is a városokban van esély vállalatok letelepítésére, ahová a környékbeli településekről is ingáznak a munkavállalók.

Békés megye régi problémája, hogy nincs domináns megyeszékhelye, Békéscsabának sem mérete, sem funkciói nem megfelelőek. Emiatt vetődött fel már a '70-es évek végén, hogy egy Közép-Békési Centrumot⁵ (KBC) kellene létrehozni, azaz Békéscsaba–Gyula–Békés és a hozzájuk szorosan kapcsolódó települések együtt alkossanak egy „virtuális központot”. A KBC méreténél fogva már eleget tesz a gazdaságossági számításoknak, ha ezek a városok egymás felé terjeszkednek, akkor évtizedek múlva összeépülhetnek, amire számos példa van Németországban, Belgiumban stb. Sajnos a helyi közvélemény, illetve a helyi politikusok nem ismerték fel ennek jelentőségét, vagy felismerték, de kicsinyes érdekeik miatt elleneztek.

Ennek köszönhető, hogy egy nemrég elvégzett és országos publicitást kapott vizsgálatunk⁶ szerint Békéscsaba a 22 megyei jogú várost tekintve a sor vége felé található, a rendszerváltás és a globalizáció vesztesei között (Hódmezővásárhely és Salgótarján társágában). A korábban írottakkal összhangban Békés megye versenyképességének javulásához szükséges, de nem elégséges feltétel a helyi összefogás megteremtése, ami a városok lehetőség szerinti együttműködését és gazdaságfejlesztési stratégiáinak bizonyos koordinációját is jelenti.

A „tudásipar” elsődlegessége

Napjainkban a „tudás gazdaság” vált elsődlegessé, ami főleg a szolgáltatások arányának megnövekedése miatt következett be, emiatt nem véletlenül hirdette meg 2000-ben az EU, hogy a közösség váljon tudásalapú gazdasággá. Ez igen összetett tevékenységkört takar, itt csak egyet emelünk ki: a felsőoktatást. Több országban, és a tervek szerint nemsokára Magyarországon is, egy adott korosztály 40–50%-a belép a felsőoktatásba, azaz 18 éves kora után is még tanulni fog. A felsőoktatás funkciója gyökeresen átalakult, napjainkban azt a szerepet kezdi betölteni, mint pár évtizede a középfokú oktatás. Egy város számára gazdasági szempontból alapvető jelentőségűvé vált: egyrészt úgy működik, mint egy stabil „idegenforgalom”, nemcsak maga a felsőoktatási intézmény költi el helyben a költségvetését (az állami normatívákat és a költségtérítést), hanem a hallgatók is (egyebek szerint átlagosan 25–30 EFt kell havonta albérletre, étkezésre, szórakozásra stb.). Pl. Szegeden az egyetem a legnagyobb munkáltató, évi 24–25 milliárd Ft-os költségvetése nagyobb, mint a városé, a kb. 22 ezer hallgató (köztük kb. 16 ezer nappalis) évente 5–6 milliárd Ft-ot költ el a városban.

Másrészt, kissé gúnyosan fogalmazva: manapság a tömeges felsőoktatásban nem az oktatók jelentik az „üzleti értéket”, hanem a hallgatók. Egy adott korosztály legtehetsége-

⁵ Ezt a koncepciót Tóth József vezetésével az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének Alföldi Csoportjában dolgozták ki, bevonva elismert kutatókat.

⁶ Lengyel I.–Rechnitzer J. (2000): *A városok versenyképessége*. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 130–152. o.

sebb, nyitott, modern ismeretekkel rendelkező és munkabíró rétege „földrajzilag koncentrálódik”, emiatt sok cég szívesen telepszik az egyetemi városokba, mivel alkalmazni tudja a legfelkészültebb végzősöket. Ez a fejlett országokban (főleg az Egyesült Államokban) már régebb óta kialakult, a modern üzleti, műszaki és informatikai képzést nyújtó egyetemek körül cégek sokasága jött létre. Az is megfigyelhető, hogy a hallgatók szívesen maradnak az egyetemi városokban, többségük először ott próbál munkához jutni.

A másik oldalról is megfogalmazhatjuk, amelyik térségben nincs integrált, azaz széles képzési profillal rendelkező, a helyi munkaerőpiacot kiszolgáló felsőoktatási intézmény, onnan a fiatalok 40–50%-a máshová megy tanulni, máshol költi 3–5 évig a szülők pénzét, és többségük nem is tér vissza szülőhelyére, emiatt az ottani vállalatok nehezen jutnak felkészült munkatárshoz. De ez már régebben is így volt, 1979-ben heten végeztünk Békés megyéből alkalmazott matematikusként Szegeden, egyedül csak én tértem vissza a megyébe. 1999-ben 5600 fő tanult nappali tagozaton a megyéből, becslésem szerint ebből kb. 5 ezer fő a megyén kívül. Vajon hányan fognak visszatérni a diploma megszerzése után? Pedig a piaci verseny lényegében az emberek, a menedzserek és munkavállalók versenye, kevésbé tehetségesekkel nem lehet tartós sikereket elérni.

Békés megyében a felsőfokú oktatás vérszegény, a sokféle névváltozáson átesett, nemrég alakult Tessedik Sámuel Főiskola Szarvason, Békéscsabán és Mezőtúron rendelkezik főiskolai karokkal (illetve Gyulán). Úgy tűnik, alapvetően a régi képzési profilt (óvó- és tanító-, illetve agrármérnök-képzés) tartották meg, így a békéscsabai közgazdasági képzéssel együtt is csak a munkaerőpiac szűk szeletét elégítik ki, azaz a főiskola nem tud a megye fejlődésének „motorja” lenni.

A békéscsabai gazdasági képzés létrejöttét ismerem „belülről”, mint egyik szervezője és első időkben a vezetője. Nagy sikernek tartom, hogy a '90-es évek elején roppant nagy ellenállás dacára sikerült megszervezni a közgazdasági képzést, mindig hálás leszek azoknak, akik önzetlenül és őszintén segítettek. Viszont nagy csalódások is értek, azt hittük, hogy mindenki felismeri a közgazdasági képzés előnyeit, mindenki tárt karokkal várja és támogatja a főiskola megújulását, emiatt nem fordítottunk elég energiát a kételkedők meggyőzésére, akik inkább alapítványi iskolákat és egyéb intézményeket preferáltak. Információim szerint még ma sem ismerték fel a városban a főiskola gazdasági előnyeit, pl. az iskolacentrumban levő épületek nem kerültek a főiskolához, a közgazdasági tudományos minősítéssel rendelkező oktatók még mindig ingáznak Szolnokról, nem sikerült letelepíteni őket (nagy gond lesz, ha ők visszamennek a szolnoki főiskolára). Megjegyzem, hogy a dunántúli városok többségében tudják, hogy ez a jövő üzlete és roppant nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy erős főiskolát vagy egyetemet hozzanak létre, ingatlanokat adnak át, alapítványokat patronálnak: Győrben, Tatabányán, Székesfehérvárott, Kaposvárott stb. Pl. Szombathely 160 millió Ft-ot adott idén februárban az ottani főiskolának egy kihelyezett doktori (PhD) képzés megszervezéséhez, ami az egyetemmé válás alapja.

Vállalkozók: a versenyképesség letéteményesei

Egy térség versenyképessége a vállalkozókon múlik, mivel ők tudnak munkahelyeket létrehozni és döntéseiktől függ a jövedelemtermelés is. Ezért a fejlett országokban bevonják a helyi önkormányzati döntésekbe a vállalkozások szervezeteit, szövetségeit, mivel mind az infrastruktúra fejlesztésének, mind a szakképzés alakításának fő célja az

ottani cégek versenyelőnyeinek erősítése. Sajnos Magyarországon 1999-ben kimaradtak a gazdasági szereplők a megyei területfejlesztési tanácsokból, részben emiatt a munkahely teremtési fejlesztések háttérbe szorultak, a területfejlesztés „kiegészítő önkormányzati intézményi” forrássá vált. Így nem is csoda, hogy kevés a munkalehetőség.

Békés megyében is gond a paternalizmus továbbélése: mind megyei, mind települési szinteken megfigyelhető, hogy az önkormányzati testületek és intézményeik „boldogítják” a vállalkozásokat, azaz általában a megkérdezésük nélkül dőlnek el fontos, a vállalatok üzleti környezetét alakító fejlesztések. Emiatt pl. sok ipari park esetében nem lépő a kihasználatlanságuk, a helyi önkormányzatok sokszor nem azt fejlesztik, ami a helyi vállalkozások tartós versenyelőnyéhez szükséges lenne. A szakképzés is inkább az iskolák érdekei szerint alakul és nem a jövőd munkaadók igényei szerint. Az említett dél-alföldi empirikus felmérés során állandó visszatérő gondként említették a vállalkozások vezetői, hogy az önkormányzati vezetők, képviselők nem kéri ki a véleményüket se a szakképzést, se a termelői infrastruktúra fejlesztését stb. érintő kérdésekben. Nyilván csak akkor javul a megye versenyképessége, ha a gazdaságot érintő fejlesztésekben a vállalati érdekek is érvényesülnek, nem pedig kizárólag gazdaságon kívüli, önkormányzati intézményi érdekek. Valószínűleg évtizedek kellene ahhoz, hogy a gazdaságot „szükséges rossznak”, „fejőstehénnek” tekintő értelmiségi vélemények, avagy a rendszerváltás előtti „piac- és versenyellenes” beidegződések eltűnjenek.

A fentiekben áttekintettük Békés megye versenyképességének néhány fontos kérdését. Úgy vélem, hogy a megye gyenge versenyképességéért csak részben okolhatók a külső tényezők, nagyon sok múlik a helyi döntéseken is. Fel szerettem volna hívni a figyelmet arra, hogy a globális verseny átrendezte a feltételeket, nem a „költségvetési sült galambra” kell várni, hanem helyi összefogással megteremteni a sikeresség azon alapvető tényezőit, amelyeket részben érintettünk. A legfontosabb, a versenyképesség a gazdasági szereplőkön múlik, a helyi politikai vezetésnek és intézményeknek a munkahelyeket létrehozó vállalkozások versenyelőnyeit erősítő újabb fejlesztéseket és akciókat kell elindítaniuk: a munkaerőképzésben (szakképzés és felsőoktatás) és az infrastruktúra fejlesztésében egyaránt. Békés megye – a természetesen nem lebecsülendő erőfeszítések ellenére – eddig vesztese volt az átalakulási folyamatnak, jövedelemtermelése gyenge és kevés a munkalehetőség, nagyvállalatai leépültek és a vállalati központok máshová kerültek, a tehetséges fiatalok egy része elkerül a megyéből stb. A megyében a tartós fejlődés alapjai csak a helyi összefogás nyomán rajzolódhatnak ki, s a későbbiekben annál nehezebb lesz eredményeket elérni, minél később kerítenek sort erre a helyi politikai, gazdasági és társadalmi élet prominensei.

Erdész Ádám

Az Alföld az Európai Unió kapujában

A régiókat és országokat érintő nagy gazdasági és társadalmi átalakulások sikerének egyik legfontosabb kritériuma, hogy az érintettek pontosan ismerjék a változások irányát és elfogadják annak feltételeit. A reformkorban lezajlott, mind ez ideig legteljesebb magyarországi felzárkózási folyamat eredményei épp azért lehettek oly kiemelkedőek, mert a korabeli elit a politika és a nyilvánosság fórumain hosszú éveken át formálta a gazdasági és társadalmi átalakulás alternatíváit, s eközben az áldozatokkal járó tervek megvalósításához széles körű támogatást szerzett.

Ma az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészítése jelent hasonló kihívást. Noha a csatlakozásról szóló diskurzus a napi politikai közbeszéd része, a nagy átalakulás előfeltételeit és következményeit a szélesebb, véleményformálásban aktívan részt vevő értelmiségi réteg sem ismeri elég mélyen. Hiányzik a törvény-előkészítést, a politikai döntéseket megalapozó háttér tanulmányok és az újságcikkek közötti szint. E hiányzó sáv egy részét fedi le az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének kiadásában megjelent, az *EU és az Alföld* című tanulmánykötet. A kötetbe összegyűjtött kilenc írás szerzői az Alföld Unió csatlakozásával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket vették sorra: *Glatz Ferenc* bevezetője után *Csatári Bálint* az európai vidékiség és az Alföld jellemző jegyeit vetítette egymásra, *Illés Iván* az Alföld fejlődésének transznacionális tényezőit vizsgálta. *Kengyel Ákos* Írország és Portugália példáján azt mutatta be, hogy az Európai Unió regionális politikája hogyan segíti a kevésbé fejlett tagországok felzárkózását. *Lengyel Imre* a globális versenyképesség kritériumainak alföldi régiókra vetítésével az Alföld versenyeseit s az esélyek javításának lehetőségeit mutatta be. Az Alföldet nemzetközi keretekben vizsgáló tanulmányok után *Nagy Gábor* arra kereste a választ, hogy az ország keleti nagyrégiója vajon milyen alapokra támaszkodhat az információs társadalomba való átmenet idején. *Velkey Gábor* a felzárkózást célzó területfejlesztés során érvényesülő települési és politikai érdekek megjelenési formáit kutatta. *Szarvák Tibor* a lakosság és a „véleményelit” regionalizációról kialakított elképzeléseit vetette össze, arra keresve a választ, hogy a népesség különböző rétegeit reprezentáló csoportok mit várnak a régiók létrehozásától. A záró tanulmány szerzői, *Kerényi Attila*, *Fazekas István* és *Szabó György* egy, a Tisza mentén elvégzett kérdőíves vizsgálat elemzése révén, fontos környezetvédelmi kérdések hazai és európai megítélését hasonlították össze.

Az Alföldön zajló gazdasági folyamatok európai dimenzióba állítása nyomán jól láthatóan kirajzolódnak a rövid- és középtávon érvényesülő tendenciák. Az Unióba való integrálódás meghatározó tényezőit vizsgáló tanulmányok egyik kulcskérdése, hogy vajon az Alföld milyen helyet foglalhat el az új gazdasági keretben. Az elmúlt évszázadok során az alföldi térség többféle, egymástól igen eltérő integrációs egységnek volt része. A Monarchia szerves fejlődés útján létrejött közép-európai gazdasági egység volt. A szovjet birodalom egy erőszakkal kialakított, keleti súlypontú gazdasági rendszerbe illesztette bele az ország legnagyobb mezőgazdasági területét. Viszont a nagy élelmiszertermelő övezetnek mindkét integrációs keret védett piacot teremtett. A Monarchia időszakában érvényesülő tendenciák – konfliktusokkal kísértén – fejlődésre képes gazdasági és településszerkezeti modellek kialakulását eredményezték. Ilyen modell volt a Békés megyére

is jellemző mezőváros–tanya rendszer. A szovjet birodalom által uralt autark piac adta előnyök is megindítottak bizonyos modernizációs átalakulást, de a mesterségesen kialakított organizáció felszámolta a 18. századi újratelepülés nyomán létrejött települési- és gazdasági rendet. S e torz modernizáció eredményeinek nem kis része piaci körülmények között szinte azonnal semmivé vált. Az Uniós csatlakozás után a korábbi minta aligha ismétlődik meg: „A mezőgazdaság általános regionális húzóágazattá – mint hajdan a Monarchia és a KGST bizonyos fokig védett piacán működött az Alföld – valószínűleg már nem tehető. A most kezdődő SAPARD-programok talán elindíthatnak néhány tipikus vidéki kistérséget a kívánt irányba” – írja Csatári Bálint. Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Illés Iván is: Európa talán szívesen fogadja az Alföld néhány specialitását, de az itt előállított tömegtermékekre nincsen szüksége. Vélhetően az érkező támogatások egy része is inkább fogja szolgálni a jelen mezőgazdasági termelési struktúrájának felszámolását, mintsem megtartását. Ugyancsak ő hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy az Alföld munkaerő-megtartó képessége jelentősen csökkent, melynek következményei a csatlakozás után is erősen érzetik hatásukat: „Az Alföld nagy térségei így már előre »eljátszották« az EU egyes alaptámogatásaiból való részesedés esélyeit: a termelés visszaesett, ami csökkenti a kapható termelési kvóták nagyságrendjét, a létszám visszaesett, ami a közvetlen gazdatámogatás mennyiségét korlátozza, és végül elesnek az extenzifikáláshoz adott támogatás lehetőségétől, mivel az »extenzifikálást« már »spontán«, megelőzve a támogatást, végrehajtották.”

Jól látható, hogy nem csupán az Uniós tagságra való felkészülést kell megoldani, hanem szembe kell nézni a mezőgazdaság strukturális átalakításának azokkal a kérdéseivel, amelyekre Nyugat-Európában az 1970-es években találtak választ. Ez annál inkább fontos, mert az ország mezőgazdasági termeléséből az alföldi térség lakosságának arányánál nagyobb mértékben részesedik: a két alföldi tervezési régióra esik a mezőgazdasági szervezetek 36,5%-a, földművelő és állattartó egyéni gazdaságok több mint 50–50%-a, szemben a népesség 28,6%-os arányával. A tanulmányok egy része a fejlesztési irányokat is számba veszi. A mezőgazdaságot illetően két, már a korábbi kutatások során kikristályosodott irány látszik járhatónak. Ahol a természeti, infrastrukturális adottságok és a képzettségi tőke lehetővé teszi, ott a kutatásra és fejlesztésre alapozott exportképes élelmiszergazdaságok fejlesztése tűnik célszerűnek. A másik lehetséges iránynak, az önellátó, fenntartható fejlesztés, a bio- vagy ökögazdálkodás kínálkozna. Minkét irányhoz kérdőjelek is illeszkednek: az exportképes élelmiszertermelés hatékonyságának növekedésével párhuzamosan csökken a munkaerőigény, a bio- és ökögazdálkodást pedig ezután kell megismertetni és elfogadtatni az érintettekkel.

Az új integráción belül az Alföld keleti és déli határa lesz az Európai Unió határa is. Ez a helyzet is számos kérdést vet fel. Illés Iván szerint a korábban egy politikai és gazdasági tömbbe tartozott országok között jelentős strukturális eltérés és fejlettségi különbség alakult ki. „A legnagyobb szakadék – írja Illés – Lengyelország, Szlovákia és Magyarország keleti és délkeleti határai mentén húzódik. E választóvonal mentén kialakult különbségek, arányaikat tekintve, néhány határszakaszon már nagyobbak, mint a nyugati határainkon, az egykori Vasfüggöny mentén.” Az elemzés szerint a folyamatosan növekvő különbség feszültségforrássá válhat. Ez bizonyosan így van, ugyanakkor számolhatunk azzal is, hogy, ha az alföldi régió lesz az utolsó, az Unió gazdasági rendjéhez igazodó „biztonságos” terület, akkor itt alakulhat ki a keleti irányú befektetések számos hídfőállása. Az viszont kétségtelen, hogy az Alföld számára a gyors további bővítés kedvező fordulatot hozhat. Nemcsak a fejlettségi különbség által előidézett feszültség csök-

kenhet, hanem helyreállhat a korábban összefüggő régiók természetes egysége. Még a Monarchia idején kialakított közlekedési hálózat egy részének újraélesztésére is sor kerülhet.

Az Uniós integrációs keretbe való sikeres beilleszkedés megköveteli a minél magasabb versenyképesség megteremtését. Az egy-egy régió gazdasági szintjének mérésére alkalmas új kategóriát, a versenyképességet a jövedelem és a foglalkoztatottság aránya határozza meg. A kérdéskört vizsgáló Lengyel Imre definíciója szerint „azt a régiót tekinthetjük versenyképesnek, ahol nemcsak az egy lakosra jutó GDP magas, hanem magas a munkatermelékenység (abszolút szintje és növekedési üteme), amely a vállalatok versenyképességét jelenti, és magas a foglalkoztatottsági ráta, ezáltal a jövedelmek várhatóan szétterülnek és lehetővé teszik a munkaerő felkészültségének (versenyképességének) javulását és a magas szintű lakossági fogyasztást is”. A versenyképességet meghatározónak tekintő rendszer a vállalatok érdekeit és terveit állítja a középpontba. A vállalatok által megjelölt speciális versenyelőnyök megteremtéséhez a kormányzat is ad forrásokat, az általános üzleti környezet és a háttérfeltételek – infrastruktúra, oktatás, közszolgáltatások – javítása pedig a helyi önkormányzatok feladata. A versenyképességet mérő kemény kategóriák nem túl kedvező képet mutatnak: nem csupán a GDP alacsony, hanem a foglalkoztatottság is. Míg az EU tagállamaiban a munkaképes korú lakosság 2/3-a dolgozik, addig Magyarországon csak mintegy fele.

A csatlakozó országok és régiók felzárkózását kétfelől vizsgálták a kötet szerzői. Kengyel Ákos az Európai Unió regionális politikáját elemezve a felzárkózást segítő alapok működési elveit és a támogatások hatását mutatta be. Az EU támogatja az elmaradt régiók fejlesztését, a strukturális problémákkal küzdő területek átalakítását. A regionális, szociális és kohéziós alapok egy-egy terület GDP-jének 4%-át adhatják támogatásként. Ez az a belső forrásokkal kiegészülő összeg, amely eredményesen beforgatható egy-egy régió fejlesztésébe. A különböző alapok és támogatások hatásmechanizmusát Írország és Portugália példáján bemutató tanulmány végső summázó megállapítása, hogy mindkét ország esetében a támogatások GDP-ben képviselt arányát meghaladó GDP-növekedés következett be, tehát a támogatási rendszer hatékonynak mondható. Mindazonáltal elgondolkodtató, hogy az EU-támogatások írországi hatását dokumentáló értékek olykor a portugáliai kétszeresét is meghaladják. Azaz a támogatások hatása, a külső feltételek mellett, nagyban függ a befogadó környezettől, Kengyel Ákost idézve: „A hosszú távon fenntartható regionális gazdasági fejlődés alapját kétségtelenül a szigorú makrogazdasági politika, az infrastruktúra területén végrehajtott beruházások és az oktatási rendszer fejlesztése jelentik.”

A felzárkozási folyamat másik összetevőjét, az Uniós csatlakozásra készülő ország fejlesztési stratégiájának egyik fontos kérdését, a területfejlesztési gyakorlatot vizsgálta Velkey Gábor. Figyelmét elsősorban arra fordította, vajon a hazai területfejlesztési politikában milyen mértékben érvényesül a decentralizáció, a forráskoncentráció, a partnerség, a programozás és az Unió más fejlesztési prioritásai. A területfejlesztés szervezeti és törvényi kereteinek áttekintése nyomán az derült ki, a kilencvenes évek első felében elsősorban a települési érdekek érvényesültek, majd – miután a középszint önkormányzatainak összetétele hasonlónak vált a parlamenti arányokhoz – a politikum is erőteljesen ható tényezővé lett, ugyanakkor erősödött a központ szerepe. A települések fejlesztési forrásokért folytatott harcát, a politikum behatolási kísérleteit bemutató elemzés világossá teszi azt is, hogy amíg a hagyományos – megye – és az új – kistérség, régió – területi szintek egymás mellett működnek, addig a régi igazgatási szervezetek a maguk

szakmai kompetenciája, tradíciója, kapcsolathálója révén a törvényalkotást és a végrehajtást egyaránt jelentős mértékben befolyásolni tudják. A települések változó körülmények közepette újra és újra leleményesen megújuló érdekérvényesítő stratégiája pedig azt vetíti előre, hogy ez a tendencia az EU által meghatározott új játékszabályok között is érvényesülni fog, egészen addig, amíg a fejlesztési források ilyen szűkösek maradnak. Ráadásul – mint az Szarvák Tibor regionalizációs attitűdöket kutató elemzéséből kiderül – a régiók szerepével kapcsolatos elképzelések és várankozások a véleményformáló rétegekben is elég homályosak.

A területfejlesztés gyakorlatának vizsgálata a ma és holnap stratégiai kérdéseire visz közelebb, Nagy Gábor a holnapután stratégiájának felvázolásához szükséges vizsgálatot végzett el. Arra vállalkozott, hogy „bemutassa az információs társadalom alapjainak megjelenését, a területi eltérések különböző dimenzióit egy közepesen fejlett ország összességében kevésbé dinamikus régiója példáján”. A távközlés fejlődésének területi jellemzőit, a települések és régiók információs aktivitását, az ilyen típusú munkahelyek arányát bemutató elemzést követő egyik megállapítás szerint a kilencvenes évek végén a Dél-Alföld nagy- és középvárosainak informatikai aktivitása megnőtt. Sőt, az írás szerzője reményt lát arra, hogy az alföldi nagycentrumokra épülő informatikai fejlesztés révén a gazdasági terület helyettesítsen más, tradicionálisan elmaradott ágazatokat. Követhető modellként az állam által vezérelt mediterrán és ír informatikai fejlesztési példákra utal.

Az *Alföldi Tanulmányok* 18. köteteként megjelent összeállítás sok szempont egymásra vetítésével mutatja fel az Európai Unióhoz való csatlakozás legfontosabb kérdéseit. Egyetlen fontos terület maradt érintetlen: egy-két szociológiai vizsgálat lényegi információkat adott volna arról, hogy az alföldi társadalom miként éli meg a felkészülés eredményeit és keserveit. S a makrofolyamatok sikere is nagymértékben azon múlik, hogy az érintettek hogyan reagálnak mindezek hétköznapi következményeire. Külön is figyelemre méltó, hogy a táblázatokba, diagrammokba foglalt egzakt adatokkal alátámasztott tanulmányok hányféle integrációs és egyben modernizációs vízióról adnak képet. A versenyképesség mércéje a globalizáció adta lehetőségeket legjobban kiaknázó vállalatok szempontrendszerét hozza közel, más elemzések az állam szerepét és feladatait hangsúlyozzák. Magától értetődő, hogy a szerzők eltérően ítélik meg a központ és a régiók ideális viszonyát. Ismét más közelítésre utal a Nyugat-Európában már értéknek tekintett táji identitás, a kiaknázható tradíciók, a rekreációs folyamatok hangsúlyos említése. A magam részéről ezt a sokszempontúságot érdemnek tekintem. Az információgazdagság mellett épp ennek köszönhető, hogy a könyv megfelel a Glatz Ferenc bevezetőjében megfogalmazott egyik fontos követelménynek: oszlatja az Európai Unió csatlakozáshoz tapadó illúziókat, s reálisan megmutatja a kínáló alternatívákat.

Ambrus Zoltán

Egy könyvtár korszakváltásai

Ötvenéves a Békés Megyei Könyvtár¹

Még nem jártam iskolába és apám kertészetét sem államosították még itt a Körösparton, csak lakóink lettek, meg a kmb-s hallgatózott az ablakunknál, hátha hallja a Szabad Európa hangját.

Békéscsaba és a megye is a dermedt közömbösség időszakát élte, téveszítéssel, békekölcsön-jegyzéssel, korábban lakosságserével és bizalmatlansággal terhelve.

Ez a jelszavak világa volt:

„Termelj ma többet, mint tegnap.”

És a ma már mosolygató újságcímeké:

„Haladó katolikus papok értekezlete.”

„Hálásak vagyunk Rákosi elvtársnak, hogy mi, nők is traktoristák lehetünk.”

„Párosversenyre hívom Kopanyicza elvtársnőt!”

vagy:

„Amilyen a Szovjetunió ma, olyan lesz hazánk holnap.”

Valószínű, hogy azt, aki ekkor, onnan jött haza hadifogságból, nagyon megfoghatta a cikk tartalma!

Mi a magyarázat, hol kereshetők a gyökerek ahhoz, hogy egy ilyen szürrealista világban, a politika parancsára létrehozott intézmény indulásától kezdve elfogadott a társadalom széles köreiben, hogy ez az intézmény néhány éven belül valóságosan is az egyéni kiteljesedés éltetője lesz?

Miből táplálkozhattak azok a hitek, melyekkel akkor kollégáink felrakták a három nagyobb és sok kis könyvtárból összeállt állományt a raktári polcokra, a sebtében megrendezett átadási ünnepség, március 9, Rákosi Mátyás 60. születésnapja után kinyitották a könyvtárat és várták az olvasókat.

Hiteletlen környezet, hiteltelen politika, de hiteles művek és hiteles emberek.

Nem előzmények nélküli természetesen a könyv és könyvtár funkcionáló elfogadottsága térségünkben. Még ekkor is hatnak a régi kaszinói, köri, egyleti hagyományok, legalább az emlékek, a népi írók mélyen gyökerező, tisztességes reménye, hogy a népet a könyvek, a tudás által is emelni lehet, vagy a szocdem. eltökéltség a valódi és nem szólam-ismerettel rendelkező munkás ideáljáról.

A csabai parasztpolgár, aki gyerekeiből ügyvédet, papot, de legalább tanítót akart, becsülte a tudást, és az a nem széles, valódi polgári réteg is, mely kereskedőkből, patikusokból, orvosokból, tisztviselőkből, banki emberekből állt, és akik a háború legnagyobb vesztesei voltak, és sorsukon keresztül mi is. Volt olvasási kultúra, volt az egyházak körül, az Auróra Kör körül és volt a magánvilágban, a VI. kerület villáinak spalettái mögött és volt a téglagyárak köré töpörödött házakban is.

A Csabai Népkönyvtár állománya azonban nem volt valami híres – hiszen 1930-ban

¹ Elhangzott Békéscsabán 2002. március 4-én a könyvtár létrehozásának 50. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepségen

3500, míg 1943-ra 7000 kötetet számlált –, mint ahogy környékünkre sem volt jellemző a könyvtárát a közre hagyó polgár, vagy nemes. Jellemzőbb volt, hogy az állítólagos KÖZ nevében elvették tőle azt, amit a család majd évtizedek múlva esetleg valóban a közre hagyhatna.

De volt egy furcsa fintora a valóságnak: a hatalmi akarat olyan *polgárházakat* utalt ki könyvtári célra itt a Körös-parton, melyek méreteikkel, és az általuk sugallt szellemmel is hitelesítettek, mintegy magánvilággá tették a csabai könyvtárát. Nem volt a városban olyan nagyméretű palota, nem épült olyan kultúrház, mely a könyvtártól elvehette volna ezt az intimitást.

A másik érték- és hiteltermelő erővé azok az emberek váltak, akik szellemileg elfoglalták ezt az intézményt: egy 30 éves olvasott, és minden ízében ehhez a városhoz kötődő fiatalember, egy Pestről kiebudalt író, egy, a város festőjének indult „Atya”, egy széles, nyitott műveltségű, a háború poklából visszatérő fiatal nő, és sorolható lenne tovább az a kör, akik tisztességes idealizmussal és nem kurzusszemlélettel hittek küldetésükben. Több példa is van hasonlóra megyénkben: Békés-Tarhos vagy a Gyulai Várszínház is azoktól lett az ami, akik megcsinálták és nem azoktól, akik megalapították.

Örök talány, szociológiai és művelődésméleti kutatnivaló, hogy egy ilyen riadt városban mégis mi volt az a dinamizáló erő, mely nem egyszerűen éltetett egy könyvtárát, hanem mely állandóan arra sarkallta munkatársait, hogy folyamatosan fejlesszék azt. Ahol nem volt elég kinyitni, a változó lehetőségekhez képest jó könyveket, lemezeket venni, hanem a könyvtári szolgáltatás innovációjának élére kellett állni. Hogyan lehetett ez a könyvtár itt ilyen, és miért nem lett ilyenné néhány jobbsorsú megyeszékhelyen?

Természetesen van kézenfekvő magyarázat, a vezető személye, de tudom, vele együtt hihetem, ehhez valami más is kellett: a biztos háttér, a megye és a város közönségének igénye.

Megyénkben, ahol nem volt nagy egyetemi vagy egyházi gyűjtemény, minden igény és elvárás ezzel a könyvtárral szemben fogalmazódott meg. Már a hatvanas évek elején, a csendes, téli szombat délutánokon a könyvtár az egyetemre járók találkahelye volt és legfőbb segítője. Álmodások és törekvések támogatója, egyéni életutak elindítója és egyengetője, néha a tévutakért, rossz döntésekért a kérdőre vonó szellemi közeg is. Egy közösségnek mondott társadalomban, az egyén segítője, a remény fenntartója, a *szellem szabad szigete*.

Ma könnyű átkapcsolni a televíziót egy külföldi csatornára, abban az időben két lehetőség volt a világban való tájékozódásra: vagy otthon, szűk körben hallgattuk Cseke László műsorát, vagy elmentünk a könyvtárba és jazz hallgatása közben, mondjuk a *Die Schöne Wohnung?* nézegettük. Áradt belőle az akkor elitelt fogyasztói társadalom, (még előtte vagyunk a frizsider-szocializmus vitának – vagyis, hogy kell e hűtőszekrény a szocializmus fejlettebb fokához?), de áradt belőle a polgári lét biztonsága és igényessége, az egyéniség, a személyesség elsődlegessége, a történelmi és nemzeti hagyományok élte-tése. Ez ott volt a polcokon, a galéria alatt, sok más mellett, sokunk okulására.

De ott volt egy egyre gazdagodó szakkönyvállomány, olykor idegen nyelvű, a pesti antikváriumokban, csak a csabaiaknak félretett lemezállománnyal. Innen már akkor Pestre jártak vásárolni, felkutatni a csellengő értékeket, amikor máshol csak az volt, amit a Kellő az Új Könyvekben kínált és minősített! Azt itt tudomásul vették, majd a hiányzó klasszikusokat, angol, vagy német nyelvű művészeti albumokat kerestek az antikváriumokban.

Milyen bátorság kellett az 1956-os sajtó és röpcédula kiadást két példányban gyűjteni, majd amikor az „illetékesek” megjelentek, csak az egyiket beszolgáltatni. Ezért van ma nekünk talán a leggazdagabb ilyen gyűjteményünk!

És micsoda vitát váltott ki a szakmában a szabadpolc eszménye. El tudjuk gondolni, ez 1958-ban van, amikor kivégzik Nagy Imrét és társait, amikor megjelenik az MSZMP művelődéspolitikai irányelve és az a párthatározat, mely a népi írókat teszi a „reakció” székértolóivá. Ekkor valamit szabadabbá tenni? Igaz csak a polcot! Nem csodálható a szakmai vitába burkolt politikai gyanakvás.

De a szabadpolc, ami persze szabad választást jelentett, ami egyéni döntést jelentett, ami már nem népnevelés – ne ezt, hanem azt olvassa – sok más következménnyel is járt: kinyitotta a könyvtárat, már nem lehetett a raktári rendezetlenséget, áttekinthetlenséget megtűrni, már miliót kellett teremteni az otthonossághoz. Erre mondta Gerő Gyula, hogy a szabadpolc indította el a könyvtárak szépülését.

Azután minden toldalék a könyvtár udvarán egy-egy új funkció, egy-egy új ötlet megvalósítása: zenét hallgatni, fülhallgatóval és közben képzőművészeti albumokat lapozgatni, micsoda élvezet! Önálló gyerekkönyvtár, tágas, világos, igényes, az akkori otthonok színvonalát messze meghaladó színvonalon, mi ez ha nem nevelés. És hozzá olyan foglalkozások, melyek jó kiegészítői voltak az iskolai tanításnak, és persze kiszakítók is a korszak direkten nevelő iskolai légköréből.

Épültek tovább a toldalékok! Kellott a hely a köteteknek és stencilgépnek, mely persze akkor jeles állami ünnepeken, az írógépekkel együtt az állambiztonsági érdeklődés kitüntetett figyelmét élvezhették.

De az a kötetek és az az induló nyomda nem csak a régi könyvek felújítását, az újságok bekötését jelentette, hanem először alkalmi kiadványok, majd féllégális, mondhatni szamizdat irodalmi és képzőművészeti kiadványok megjelentetését. Poesis Hungarica, micsoda nevek, micsoda személyek személyes kapcsolata ehhez a könyvtárhoz. Emlékszem Flóra asszony József Attiláról szóló könyvére: micsoda hisztéria volt körülötte, vagy az első Lírafesztivál anyagának megjelentetésére, amikor a szovjet nagykövetség tiltakozott a kiadás ellen. Szerencsére leégett egy faház, azt mondtuk, ott veszett az összes könyv. Igaz, még évek múlva is küldöztettük a határon túlra...

Ez a könyvtári udvar, visszaemlékezve rá, olyan volt mint a legtöbb csabai porta: a kevésből csinált hasznosat, értéket. És milyen jó volt egy nyári estén egy távcsőbe is belenézni, keresni egy csillagot... És milyen savanyún kellett enni a pöszmétét, meg a barackot, hogy jusson valami...

A szabadpolctól indultak el, mint a kályhától, ami ezeket eredményezte, ami nem egyszerű könyvtárosi hókuszt-pókuszt, (erre eleget tudnánk mondani, mi is csináltuk, időnként csináljuk!), hanem a könyvtárosi értelmiségi alkotómunka lényege: értékre-remtés, szolgálat és igényesség. De ezekről majd később, némileg más összefüggésben.

Mi indult még el ebben az időben? A megyei hálózat valóságos kiépülése. A megyei könyvtár mindig a megye teljességében gondolkodott, akkor is, amikor a kényszerűen begyűjtött egyleti könyvtárakból népkönyvtárakat csinált, akkor is, amikor motorkerékpáron, majd Moszkvics típusú „Művelődési Autó” segítségével mozgó-ellátást biztosított a tanyaközpontoknak.

Volt igény és volt szakmai hitel a kisvárosi és falusi önálló könyvtárak megszervezésére. Nekem még volt lehetőségem a '60-as évek könyvtárait látni: a sötét, összehordott bútorokkal, a szegényes, gondozatlan állományokkal és sokszor hasonló könyvtárosaival. Emlékszem, amikor Lipták Pál egy-egy ilyen könyvtárban megfeddte a könyvtárost,

majd leszede a tiltó táblákat –Tilos dohányozni, tilos hangosan beszélgetni stb. – Jó néznénk ki, ha a táblák uralnák el a könyvtárat!

És láthattam, részese voltam a hetvenes évek elejének könyvtármegújító buzgalmának. Micsoda ékszerdobozok jöttek létre: Medgyesbodzáson és Biharugrán, Dombirtoson és Kevermesen, Dobozon és Mezőhegyesen, gyakorlatilag minden településen. Hiszen később, az évtized második felében a városok sorra tették rendbe könyvéiket: Szarvas, Orosháza, Békés, Gyula, és persze az akkor még nagyközség Mezőberény. Ezek a könyvtárak világosak, tiszták, funkcionálisak, de leginkább jók lettek, állományukkal és szolgáltatásaikkal, gyerekrészlegekkel és zenei sarkokkal. Néha a helyi vezetés lelkes támogató, néha határozott elutasító, legtöbbször közömbös: az avatás utáni pörköltre eljött a párttitkár. De az olvasók örömmel fogadták, aktívan használták, és ma? De erről majd megint később!

Erre az előéletre, folyamatos megújulásra lehetett felépíteni azt a stratégiát, mely 1985-ben az új könyvtár megnyitásához vezetett. Persze nem ilyen egyszerű az élet: csavarak és meddő próbálkozások is kísérték annak a koncepciónak a kidolgozását, kihordását, ami aztán ezt a könyvtárat eredményezte. Emlékezhetünk, a KMK. számításaira 1968-ban, majd a '70-es években a mesteriskolás fiatalok érdekes, bár néha teljesen könyvtáridegen megoldásaira, meg a politika játékaire, hol és mivel együtt épüljön a könyvtár? Sikerült elkerülni a mai Csaba Center területére tervezett, mondjuk igazgatási központot, a pártiskolával való egybeépítést a kisliget területén, és azt is, hogy a már szerkezetében felépített építményt csak felében fejezzék be. Emlékszem egyszer egy tervhivatali főember azt mondta a megye akkori vezetőinek: „Mi az, Nektek már csak a könyvtár hiányzik a boldogsághoz?” Micsoda szerencse, hogy itt épülhetett fel, és milyen kár, hogy nem tudta megőrizni mind a három Derkovits sori polgárházat! Bevallom, akkor én sem akartam érteni, miért ragaszkodik ehhez az elődöm.

Tehát volt ellenszél, de szerencsére nem erősödött föl. Erős és hatékony volt a műhelymunka, az építészek és könyvtárosok egymásra találása!

Mit eredményezett ez az évtizedes munka? Egy olyan, a korszak építészeti technológiájának, anyagainak javát felhasználó, az akkortájt épülő új, nagykönyvtárak könyvtári technológiáját is messze meghaladó intézményt, mely összefoglalta az európai könyvtárépítés korábbi tapasztalatait. Talán nem is könyvtár épült, hanem egy olyan kulturális intézmény, melynek középpontjában a könyvtár van ugyan, de ami messze túlterjeszkedhet a klasszikus könyvtár határain. Ha Magyarországon nem szovjet mintára fejlesztették volna a kultúrházakat, akkor valami hasonló lehetne a kulturális központ magyar modellje. Mondták is a megnyitáskor: „olyan mint a Pompidou-központ Párizsban”.

Hihetetlenül nagy volt a várakozás a szakmában és a megye, a város lakosságában is: mi készült itt 5 évig, mi maradt az előző könyvtár hangulatából, mivel lehet ezt az épületet megtölteni? És egyáltalán, hogyan bír majd ezzel az egészel egy új vezetés, mondjuk, szegény én? Szerencse és nem utólagos belegondolás: a folyamatosságot kellett itt biztosítani, amihez „csak” a kollégák egy része állt rendelkezésre. Húsz-harminc főről, 106 főre növelt létszám, korábban ismeretlen funkciók, gyanakvó szakmai tekintetek. Két dolog „mentette” meg a helyzetet, ezt most már bevallhatom: az a törzsgárda, melyet örökölttem és az olvasói érdeklődés, ami megnyilvánult irányunkba. Közösön megtanultuk belakni ezt a nagy építményt, kitapasztaltuk erőnyeit és hiányosságait, időnként a terek és funkciók átszervezésével hökkentettük meg önmagunkat is. És elkezdtük csökkenteni a létszámot, ha emlékeztek rá, önszántunkból, és folytattuk azt az innovációt, amit úgy látszik a hely szelleme diktált. Számítógépesítés, majdnem gépek nélkül, mi-

csoda küzdelem volt és persze tanulási folyamat, a kölcsönzés gépesítése, mennyi sajnálkozó pillantás az idelátogató kollégáktól eleinte, és mennyi idelátogató, hogy megtanulja. Mennyi képzőművészeti kiállítás, és mennyi nagyszerű előadói est és koncert, és emlékeztek még az első Xerox másolóra, melyet hetente ellenőrzött az állambiztonsági elvtárs és csak azért hagyta abba, mert egy magyarul ugyan akkor nem beszélő, de szovjet asszony kezelte. Másolta is '87–88-ban a tiltott irodalmat rendesen!

És emlékeztek még, 1990-ben az első olyan irodalmi estre, ahol Tőkés püspök templomára gyűjtöttünk?

Vagy emlékeztek az első videomagnókra, az első szatellitről érkező tv-adásokra, vagy éppen az első internethasználati lehetőségre, ezekkel mind-mind nálunk ismerkedtek meg az emberek! Mint ahogy egy más világszemlélettel, a másként gondolkodás, egy másfajta politikai berendezkedés lehetőségével is. Ki emlékszik már arra, hogy szerda délelőttökön ezekben az években itt szegénységről, többpártrendszerrel, függetlenségről, és hasonlókról volt szó? Olyan előadókat hallgathattunk, akik akkor erről mertek beszélni, és akik azóta, mondjuk miniszterek lettek. Ez is könyvtári funkció? - kérdezheti bárki. Nyugodtan mondhatjuk, volt idő, amikor itt Csabán mindenképpen az volt!

Az már egy másik korszak, mondjuk a rendszerváltást követő 5-6. év, amikor az volt a vád, hogy a könyvtár mindent be akar kebelezni. Miért ott van a közhasznú információs szolgálat, miért ott a vállalkozást segítő tevékenység, hogyan került oda a regionális informatikai központ? Miért foglalkoznak az iskolai könyvtárüggyel? Meg egyáltalán, miért nem maradnak meg a könyvkölcsönzésnél? Aztán mekkora ellenérzéseket szült az a gondolat, hogy esetleg elláthatnánk a főiskolai könyvtári feladatokat is.

Ma kevésbé halljuk ezeket a hangokat, pedig folytatni lehet a sort, az Európai Információs Ponttal, a Brit Sarokkal, a Bárka szerkesztőségével, a könyvkiadással, meg persze a határon túli könyvtárak, könyvtárosok támogatásával.

Össze kéne számlálnunk, hány pályázatot írtunk, hány új partnert szereztünk, kikkel dolgoztunk együtt, hány újsághír, cikk és tv-tudósítás szolt innen, a könyvtárból! A könyvtár, a könyvtárunk, remélem az az intézmény, amelyik mindig tisztességesen dokumentálja működését, legfeljebb időbeli távolság kell az abban lévő folyamatok megértéséhez. Benne vagyunk még, nehéz a lényegest a kevésbé fontostól, az epizóduszerűt a folyamatoságtól elválasztani.

Mégis van néhány olyan alapelv, melyek nélkül nem lehetne ez a könyvtár, az ami, de mondhatnám, mi sem lehetnének azok, amiké válhattunk.

A könyvtárunk központi fogalma mindig az *érték* volt és maradt. Értékgyűjtés és értékközvetítés. Adatokban és dokumentumokban, ismeretben és tudásban, kiadványban és kiállításban, rendezvényben. Garantált minőség, megbízhatóság = könyvtár! Közben nem felelhetünk a könyvek tartalmáért, a folyóiratok, újságok cikkeiért, a hamis hangokért, mégis törekvésünk középpontjában kell legyen, hogy mi nem csaphatjuk be a hozzánk betérőt. Amit kap, az az ami, nincs átcsomagolva, kifordítva, vagy befordítva. De nem hagyjuk magára az olvasót, nem veszhet el a tudás és a nem tudás, az érték és az értéktelen tengerén! Ez a felelősségünk, és sűrűn meg kellene kérdeznünk, alkalmasak vagyunk mi erre? Lehetünk elégedettek? Nem hiszem! Annál inkább állandóan elégedetlenek, nem a főnöknek a beosztottal, (vagy fordítva!) hanem az értelmiségi szerepet vállaló könyvtárosnak önmagával! Volt idő és lesz is mindig, amikor elég volt megsejteni dolgokat, elég volt ráérezni igazságokra, de most elsősorban alapos tudásra, felkészültségre és eltökéltségre van szükség ehhez a szerephez. Itt dübörögnek az új ismeretátadó, információközvetítő technikák és metodikák, ezek elsajátítása nélkül ma nem lehetünk

jó könyvtárosok, ma nyelvek tudása nélkül már semmire sem megyünk, ma egy globalizálódó világban kell megtalálni helyünket. És még valami: a múlt és a jövő keskenyedő mezsgyéjén kell egyensúlyozva megszervezni a munkánkat, egy olyan intézményben, mely a múltban megszületett értékeket gyűjti és őrzi, természetesen a jövőnek.

Sokszor hallhattatok már tőlem, de nem tudok okosabbat mondani: az a mi előnyünk, minden újsütetű információs intézménnyel szemben, hogy mi nem csak adatot, információt, hanem tudást és hozzá érzelmeket is tudunk adni. Ott van a polcainkon minden és mindennek a történelme is, és ott van Benned és Benned, ami alkalmassá tesz erre a szolgálatra, még legalább ötven évre!

A könyvtár pedig így, maga a jövő!



Kertre nyitott ajtó / Délelőtt (olaj, vászon)

Bod Péter

Keleten a helyzet változatlan

Mérlegen a békéscsabai Jókai Színház 2001/2002-es évada

Egy évvel ezelőtt ezeken a lapokon, egy, a mostani íráshoz hasonló évadértékelőben írtam le, hogy „Jókai Színház sok tekintetben nem integráns része a hazai színházi világnak”. A helyzet nem sokat, éppenséggel semmit nem változott ebben a vonatkozásban. Nem csak az a baj, hogy nehezen követhető műsorpolitikával rukkol elő évről évre a helyi színház, és az, hogy a rendezői és színészi vérfrissítésnek szinte semmi nyomát nem látni a társulat munkájában, hanem legfőként az: közhelyekkel takargatja a színház vezetése azt az egyre nyilvánvalóbb tényt, hogy igazából maga sem tudja, mit miért tűz műsorra. Konter László igazgató-főrendezőnek abban kétségtelenül igaza van, hogy vidéken, ahol egy városban, egy megyében egyetlen teátrum található, ott nem lehet mást, csak népszínházat csinálni. Persze ez annyira magától értetődő, hogy joggal vélhetnénk úgy, mindezt hangsúlyozni sem szükséges. A népszínházi gondolatot elfogadva és méltányolva – ami semmi többet nem jelent, mint a színházi műfajok lehetőleg hiánytalan szerepeltetését (tragédia, vígjáték, zenés és gyerekdarabok) egy évad kínálatában – azonban nagyon nehezen vagy éppen egyáltalán nem érthető a 2001/2002-es évad két nagyszínházi darabjának választása. Persze erre joggal mondhatnánk, hogy ez a színház mindenkor vezetőjének szuverén joga. Ám mégis elgondolkoztató, hogy egy, érthető helyi kizárólagossággal rendelkező színházban, miért Németh László és Victor Hugo egy-egy (valljuk be, nem is a legjobb) darabja képezi egy évad nagyszínházi prózai darabjainak teljességét? Németh László *Villámfénynél* című darabját még menthetnénk azzal, hogy valamiképpen folytatása a két évvel ezelőtt bemutatott *A két Bolyainak*, de Victor Hugóról joggal vélekedhetünk úgy: irodalmi értékét nem színpadszerzői munkásságának köszönheti. E darabok kijelölése – minden túlzás nélkül – azért nagy (és persze szép) felelősség, mert egy évig a helyi színházlátogatók ezt kapják, és látják színházi alternatíva hiányában. De az évad megemlézésre való furcsaságai közé tartozik, hogy a két nagyszínházi prózai darabot gyors egymásutánban az évad megkezdését követően játszották, így januárra lefutottak. Ez pedig nem kevesebbet jelent, minthogy a következő évad első premierjéig – vagyis kilenc-tíz hónapot – kell várni, mire újból hasonló darab kerül Békéscsabán színre. Ez egyszerűen aránytalanság. A kamara- és stúdiódarabok enyhíthetők, mérsékelhetők ezt a fajta hiányt, de meg aligha szüntetik. Az évad nagy részét így a kommerszműfajok uralják, hiszen színpadra állítások minőségétől függetlenül a *Senki sem tökéletes* (a Van, aki forrón szereti cím sajátos magyaros átírata) és a Várkonyi Mátyás–Miklós Tibor *Sztárcsinálókját* nehéz másként minősíteni. Számomra a Jókai Színház idei évadának messze legjobb része a két stúdióelőadás, Peter Karvas: *Yo város honpolgárai* és Richard Harris: *Csupa balláb* darabjainak bemutatója.

A darabválasztás aligha lehet oktan és véletlen. Ez egy kritikus számára premissza. Éppen ezért nehéz mit kezdeni a Konter László rendezésében bemutatott Németh László darabbal, a *Villámfénynél* cíművel. Németh László születésének százéves évfordulója éppenséggel magyarázhatná a szerzőválasztást, de a darabválasztást aligha. A Villámfénynél a szó és jó értelmében korhoz kötődik. Megírása pillanatában rendkívül fontos,

nyomasztó társadalmi és szociális kérdéseket igyekezett boncolgatni egyáltalán nem lebecsülendő irodalmi érzékenységgel. Ám a huszonegyedik század legelején úgy tűnik, hogy a múlt század harmincas éveinek közepén íródott mű semmi másról és semmi máshoz nem szól, mint saját koráról és korához. Így a legnagyobb jóindulattal sem tudok rájönni: miért érezhette fontosnak 2001-ben színpadra vinni Konter László ezt a Németh László darabot. A mű megírása pillanatában a tucatnevek egyikének számító Nagy Imre rossz, háborgó lelkiismerete abból az igazságtalan hazai birtokrendszerből vezethető le, aminek hatása és következményei ma nem aktualizálhatóak, nehezen megértethetőek és érzékelthetőek. Vagyis: saját korában zárt problémákkal viaskodik Nagy Imre figurájában az ebben a tárgyban komoly elméleti munkát is kifejtő Németh László. A társadalmi és magánéleti konfliktusoknak az a rendszere, ami feltárul a Villámfénynél című darabban azonban nem transzponálódik át egyetemessé, mindenütt érvényessé, és ahogy fentebb jeleztem: nem lesz kortalanná. A „múzeumi” darab – mert ez minden volt csak nem a élettel teli, a korral lélegző színház – két főszereplője Gáspár Tibor (Nagy Imre) Kovács Edit (Anna) immár sokadszorra bizonyították, hogy a békéscsabai társulat legképzettebb és legsokoldalúbb színészei, akik nélkül – főleg a vetélytársak hiánya miatt – nehéz elképzelni egy helyi nagyszínházi prózai darab bemutatóját. Karczag Ferenc (Bakos Béla), Tarsoly Krisztina (Sata), Bródy Róbert (Határvári Árpád) jó és Szilágyi Annamária (Margit) kevésbé jó alakítását jegyezhetjük fel még ennek az előadásnak a kapcsán.

Bevallom, már a múlt nyáron sem nagyon értettem, miért vitte a szabad ég alá, és ezzel a békéscsabai Városházi Estékre a Jókai Színház Victor Hugo *A királyasszony lovagja* című drámáját, amelyről már akkor tudni lehetett, hogy az idei évad második premierjeként 2001 november közepén mutatják be a kőszínházban. A nyári bemutaton nagyon halványra sikerült, amit magyarázhatott a darab készületlensége (de akkor miért kellett bemutatni?) és az a tény is, hogy Marton Róbert a rá váró Ruy Blas szerepet nem játszhatta el, hiszen időközben a Szegedre, a Nemzeti Színházba szerződött. A helyére az a Jeges Krisztián ugrott be, aki a csabai színitánoda másodéves hallgatójaként egészen nyilvánvalóan nem lehetett képes a szerep megfelelő szintű eljátszására. Tudom, a kibicnek semmi sem drága, mégis Marton hiányában nem kellett volna másik darabot választani? A színház igazgatója nem vállalta a változtatásokkal járó veszélyeket, hanem ehelyett magabiztosnak tűnő lépésekkel masírozott a darab bukása felé. Ez be is következett. Pedig ezért a romantikus, avitt darabért nem lett volna kár. A szereplőket pedig egy vaskos és sajnos előre prognosztizálható, valójában felesleges bukástól is megkímélhette volna a darabot rendező Konter László. Nem így történt. A bukástól való félelemnek az a hiánya, ami a jelek szerint a Jókai Színház sajátossága – és persze, ha nem tévedek –, messze vezető gondolatokra indítana, de ez egy másik dolgozat témája lehetne. A királyasszony lovagjának színpadon tartásában (ezt fogadjuk el) olyan kényszerek is működtek, amelyek egy színház működésével függnek össze. Bár tény, hogy a néző, a befogadó feladata ilyen esetben sem a körülmények és a helyi színház feltételrendszereinek figyelembevétele és méltánylása. Ezt jelezte az előadás utáni gyér taps is. A fontosabb szerepeket A királyasszony lovagjában Bródy Norbert (Don Cézár), Vékony Anna (Mária királyné) és Karczag Ferenc (Don Salluste de Bazan) alakították.

A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházban mutatták be idehaza eddig a *Senki sem tökéletes* című, műfajilag meghatározhatatlan darabot, ami nevesíthető „közvetítő”, Megyeri Zoltán segítségével jutott el Békéscsabára. Az eredeti elgondolás nem más volt, mint a kultuszfilmmé vált *Van, aki forrón szereti* című film színpadra állítása azzal

a lényegesnek mondható elgondolással, hogy a darabot erősen „magyarítják”. Ez volt a nyíregyházi koncepció, és ez lett a békéscsabai is. A film aranyosnak, de semmi többnek nem nevezhető (amerikai) története jól példázza, hogy ennek az alkotásnak tized akkora sikere és vele együtt utóélete sem lett volna, ha a főszerepeket nem Marilyn Monroe-ra, Jack Lemmonra és Tony Curtisre osztják ki. A filmből készült magyar színpadi változat aligha lehetett más, mint persziflázs, paródia. Zenével dúsították a vékonyka filmtörténetet, ami különben színpadon eladhatatlan lenne. A zenei betétek a magyar könnyűzene olyan darabjai, amelyek közismertségüknél fogva már önmagukban ironikus távolságot teremtenek az előadandó történet és annak előadása között. Ha nagyon tudálékos akar-nék lenni, akkor a darab kapcsán szólhatnák a Senki sem tökéletes könnyen észrevehető posztmodern játékosságáról, játékossága komolyanvehetetlenségéről, de ez itt felesleges fontoskodás volna. Ritkán látni azt örömteli, kirobbanó életkedvű színpadi játékot, mint a Senki sem tökéletes esetében. Nem véletlen, hogy messze a legnagyobb közönségsikerű darabja ebben az évadban éppen ez volt a Jókai Színháznak. A rendező Megyeri Zoltán színészként vett részt a Senki sem tökéletes nyírségi előadásában, és most jó érzékkel talált rá azokra az alkotótársakra, akik kaphatóak voltak a darab nyújtotta önfelelt játéokra. Marton Róbert (Dzso), Csomós Lajos (Dzseri) és Paczuk Gabi (Virág) – egy prózai színházhoz képest főként – elsőrangúan oldottak meg ezúttal éneklőhangokra alapozott szerepeiket, de a mellékszereplők is meglepetésszámba menő produkcióval rukkoltak elő.

Peter Karvas szlovák szerző, akinek a Jókai Színház stúdiójában bemutatott *Yo város honpolgárai* című darabja látszólag az Egyesült Királyságban játszódik, valahol vidéken. Mégis a kezdet kezdetétől kerülgeti az embert az érzés, hogy ez a történet inkább valahol Európában játszódik, amelyben egy börtön fennállása háromszázadik évfordulójának megünnepelésre készülnek. A börtönigazgató (Karczag Ferenc) az ünnep méltó módját keresi, míg nem a szürke könyvelő (Csomós Lajos) agyából ki nem pattan a sátáni szikra: rendezzenek nyilvános kivégzést. Minél inkább igyekszik velünk Karvas elhitetni, hogy Yo városa egy angliai város, hogy a történet az Egyesült Királyság egy jelentéktelen településen játszódik, annál inkább hihetjük azt: ez csak a látszat. A szerző bizonyára leginkább azt az utat szeretné szereplőivel végigjártatni, ami az abszurd gondolatok megfogalmazásától azok végrehajtásáig tart, és ilyen értelemben ez a történet játszódhatna bárhol, bármikor. Ám kelet-közép-európai beidegződéseim velem azt mondatják: ez az abszurd a kontinensnek inkább csak az egyik felében, az Atlanti-óceántól távolabb eső felében történt és történhetett meg. A szerző a könyvelőre osztja a gyilkossá lett világban a humanista szerepét. Attól a pillanattól kezdve, ahogy gyilkosnak nevezik ki, kiderül, hogy rajta kívül mindenkit vérszomjas, aljas bosszú, kicsinyes leszámolás szándéka vezeti, kivéve éppen a gyilkosságra felkért könyvelőt. Egyedül ő az, aki ebben a morális megbokrosodott világban még az évezredes etikai elvek kikezdetlenségének érvényességében hisz, és kívül marad az őt körbevevő embercsorda halálvágyán. Az pedig már nem is annyira burkolt utalás a kelet-közép-európai történelmi miliő közelmúltjára, hogy ezrével érkeznek a kis könyvelőnek címzett levelek, amelyekben a békésnek és boldognak hitt Yo város lakói saját ellenségük meggyilkolására tesznek javaslatot. A miértre nincs kézzelfogható magyarázat.

Merő Béla rendező hatásosan játszik el a vörös és fekete színekkel az egész előadásban, legyen szó jelmezekről vagy színpadképről. Mégis ebben a színvilágban semmi keresnivalója Stendhal Julien Soreljének. A fekete nem a papi reverenda színe, hanem

a halálé, a vörös a gyilkosság vére, nem a szerelem jele. Igaz, Stendhal színei is sokértelműek, de ebben a darabban valahogy minden olyan egyértelmű.

Ma már nem is annyira könnyű megérteni, ha magából a műből és nem annak történetéből indulunk ki, mitől is volt (lehetett) a Várkonyi Mátyás és Miklós Tibor Sztár csinálók című rockoperája olyan nagy siker annak idején a hazai színpadokon. Mert bizony sem zeneileg, sem szövegét tekintve nem tűnik átütő erejűnek. A Sztár csinálók lényegében az első magyar rockopera volt, sőt, Budapesten akkor mutatták be, amikor a közönség legfeljebb hírből ismerhette A. L. Webber műveit. Ebben az értelemben a *Sztár csinálók* az első, egész estés könnyűzenei színpadi darab volt idehaza. Nem melleleg új irányt jelölt ki – akár akarta ezt, akár nem – a hazai színházak életében, hiszen vele, általa új műfaj született, amiről nem lehetett nem tudomást venni.

A Jókai Színházban most bemutatott Sztár csinálók műfaj történeti jelentősége letagadhatatlan, színpadi újra feltámasztása számomra némileg kétségeket ébresztő vállalkozás. A mű sikeréhez nagyban hozzájárulhatott az a tény, hogy rockoperákat, a Sztár csinálók bemutatójáig, a közönség nem láthatott. Az összehasonlítási alap 1981 óta bőséggel megteremtődött. A Sztár csinálók pedig másodlagossá, harmadlagossá vált a rockoperai kategóriában.

A békéscsabai Jókai Színháznak legalább három nehézséggel kellett megküzdenie a Sztár csinálók bemutatójára készülve. Eleve gondot okozott a darab kiválasztása, hiszen sok, mára klasszikusnak számító zenés művet már játszottak itt az elmúlt években. Emellett azt is látni kell, hogy a rockoperából, musicalekből szám szerint sincs sok. Külön gondot okozhatott, hogy olyan darabot kellett találni, amit egy nem zenés (nem csak zenés) színház szereplőgárdája el tud énekelni. A Sztár csinálók a fővárosi Rock Színházban futott hosszú ideig, és ebbe a teátrumba bizony énektudás alapján lehetett bekerülni. A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy több vidéki társulat is játszotta a Várkonyi–Miklós-darabot. A Jókai Színház viaskodik Molnár László és Venyige Sándor „örökségével”. A valaha csabai Molnár Lászlónak és a nyíregyházi Venyige Sándornak a magyar vidéki színpadokon egészen ritkán látható (és persze hallható!) zenés művek sorát köszönheti a helyi közönség. Elég az *Evitára*, *Jézus Krisztus Szupersztárja* és a *Jekyll és Hyde*-ra utalni. Tetszik, nem tetszik: ezekkel a bemutatókkal magasra került helyben a mérce. A Sztár csináló pedig ennek jócskán alatta maradt. Maga az alapanyag sem olyan jó, mint a felsoroltaké, az együttműködés megszakadása miatt nem adódhatott össze úgy, mint régen a békéscsabai és a nyíregyházi színészek énektudása. A kooperáció nem kötelező, sőt egy színház természetes joga, hogy vállalkozik-e ilyesmire vagy sem. Befogadói oldalról az ebből is levezethető különbség, a minőségromlás viszont egyértelműen érzékelhető. Mindezekon felül pedig a Sztár csinálók – bár nehéz az összehasonlítás – kevésbé jó előadás, mint a Jókai Színház előző zenés darabja, a *Senki sem tökéletes*.

A Molnár György rendezte csabai Sztár csinálók mégis több, nagyon figyelemre méltó pozitívumot hozott. A talán élete első valóban nagy szerepét megformáló Serbán Attila (Néró) egészen káprázatosan énekel. Amit és ahogy a hangjával művel, az nem zenés színházban ritka kivételszámba megy. Hasonló mesterségbeli tudásról árulkodik annak a Steinkohl Erikának (Octavia) a teljesítménye, aki több színpadi előzménnyel készülhetett erre a szerepére, de most olyasmit árult el magáról, amire később is érdemes lesz odafigyelni. Ugyancsak a jó teljesítmények sorába tartozik Paczuk Gabi Poppeája, ami azonban elmaradt Serbán Attilától és Steinkohl Erikától. Csomós Lajos (Péter) Gerner Csaba (Pál) leginkább azzal tűntek ki, hogy a színész számára olyan fontos egyéniséget tudták magukkal a szerepükbe lopni, és jó színvonalon tudták elénekelni a rájuk mért

szöveget. Szomor György (Kiprios) színpadi rutinja jó értelemben árulkodott arról, hogy a rockoperák világában jártas színészt látunk a hamis Krisztus szerepében. Jónak tűnt, ahogyan Molnár György Székely László díszletei segítségével bejátszotta a csabai színház ehhez a darabhoz mérten kis színpadát. Érdemben ennek színpadnak a mélységével lehetett valamit kezdeni, és a díszletek mozgatásával. Rogács László koreográfiái magukon hordozták azokat a kompromisszumokat, amik a kis játéktérből következtek.

Az évadban utolsóként mutatták be az ír Richard Harris: *Csupa balláb* című vígjátékát. A Fehér Anna rendezte stúdió-előadás a Jókai Színházban szokásosnak mondható „női előadások” sorába illeszkedik. Az elnevezés semmi többet nem jelent, mint amit maga a fogalom jelöl. Vagyis azt, hogy kizárólag vagy szinte kizárólag nő szerepeket írt darabjába a szerző. A női darabokra – az utóbbi években *A gyilkos közöttünk van*, az *Acélmagnóliák* és a *Sógornők* sorolhatóak ebbe a vonulatba – egyszerűen szüksége van a színháznak, amelynek társulatában több a színésznő. Az ő szerepigényük magyarázza a női darabok színrevitelét. A londoni felnőtt tánciskola alkalmi látogatóinak mindennapjaiba bepillantást engedő darab látszólag eseménytelenül és eszköztelenül mesél az életéről, az örömről, a boldogtalanságról, a sikertelenségről, a barátságról, az őszinteségről és a hazugságról. Nagyon szerencsésnek tűnik Fehér Anna darabválasztása. És az csak az egyik oka ennek, hogy joggal állhat fel úgy a néző az előadás után, hogy ez bizony így vagy úgy, de róla szólt. Másért is. Ehhez a darabhoz minden szerephez megtalálta a színészt. Kivétel nélkül dicsérhető valamennyi játékos – Felkai Eszter, Szilágyi Annamária, Komáromi Anett, Kovács Edit, Kara Tünde, Vékony Anna, Csizmadia Éva, Nagy Erika, Muszte Anna, valamint az egy szem férfi: Tege Antal. Több ilyen előadásra volna szükség.

Meggyőződésem, hogy a szerény lehetőségeivel is takarékosan bánik a Jókai Színház. Túlságosan biztonságra játszik. Így azonban csak csekélyke szellemi izgalom kiváltására képes, és eleve lemond arról az inspiráló erőről, ami maga a közönség. A helyi színház így egy olyan labdarúgócsapatra hasonlít, amely nem akar gólt kapni, de ezzel párhuzamosan nem is képes gólt rúgni.

Jelen írásban nem szerepelnek a Jókai Színház gyerekdarabjai, így Peter Svarc: *A király meztelen*, Molnár Ferenc–Pozsgai Zsolt–St. Martin: *A balatoni rege* című darabjai.

Szilágyi András

Újnaturalizmus emberi méltósága

Székelyhídi Attila festőművész életművének
vizuális szellemterében

A békési régió képzőművészeti életében a véletlen csaknem végzetesen van jelen. Olykor, az estlegességek sanyarú vonzalmában, művészek évtizedes kitartó munkája maradhat publicitás és „megméretés” nélkül, miközben az alkotó energiáját maradéktalanul művei emésztik fel. Az ilyen művész általában nem túlozza el, de nem is becsüli alá saját szerepét. Ráadásul az eredmény számára mindig kétséges és viszonylagos: hiszen jellemzően a művész mindig önmaga „megbízója”. Ugyanakkor kimért sorsának megfelelően nem tehet mást, alkot, teszi a dolgát – nemritkán kényszerű kitérőket téve –, apró lépésekkel halad az önmegvalósító esztétikai kifejezés felé. Mindezt inkább intuitíven jelenlévő, mintsem fogalmilag meghatározott gondolat Székelyhídi Attila festőművész életében is, aki immáron hatvanéves.

Időképek

Rejtőzködő, magányos művész ő, aki szűkebb környezetében sem eléggé vagy alig ismert, sőt, a művészetelméleti feldolgozás (is) a „néma csend” figyelmetlenségével vette körül eleddig. Ily módon, még fel nem dolgozott életművével mutatkozik be szülővárosában, amelynek nyomon követésére kissé téblábolva teszek kísérletet. A gyulai számvetés rendhagyó módon festési technikák alapján rendszerezett tárlatok keretében történik; folyamatosan, egész évben. Sorrendben: pasztell, akvarell, olaj, majd ezt követően mindhárom szintézise. Mind a négy tárlat a szemléleti teljesség igényével igyekszik áttekintést nyújtani az elmúlt évtizedek formai és tartalmi reflexióinak elmozdulásairól; s leginkább a „változó változatlanság” stiláris jellemzőjének illetve fejlődésének bemutatására törekszik. E műfaji és technikai változatosság mindenesetre lehetővé teszi, hogy sokoldalúan tanulmányozható, visszatekintő tárlatok jöjjenek létre, ahol nem csupán a vizuális szemlélet tárgyiasult végeredménye, hanem egy-egy alkotói korszak folyamata (is) nyomon követhető. Természetesen a tájhoz, a provinciához való hűségnek nincsenek önmagában vett esztétikai következményei, mégsem hagyható figyelmen kívül az, hogy milyen közvetlen és közvetett hatások befolyásolják egy alkotó vizuális szemléletét. Nem összekeverve azt, hogy nem a képzőművészet szemlélete kötődik régiókhoz, hanem a régiók kötődnek szemléletekhez. Már a közvetlen életrajzi adatok is beszédeseek.

Székelyhídi Attila 1942-ben született Gyulán. A Sárrét központjában, Szeghalmon érettségizett 1960-ban a Péter András Gimnáziumban. Felsőfokú tanulmányait – rajz–matematika–fizika szakon – az Egri Tanárképző Főiskolán fejezte be 1964-ben. Majd ezt követően szülővárosában telepedett le, ahol 1965-től él, tanít és fest. A 2. számú Általános Iskolában 1973-ig, ezt követően pedig több mint tíz éven át az Erkel Ferenc Gimnáziumban tanított, majd 1989 és 1991-ig oktatott a békéscsabai Kőrösi Csoma Sándor Tanárképző Főiskolán. A „szárnyas reményű” hetvenes évek „felvilágosító”, ismeretterjesztő időszakában rendszeres művészettörténeti előadásokat tartott. Vallomása

szerint a művészet nem életpálya, hanem élettartalom, nem foglalkozás, hanem hit. Ebből a hitből táplálkozva – Koszta Rozáliával közösen – képzőművészeti szabadiskolát (is) vezetett. A rendszerváltozás után az önkormányzat megbízta a városi tulajdonú *Bene-gyűjtemény* kezelésével, az állandó nyitva tartású kiállítás gondozásával. Vizuális szellem-tere a neoklasszicista arányrendszerből fejlődik ki, amiből a legfőképpen a mértéket sajátította el. Az ezen túllépő mértékletességet pedig sajátosan úgy, hogy alkotásait a realizmus, valamint a múlt emberi értékeinek tisztelete lengi be, ami – a meglévő ellentmondásai ellenére – szomorúan szépséges áhítatot és elégikus színhangot kölcsönöz műveinek. Ez utóbbi azért is fontos, mert a Gyulaváriban született Kohán György magyar és európai léptékű festészete – már ekkor – jelentős esztétikai kisugárzó erővel bírt. Összevetésben fenomenológiailag közös bennük a grafikai vonzalmú neoklasszicista alap és plebejus szemlélet. A lényeges különbség a karaktereket elemző elégikus líraiság, egy balladai létródrama alá-príma színtelítettségével szemben. Ha ebből indulunk ki, akkor már kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy a piktúrában más hagyományok is jelen vannak. Eleddig – kortárs festészetünk kevésbé méltányolt, önálló vonulata volt Székelyhídi Attila (és az 1969-ben újjászerveződő Gyulai Alkotócsoport) lírai indíttatású szociografikus festészete. Hiszen a valósághoz különös, szociális, társadalmi érzékenységgel, a nemzetközi trendektől eltérő szemléletű realizmussal közelített. Székelyhídi művilágát mindvégig a klasszicista szellemiség, valamint a művészi értékteremtés feltétlen tisztelete határozza meg. *Grafikus festő és festő grafikus*. A rajz nála olyan, mint a forma kifejező beszéde. A festés pedig: a vízben áztatott semmiből kirajzolódó vallatás metaforája. Vizuális szemléletében Bernáth Aurél és Szőnyi István fémjelezte lírai kolorizmusa, valamint a *plain air* sajátosan „túlérett” posztimpreszionizmusa szervesül. Mindezek gyakorlati példáját a békéscsabai Jakuba János napfényvel átmosott színei jelentik számára. Jakuba olyan tanszékvezető volt az Egri Tanárképző Főiskolán, akinek szemlélete Szőnyi festészetével rokonítható, s akinek a békési régióból indult festői pályája.

Székelyhídi introvertált személyiségében, nem feszült az esztétikai kánonokat szétrobantó mélyből feltörő ösztönös erő, amely más-más indíttatással Kohán György és Egri József vagy Koszta József vizuális szemléletét jellemezte. Ellenben a korai Egri és Kohán művek nyers igazsága mégsem marad tanulság nélkül, befolyásolja vizuális szemléletének kialakulását. Miként az évszázados festői módszer is, amely szerint a festő a természet vagy modell előtt állva festi a képeit. E gyakorlat a hatvanas évek közepétől megszűnik kötelező stúdiummá válni. Székelyhídi mégis ragaszkodik a szakma mesterségbeli hagyományaihoz. Ennek az alaposságnak akkor veszi legnagyobb hasznát, amikor a szakmai felkészültségét, alkotói vállalás bátorságát (még) „monumentális” hangvétellű, nagy léptékű kompozíció kihívása sem ernyeszti el. Annak ellenére, hogy a secco festés iránti igény lassan oly hívságos szakmai feladattá vált a képzőművészeti gyakorlatban, hogy már-már csak szakrális térben érvényesíthető. Székelyhídi 1984-ben a Gyulai Németvárosi (Józsefvárosi) Római Katolikus Templomban egy huszonnyolc négyzetméteres, biblikus tartalmú (Angyal üdvözlés) secco készítésében bizonyíthatta felkészültségét. Az ezt megelőző évben pedig, a Magyar Nemzeti Bank békéscsabai kirendeltségének felkérésére – a kor történelemszemléletének megfelelően – festett meg egy, nagyméretű (*Dózsa György* parasztvezér forradalmiságát demonstráló) szimbolikus húszforintost.

Alkotói magatartását a kereső, kimunkáló, minden spekulációtól való mentesség, a hiteles őszinte kifejezés és a személyesség jellemzi. Vizuális szemlélete (különösen akvarelljei, pasztelljei miatt) a tradicionális figuratív megjelenítés áramlatához köthető. Ehhez a látványhoz, látványközelítéshez, a látványélményt feldolgozó képalkotáshoz, az őt

körülvevő környezeti tájvilág hétköznapióságán keresztül kötődik. (*Kiskonyha előtt, 1985, akvarell*) Ennek ellenére meghatározók a művészettörténeti idézetek, *Dürer-tisztelete*, irodalmi illusztrációk – köztük Simonyi Imre Gyulán élt költőről készült krétarajzai –, személyes élmények és képzőművészeti művek interpretációi tagolják az életmű ciklusait. Festői erényeit egyrészt a részletekben gazdag átírásokban, másrészt lírai kolorizmusában találja meg, amelyben az egymással szemben elhelyezkedő, egymást szürkévé ki egészítő komplementerek kapnak hangsúlyt.

Ritkán kiállító alkotó. Egyéni bemutatkozásai közül kiemelkedik a Gyulán és Szeghalmon megrendezendő tárlatok sora. Kisebbségi megszakításokkal rendszeres résztvevője az évenként megrendezendő Vásárhelyi Őszi Tárlat kiállításainak, valamint a Békéscsábán, a biennále rendszerű Alföldi Tárlatoknak. 1977-től tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, a Magyar Vízfestők Társaságának, valamint 1992-től annak a Békéscsábi Művészeti Társaságnak, amely a békési régió képzőművészeit, elsősorban az Alkotóművészek Országos Egyesületének tagjait fogja szervezeti keretbe.

A képszociológia szociológia képe

A szociofestészet mint jelzős szerkezet meglehetősen ismeretlen a kortárs magyar képzőművészetet tárgyaló írásokban, alig előforduló fogalom. Az úgynevezett tényfeltáró, szociográfiai képzőművészetéről megállapítható, hogy érzékenyen, kritikai módon reagált a társadalmi problémákra, devianciákra, emberi, anyagi-tárgyi és szellemi elmaradottságra. A hetvenes-nyolcvanas évek társadalmi problémákra reflektáló művészeti szemlélete a stílári megújításának ígézetében fogalmazódott meg. Székelyhídi alkotói törekvéseit (is) az újnaturalizmus megújítása határozta meg – a valóság feltárásának ígézetében, a filozófia és művészet egységében, kölcsönös feltételezettségében. Mert ha megfosztjuk ékes tárgyiasságától a művészetet, akkor a filozófia szemlélet – a maga dísztelenségében, meztelenségében – mint gondolati váz- illetve tartószerkezet konstituálódik. Ha viszont a gondolat rendszerét tárgyasítjuk és csupas „testét” felékesítjük, megformáljuk, akkor a filozófia felölti a kor képében megformált (esetleg másodkézből vett), használt, vagy a maga tervezte és festette új ruhát. Annak ellenére, hogy a filozófiai gondolkodást gyakran felcseréljük az apologetikus szemlélet „egyenruhájával” (jelenünk újkonzervativizmusában is). Elsősorban azért, mert az egzisztenciális lét történései iránti érdeklődést mutató képzőművészetben, a mögöttes létértelmezésű filozófia „tartószerkezete” nehezen válik láthatóvá. Ekképp a megformált kép intencionalitása a feltáró képalkotás következtetésben erősödik fel (még az elmúlt rezsimben kitüntetettek magányossága is). Hiszen itt, a szociológiai hagyományokban „bővelkedő” békési régióban (ebből kiemelt irodalmi jelentőségű: Féja Géza *Viharsarok* címmel megjelent szociográfiája), a valóság „durván tálalt” és nem egyszer, reménytelen csüggedésben és önpusztításban magasztosul. Székelyhídi felismerte, hogy régiónk vizuális „mintavételi terepe” olyan gazdag valóságos képi szegénységben, aminek „felkínálkozása”, nem tudomásul vétele, valósággal kikerülhetetlen szellemi kihívásként jelentkezett a festőművészet számára. Bármilyen reménytelennek tűnt ezen alanyi és tárgyi oldal képi-szellemi párbeszéde, ezen (művekben tárgyasult) dialógus mégis létrehozta a felvállalt *alkotó ethosz* hiteles vizuális önképét.

A kiállító Székelyhídi 1969-től alapító tagja, szellemi irányítója és szervezője lett a Gyulai Művésztelepnek. A hazai naturalizmus stílus-fogalmát nem hagyományosan értel-

mező művészcsoporthoz tagjai, kiemelten: Marosvári György, Szakáll Ágnes, Balogh Gyula és nem utolsósorban Székelyhídi Attila, elhivatott reményekkel próbálták megújítani a közösségi formában is demonstrált, de a szocialista realizmus frazeológiájával lejáratos kifejezésformát. Az eszményített cél a honosított, sajátjának kifejlesztett formanyelvet megtisztítani az agyonterhelt ideológiától, a „másképp” hevületében, a „másképp” szemléletében. A gyulai nyári alkotótáborban létrehozott alkotó csoport nem a korábban – tévesen – az amerikai pop-artból származtatott, és vele azonos néven „hiperrealistának” elnevezett festőcsoport vizuális szemléletéből levezetett formanyelvet artikulálta, hanem az *újnaturalizmus* fogalmával jellemezhető. A „hiperrealista” tendenciától való elhatárolódás annál is inkább indokolt, mert módszereikben nem az elidegenítés ironikus „gesztusa” volt a meghatározó, és nem a paradigmaváltás posztmodern attitűdje, hanem a korábban szocializálódott újklasszicista és posztimpresszionista hagyomány továbbélése, mindezt a hétköznapi esztétikáját sajátosan dimenzionálva. Annak ellenére, hogy a formai hasonlóságok megtevesztők, mert a mindennapi mikrokörnyezet tárgyait – bármilyen hétköznapiak is – természetűen leképezik, és ezek az új, kiemelt képi környezetben új realitást nyerne. Sőt, a hasonlóságot tovább fokozza, hogy a valóság és művészet közötti határ megszűnni látszik. A valóság illúziója az illúzió valóságának dialektikájában. Kétségekkel teli szakmai vállalás volt ez, hiszen a művészet már elkülönült az azt szolgáló közösségtől. Ennek ellenére Székelyhídi Attila a saját érzelmi, indulati kötődését elengedhetetlennek tartja. Ebben az intimitásban a tárgyi lét enyészete, a tárgylét esztétikája, az emberi elmúlás elégikus festett képi költészete reveláció erejével bír. Túllépni a „szocialista” jelzős szerkezettel lejáratos realizmus festészetén úgy, hogy a tradíció megújítása és a korhoz kötött, általánosítható emberi, társadalmi tartalmak felvilágosításában ne a közvetlen kritika felvállalása kerüljön előtérbe, hanem az egyéni lét képi egységét kitérítve a hétköznapi esztétika mulandóságának ígézetében.

Az újnaturalizmus stíluskorszaka és művészetszociológiája

Ami leginkább szembetűnő, hogy Székelyhídi festészetének szociológiai kifejezés-módja meghatározóan ahhoz az úgynevezett „szociofotó” grafikai irányzathoz közelít, amiben nem elsősorban a cselekmény, a történet, hanem a kompozíció, a forma „elbeszélése” válik narratív hordozóvá. Az életképek megtört harmóniája, a magasztos életarcok öregkori árvasága, az élet alkonyati szépsége ihleti ecsetjét. Újnaturalizmusában a formai leképeződés, a fény fedő és fedett színeinek áthatásában jut kifejezésre. A személyes „kézjegy” tartalmi jelentkeznek (*Marcsi, 1980, akvarell*), mert a rá jellemző naturalista pontosságában a mindennapi valóság képéről, a „képmás” képalkotásáról kapunk új esztétikai információt. A látszólag tárgyilagos előadásmód, az emberek, a tárgyak valóság viszonyaira reflektáló ábrázolás, valamint az esztétikai kifejezés retorikai felszólamlása mégis ellentmondást rejt magában. Mindez együtt és külön. Együtt abban, ami a festményeken a komponálatlan zsúfoltság és rendezetlenség „festőietlen” valóság felfokozott ellenpontjaként hat. Külön abban, hogy a figurák és a tárgyi attribútumok fotónaturalizmusa behatárolja és kiemeli az egzisztenciális valóság, élet által elrendezett szegmentumát (*Pista bácsi a téli vendég, 1979, akvarell*). Az ábrázolt tárgyi valóságot, mint kulturálisan determinált „látványt” úgy interpretálja, hogy a cselekvés és a tehetetlenség alternatíváit egy úgynevezett képviselési szemléletrendszerben értelmezi, de nem lehet elfeledkezni arról, hogy a vizuális kommunikáció elsősorban mint immanens képi kife-

jezőeszköz működik (*Rozika néni, 1985, akvarell*). Műveiben – a képi redundanciák tudatos antropológiai vállalása – nemcsak agyonterheli a kompozíciót, hanem túlbeszélteti is. Ugyanakkor a képi kommunikációban narratív módon nem mindig megfogalmazható, de jellemzően többrétegű értelmezhetőséggel bír (*A Pista bácsi rádiózik, 1977, akvarell*). Jelentéstöbblete éppen abból adódik, hogy nem csupán kifejezi, ábrázolja, jelzi, leképezi azt, ami látható, hanem mélyebb áramlású kulturális viszonyokat tár fel. Különnemű, nem kizárólag vizuális mineműségű összefüggések rendszerét komponálja. Az udvarsarkok, a bejáratok, a konyhák üveges ajtaja, egy fazék, egy hordó, seprű, gumicsizma. Továbbá a kerítésre kiterített ruhák, a málló vakolatok, az elporladt téglakövek, elmúlásban „vonagló” fakerítések. Székelyhídi szociológiai ciklusában, a magára maradt megöregedett emberek életét olyan strukturális összefüggésekben látta, amelyben nemcsak egy kultúra (életmód és tárgyi világ) elvesztését hangsúlyozza, hanem egyidejűleg a társadalom meglévő felelősségét is. Mindezt úgy, hogy az alkotói nézőpont ellenpontjának intim közelségével, az esetleges képkivágásokkal, igyekszik elkerülni a komponáltság látszatát (*Tar Ferenc, 1978, akvarell*). Hermeneutikai értelemben az idős életkorból adódó fizikai kiszolgáltatottságot morális magaslatokba emeli a festészeti eszközrendszer segítségével. Karaktereiben az emberi tekintetre, az arc felépítésére, a kifejező, feltárulkozó arckifejezésre összpontosít. Ekképp az öröklétre kacsintó „kattintó” láttatás mögött – a „néprajzi jelentéskör, olykor kultúrahordozó” vonatkozások ellenére – az idős emberek nem szükségszerű módon áldozatok, hanem a társadalom gondoskodását nélkülözve, a szűkebb közösség közönyében magukra maradtak. Ugyanakkor az interpretáló naturális effektusokkal szemben azt hangsúlyozza, hogy egy újrafestett, de (nem átfestett) képet látunk (*Emlékdarabok, 1985, akvarell*). Ebben a realizmusban az egységes színtónus, a képfelület úgy működik, mint egy optikai szűrő a valóság és a befogadó között.

A formaképző értelmezés „lírai naturalizmusa” magát a látványt azonosítja a mögötte lévő kultúrával és életvalósággal, a konyhakerttel vagy a gang rejtett zugaival, az ütötköpött fészker tárgyvalóságával (*Folyosón, olaj, 1986*). A megjelenítésben rejlő metonimikus szándék nem elsősorban az ábrázolt valóságszegmensre, nem kizárólag csak a látott valóságra vonatkozik, hanem a társadalmi, emberi viszonyok történelmi- és kultúraantropológiai realizmusával van összefüggésben (*Bocskai, Rákóczi, olaj, 1981*). Székelyhídi a saját portréját kép a képbe helyezve úgy emeli ki, hogy a kor valóságának történelmi, nemzedéki folyamatosságát teremti meg, de egyúttal, a soha meg nem figyelt képi rajzolatok naturális színeiben, feloldja a „kikevert” kultúra festékszínének realista „pigmentjeit” (*Melléképület I, II olaj, 1983*). A „megrázó” azonosítás után a kultúra rétegeiben „fürdetett valóság” megfestése nemcsak az óhajtott változás illúziójában „ébred fel”, hanem következményeit tekintve a festett kép és a valóság ellentétének (tradicionálisan narratív) konfliktusához vezet. Székelyhídi szellemi reflexiója tehát nem feltétlenül az eredeti jelenségekkel akar valamit kezdeni, hanem a megszürcült, értelmi vonatkozásban elhomályosult képkompozíciót kívánja az általa értelmezett valósághoz közelíteni. Mindebben messze elkerüli az anekdotázó zsánerfestészet buktatóit, ahol még a legemberibb érdekű (értékű) ábrázolások is úgy kiüresednek, hogy a kép az ábrázolt motívum tárgyi vonatkozásán kívül más tartalmakkal nem hozható kapcsolatba. A megvalósított mű, az objektív lencsével szemben, így nem „kiürített”, mechanikusan rögzített másolat, nem idill, hanem – a kézi reprodukálást irányító belső reflexió fiziológiai mechanizmusa révén – személyiség-hordozó műlenyomat lesz (*Tükröződések, akvarell, 1981*). Ekképp az élet tényképét meghaladó valóság realisabb ábrázolása jön létre, amelyben ka-

rakterizáló ereje az elhagyott öregek világában különös hangsúlyt kapott (*Pista bácsinál, 1992, vegyes technika*). Vizuális gondolatmenete így a csendes elégikus panasz színeivel idézi fel „Minerva baglyának esti röptét”.

A vizuális képalkotás narratív és képi inkoherenciája

Maradjunk Székelyhídi képi reflexióinál. Mit is akar vizuális szellemterében művészetével kifejezni? A fent említett reflexió a megismerő öntudat saját magát tükröző szemlélete is egyben. Mivel az alkotói viszony (már) önmagában véve is szemlélet, így annak reflexiója nem más, mint a szemlélet szemlélete. Nem elhanyagolható különbség, hogy az alkotó reflexió milyen értékítélettel társul, sőt, másként fogalmazva, milyen tiszta formaképzésben teljeseedik ki az önkéntelen alkotói viszony, amely önmagában sem mentesül értékek vonatkoztatási mozzanataitól. A reflexió tárgya egyszerűen az, ami valamilyen oknál fogva közel kerül hozzánk. Alkotói lefolyása ennek szükségszerűen az, hogy legalább egy ideig megtörténik az ábrázolt tárggyal való teljes azonosulás. Ugyanakkor nem tudnak értékmentes távolságban maradni tőlünk az ábrázolt létezők és dolgok. Más megfogalmazásban Székelyhídi szociológus reflexiója olyan alkotó attitűd, amely a spontán szemlélettől elindulva tart a gondolati (fogalmi) megismerés intuitív tudatosítása felé. Ekképp a rá jellemző alkotásmód úgy veszti el ártatlanságát, hogy a megismerés analitikai szintje a „kézkivitelezésnél” szükségszerűen elgyengül, vagyis „visszavesz” a képi racionális pontosságából. Másként megfogalmazva Székelyhídi vizuális reflexiói „túl okos” megfogalmazásúak, nemcsak fellebbentik azokat a bizonyos sejtelmesen takaró „fátylakat”, de szövegtextust is tartalmaznak: fogalmaznak, elbeszélnek! Igazi feladatuk nem az, hogy valamilyen hosszabb időn át is érvényes önképet adjanak a világról, hanem sokkal inkább az, hogy más módon – miként eredetileg lehetségesnek tartottuk –, de épüljenek bele emberi sorsok megélt emlékei korunk vizuális szemléletének rendszerébe.

A vizuális kommunikáció szemiotika nyelvezete még pontosabb választ ad a kompozíciók belső rétegeinek ellentmondásaira. Ha Székelyhídi szociografikus időszakának műveit – Mieke Bal: „*A személyes kultúra analízise*” címmel publikált művének meghatározó terminológiáját használva – teoretikus tárgyként kezelem, akkor vizuális szemiotikai és történeti narratív szempontok elsődleges (denotatív) és másodlagos (konnotatív) közlések jelentései, szemléleti ellentmondást hordoznak. Ezen túl problematikus az, hogy Székelyhídi narratív helyzete olyan inkoherenciát teremt az általa létrehozott vizuális térben, ami a megfogalmazás retorikai mozzanatai és a képi kifejezés közötti ellentmondásban nyilvánul meg. Hiszen műveiben a „szereplők” közvetett „gondolataival” is szembesít minket. Ekképp, a kifejezés szintjén Székelyhídi egy szintaktikailag egyes szám első személyben „megszólaló” festő, aki saját személyes megnyilatkozásaiban az ennek megfelelő, úgynevezett egyes szám első személyű „igeragozást” érvényesíti utalásaiban. Szemantikai értelemben viszont az egyes szám harmadik személyben beszélő személy is jelen van, aki a kép tárgyát, a magára maradt idős embereket és életüket, naturális formában festi, illetve komponálja. Ugyanakkor gyakorlati értelemben kísérlet történik arra is, hogy megjelenítsen egy második személyben előadott narratívát is, ahol az alkotó szemszögéből értelmezett: „ti”, vagyis a szociálisan lehetetlen helyzetbe került idős emberek kapnak „hangot”. Ez utóbbi értelmezési szint azért nem jöhet létre, mert maguk a művek szereplői a narratív struktúrában nem narrátorként, nem a saját életük

elmesélőjeként ábrázoltatnak, hanem az alkotó szerepének sajátos megkettőződésében. Teleologikusan a szereplők csak azt beszélnek, azt dokumentálják, ami a narrátor története, mintha maguk a szereplők mondanák el a képi formában kiteljesedő történetet. A megújítási kísérlet rendszeren belüli kritikájának reményei azonban – más oldalról is – egyre inkább szép illúzióvá nemesedtek, mintsem beteljesült valósággá váltak. Olyannyira, hogy a nyolcvanas évek második felétől önméltóvá, partikulárisra (nem az összességet érintővé) vált munkásságuk, s a tartalmi, a stílusi kiüresedés jelei (is) megmutatkoztak. Mindenekelőtt azért, mert újnaturalizmusuk a „lelassult idő” pangását követte, amiben az árnyaltabb, részletekben ugyan gazdag, de egyre kevésbé izgalmas indikációk kifejeződésén volt a hangsúly. Az érdeklődés kezdetben az őszinte, kritikai formának szólt, később azonban egyre inkább a művek egyedi értékének. A politikailag radikalizálódott magyar valóság társadalmi folyamatai felgyorsultak, ami a szociális szempontokat átértékelte, némiképp háttérbe helyezte. Így képzőművészeti naturalizmus pontos részleteit valósággal „felzabálták” az elkerülhetetlen, de hirtelen bekövetkező „drasztikus” rendszerváltó társadalmi változások.

Mindezek ellenére a létrejött honosított egyedi értékek – a látszólagos konzervativizmusuk ellenére – finoman árnyalták a békési régió képzőművészeti szemléletét. Székelyhídi Attila és átvitt értelemben a Gyulai Alkotócsoport vitathatatlan esztétikai jelentősége az újkonzervatív formanyelv honi megújítása, még akkor is, ha „időlegessége” és szemléleti jellege korlátozott jelentőséggel bírt, s revelációját rövid időn belül elvesztette kortárs festészetünk történetében. Közrejátszott (még) ebben a változó művészi folyamatokon túl, az ide sorolt művészek érdeklődésének megváltozása (is) a valóság közvetlen reagálású kritikai folyamatai iránt, ami nemcsak kitérőt jelentett egy más irányba tartó pályán, hanem maga a társadalmi valóság (is) túllépett, „átgázolt” az aprólékos, részletező kifejezés vizuális szemléletén. Ugyanakkor kortárs képzőművészetünkben egyre inkább gyorsabb reagálású, egyre kisebb késéssel „jelentkeznek” a nemzetközi tendenciák új folyamatai. Az új generáció már nem törődik a természetes részletekkel, az úgynevezett frissen festett új szenzibilitásban (új érzékenységben) találja meg a mindent előlő ösztönös vágy elementáris színorgiáját, ami szétfeszíti, már-már eliminálja az *újnaturalista formastruktúrát*. A rohanó idő „tényképében” az alanyi én megmutatása került előtérbe, a vizuális trendek transzavantgárd manifesztációjaként. Ennek kifejeződéseként a nyolcvanas évek végére a közösségi értékek helyébe az individuális vizuális értékek kerültek. A „túlélő” újnaturalista szemlélet – lényege szerint – már nem tudja megtartani az időhöz kötött térvalóság „időformáját”, az érvényes vizuális képi rendszert, az uralkodó esztétikai kánont. Analogikusan szemléltetve. A halk, a konkrét lírai finomságok reveláló ereje kocogott, majd sétává lassult, az új valóság nyers színekben tomboló vágójával szemben.

A feléledő újklasszicista hagyomány kisvárosi képi architektúrái

A kilencvenes évek érzékelhető változását nyomon követve megfigyelhetjük, hogy Székelyhídi Attila újra visszatér, de már más módon, az „emberi tartományokba”. Immár elfordul a szociológiai igényű szemlélet részletező újnaturalizmusától, és elindul az expresszív figurális kifejezés irányába. Rövid ideig tartó válságperiódus után feladja a „hétköznapi szép” esztétika igényét. Ekképp alkotói alapmagatartása a képi atmoszféra megteremtésére helyezi a hangsúlyt, amiben a természeti és az épített arányok megtartá-

sára, az emberi léptékek elvesztésének veszélyére figyelmeztet bennünket. A változást a szemlélődő alkotói magatartás kiteljesedése jellemzi, amiben a természeti és emberi lélek expresszív „foltformáinak” egészében oldódik fel (*Késő délutáni fényben*, 1992, akvarell, *Falusi házak*, 1992, akvarell). Ez az élethelyzetében bekövetkező változásokkal is összefügg. A rajzpedagógiai tevékenység helyett a városi tulajdonú *Bene-gyűjtemény* (1987) kezelésével bízzák meg. A Károlyi Mihály utcai épületkomplexumban kap műtermet is, ahol az alkotótevékenység új impulzusokat kap, s egyre több időt tud felszabadítani az alkotó munka számára. Az alkotó látása sajnos megromlik, aminek következményeként egyre inkább a pasztell technika használata kerül előtérbe. Mindenekelőtt a táj szemléleti és horizontális képteremő erőiben, valamint női és férfi portrék karaktereiben (jellemrajzokban) és nem utolsósorban a ciklusba foglalt női aktok „elrajzolásában”, a test erotikájában és harmonikus arányaiban találja meg a maga érzékeny melankolikus nyugalma (Sudár akt, 1997, akvarell, *Nyár/pihenő*, 1994, pasztell). Nála a melankólia fogalma az emberi létállapot legalapvetőbb jellegzetességét jelenti (*Merengő, pasztell*, 1996). S talán nem véletlen párhuzam megemlíteni azt a művészettörténeti tény, hogy a gyulai Ajtósfalváról Németországba kivándorolt asztalosmester fia, Albrecht Dürer „*Melancolia*” című rézmetszete (1514) képi elemzésének tanulsága is jelen van a melankóliát sugárzó képi kompozíciók kontextusában. Bizonyítva azt, hogy a képzőművészet, még mindig képes időn átívelő mélységes emberi titokkal foglalkozni, mert ami eleddig méltóságos erő, gondoskodó anyaság, most az érzéki nő hódolatává változik! Mi sem természetesebb, mint hogy saját sorsa is elevenen foglalkoztatja az alkotót. A jellemrajzok beszámolnak a külső (fizionómiai) és belső (lelki) változásokról, ahol a megszerzett élettapasztalatok arcvonásokká rögzültek. Portrékon olyan ámulat tükröződik, amely megnyitja az emberi együttérzés mély lélektartományait – kopott kékek, okker-zöldek és téglavörösek áhítatos ígézetében. Akár szükségszerűnek is tekinthető, hogy az időskorú emberek sorsanalízise után a fiatal arcok „nyers” élni akarása, a végtelenbe vágyó nyugtalanságuk inspirálja alkotó személyiségét. Székelyhídi számára a megtartó egzisztenciális és szellemi erő a szülőváros: Gyula. Néha műterme beszédes tárgyaiba, máskor meg a klasszikus aranymetszés arányaiba kapaszkodik. A városképek architektonikus nyugalma és az állandóság formáit őrző táji környezetben „oldódik fel” személyisége. Nem pusztán a naturában, hanem minden olyanban, amit a képzőművész szakmailag még hitelesen tud megjeleníteni. Megérinti a klasszicizmus önmagához képest akadémikus szemlélete is (*Műteremben, pasztell*, 1995). Képpalkotásában a gyulai házak geometrikus tömbszerűsége úgy szerkezetesedik, hogy az ábrázolt témák felülemelkednek a hely szellemén, amelyben az általánosítható valóságelemek nézőpontjai hitelesen kapcsolódnak egymásba, a realitás és geometria szimbiózisában – az okkerek, zöldek, barnák, kékek tónusviszonylataiban (*Épülő házak Gyulán*, 1996, pasztell). Ennek a „kevercsnek”, a finom, mondhatni lélekben gazdag realitásnak, és a valóság hiteles pontos tükrözésének mestere Székelyhídi Attila. Az évszakok változásaiban megfestett természeti valóság válik fontossá, mondjuk egy hajnali ébredésben vagy egy alkonyati derengésben (*Téli kert varjakkal*, 1995, pasztell). A kisvárosi lét képi architektúráját (valamely építmény művészi megoldását, stíluszemléleti formáját) valósággal beépíti művészetének szellemterébe. Az alkotó, mintegy beemeli műveibe azokat a sugárzó esztétikai minőségeket, motívumokat, amelyekkel naponta „találkozik” (*Esti fények a vár felé*, 1998, pasztell). Még ebben a lokális térben, a táji lakott környezetben is megtalálja a maga számára biztos komponálású azonossági pontokat, a tárgyi részletek belső és külső arányait, ame-

lyek természetes egyszerűséggel fejezik ki kötődését – a saját helyi kultúrába kapaszkodás önmegtartó igényét.

Munkamódszerében a kivitelezés, a manuális munka, a mesterség alapos ismerete mindig különös fontossággal bírt, és bír mind a mai napig, amelyből sohasem hiányzott az alázat, az igényes megformálás, a művészeti technikák alapos ismerete. Székelyhídi érzelmes szerelmese lett az ezen időben újra felfedezett Körösök-vidékének (*Festettem a „Körös” vizének...2001, akvarell*). Ennek a fenségesen nyugodt, érintetlen, szépséget és békét hordozó tájnak pasztoráléit tükrözik atmoszférikus akvarelljei, kissé nyersebb gouache-ai, temperái. Intim hangulatú csendéletein, enteriőrjein is elégikus szépség sugárzik a hideg és meleg színek finom átmeneteiben. Mintha „ez még megmaradt” nekem, „ezt még szeretem” és „ezt még tudom” látvánnyá nemesíteni belső békéjével fordulna a témához, a puha foltok, derengő színformák bűvöletében (*Aranyló porban, 1997, akvarell*). Ebben a kontextusban már az is egyfajta etikai, művészi attitűdről árulkodik, ha valaki frissen, tisztán tudja tartani művészi eszközrendszerét. Székelyhídi tehát nemcsak a „*couleur locale*”, a lakóhely színeinek, vizuális atmoszférájának és tájba helyezett kisvárosi léptékeinek ad képzőművészeti formát, hanem olyan maradandó arányoknak is, melyek történelmi formáit, elmúlt vagy újra megélt emberi viszonylatokba komponálja. Festészetében egy régen elvesztett, de még nyomaiban megmaradt emberi harmóniát és humánusot fedez fel és idéz meg számunkra, más, jelenvaló képzőművészeti értékek egyidejűségében.



Festettem a „Körös” vizének... (akvarell, papír)

Banner Zoltán

Felhőcsapda – vagy hiteles vízió?

Olasz Attila képei elé

A festészet születésének vagyunk szemtanúi – egy festő születésének a tanúvallomásai körében azokon a kiállításokon, amelyeken az elmúlt egy esztendő leforgása alatt a 19 esztendőes Olasz Attila képeivel találkozhattunk Szegeden, Orosházán és Békéscsabán (Ifi Ház galériája, december 15.–január 10.).

A barlangfestészet, a hajdani egyszerű népek, az ókori Kelet stb. művészete még nem festészet, hanem grafika, rajz, ábra, s a szín csupán az ábrázolás a jelek hitelesítését szolgálja. A festészet akkor születik meg, amikor a szín elnyeri önállóságát, szabadságát, amikor a kifejezés többi eszköztől független, akár absztrakt eszközként és célként is jelentkezik. Akármilyen ragyogóak voltak is tehát az egyiptomi, a görög vagy a római művészet festett emlékei (elég ha csak a klasszikus példára, Pompejire emlékezünk) a *festői gondolat* születése és kiteljesedése a reneszánsztól errefelé eltelt 5–600 évben megy végbe, igazából pedig a 19. században diadalmaskodik.

Nagyjából ez a 600 éves folyamat sűrűsödik össze a pályakezdő ifjú életében egy-két év teljesítményében; hiszen tanulmányrajzaiból, figuratív és nonfiguratív képeiből és pannóiból rendezett békéscsabai bemutatkozásán a szemünk láttára indul útjára a *vonal* (ami tulajdonképpen a valóságban nem létezik, csupán a zűrzavaros, kaotikus látványvalóság tagolása, értelmezése céljából hozta létre az emberi elme); szemünk láttára nyílnak/nyilatkoznak a *színek* ősi jelentésükről, illetve sikoltanak fel, amikor erőszakkal természetük, törvényeik ellenében alkalmazzák hatásukat; szemünk láttára vonulnak el a *kompozíció* 19–20. századbeli művészettörténeti stílusirányzatai az impresszionizmustól a posztimpresszionista tendenciákon át az absztrakt expresszionizmusig. Mintha egy oktatási film peregne előttünk erről a sűrített születési folyamatról.

Ám nemcsak az „eseménytörténet” tűnik felgyorsítotttnak; még inkább feltűnő annak az időnek a rövidege, amely alatt Olasz Attila „elfoglalja”, benépesíti, tematizálja saját festői tartományát.

Nem azt akarjuk ezzel erősíteni, hogy milyen őseredeti ez a festői tartomány, s hogy ilyet még sohasem láttunk. (Egyébként akiben van eredetiség, az valóban érvényre is tudja juttatni – márpedig Olasz kétségtelenül eredeti látású-képzeletű tehetség.) Csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet: mennyire általános érvényű napjainkban az emberi társadalom valamennyi életterét, megnyilvánulását, tevékenységét átható felgyorsulás, ami jelen esetben a művészi kifejezés, pontosabban a festészet terén egy évszázada végbement változások szintetizálódásában érhető tetten. Mintegy száz év formai, szakmai, szellemi tapasztalatai néhány hónap alatt lezajlódhatnak a műtermi laboráló munka során.

Éppen ezért felesleges az „előképet” keresni az ifjú festő biológikus-kozmikus elemekből sarjadó absztrakciója mögött; legfennebb mestere, Pataki Ferenc fénytelített gesztus-piktúrájának a remegése, színakkordjai átütésének leheljük nyomat. Viszont érdemes elindulni egy másik nyomvonalon, amely egyébként rendszerint nem szokott a festői értékek titkának a megfejtése felé vezetni: képei alatt ilyen címeket olvashatunk, hogy például *Felhőcsapda, Jövőlátomások, Út az ismeretlenbe, Pillanatnyi lét, A fény szüle-*

tése, *A vizek és a föld szétválasztása*, *Repülés a vérzivatarban* stb., amelyek önmagukban pusztán arra utalnak, hogy a művész – olvasó ember, s aki a *Tiszatáj* főszerkesztője, Olasz Sándor otthonában nőtt fel, nem maradhat érzéketlen a „megfogalmazás” kínja és gyönyöre iránt. Festészetének különössége azonban abban a jelenségben ragadható meg, amiként az irodalom, a szavak, a fogalmak íze, képzeleti tere és jelentése feloldódik, szétáramlik, érzéki/érzékeltető közeggé asszociálódik kompozícióiban. S ebben valóban egyedülálló, de legalábbis nemzedékében párját ritkító autoritást képvisel.

És persze van egy cím: a *Végtelen alakváltozás*, amelyet szó szerint kell komolyan vennünk, hiszen valóban az „áttűnés” az Ő legsajátosabb kompozíciós technikája, mód-szere és rendezőelve. Mestere, nyilván, ennek az eljárásnak legfennebb a technikájába avathatta be – rendezőelvé és módszerré csak úgy és akkor válhatott, ha (mikor volt) van miből elvonatkoztatnia, vagyis amikor elindulhatott egy személyes festői tartomány elfoglalására.

Régóta és gyakran beszélünk a művészet válságáról, de legalábbis zavaráról; arról, hogy a művészet elvesztette a lépést a társadalommal; éppen ezért a kortárs művészet legfőbb problémája: a távolságkeresés (a közelség-keresés) a társadalomhoz, s innen „minden önkínzás, ének”. Lehetséges. Mi, a nézők, túl közel állunk a csatátérhez ahhoz, hogy bizonyosságokat állíthassunk.

Egy azonban bizonyos a művész, az alkotóember sohasem lehet válságban; a művésznek most és mindenkor az a kötelessége, hogy egész pályája során kíméletlen párbeszédet folytasson a társadalommal; s különösen a pályakezdő fiatalok sohasem lehetnek eléggé nyugtalanok, szomjasak, kielégítetlenek a tudás és az igazság iránt. A fiatal alkotóembereknek nincs mentségük, ha lemondanak *önmaguk állandó felfedezéséről* és a *világ megváltásának* a szándékáról.

A 19. század eleji művészetet egy hatalmas repülőtérnek képzelem, ahonnan minden pillanatban és bármilyen irányban föl lehet szállni; de csak olyan gépen érdemes ezt az örök kalandot elkezdni, amellyel bármikor vissza lehet térni a földre, feltöltekezni – majd újra elindulni.

Úgy gondolom: bizalommal és indokolt várakozással tekinthetünk Olasz Attila repülőgépe után.



Olasz Attila: *Jövő*

Figyelő

Balázs Imre József

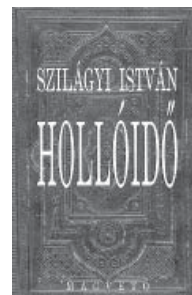
„Véletlenek tánca és ölelkezése” Szilágyi István: *Hollóidő*

„Szó és idő hát pusztulhatnak. Egyik vacogjon szétszáradt koporsóban, van belőle a padláson rengeteg, a többi száradjon fóliánsok sárga lapjain, ezekből sincs itt hiány.” (163.) Olyannyira összetartozik Szilágyi István regényében szó és idő, hogy alig tudható, melyik való a fóliánsok sárga lapjaira, és melyik a szétszáradt koporsóba. A szavak, betűk olykor bogarakként másznak elő a könyvlapok közül, Tentás és Hódy Ágó szeme láttára. Élővé lesznek a szavak, ezáltal haláluk is lehetőségessé válik. Az idő szemét olykor holló tépdesi – az idő a lefejezett halottakkal helyettesítődik be ebben a metaforában –, ugyanakkor az egész (történelmi) regény, a regényben a könyvek, krónikák, a könyvlapokon a sárgulás nem más, mint maga az idő.

Alighanem igaz van a *Hollóidő* kritikusanak, amikor megjegyzi: „Az absztrakt idő távrolról sem ontológiai vizsgálódás tárgya ebben a könyvben.” (G. Kiss Valéria: *A holtakkal terített végesség felé*. Forrás 2001/12. 108.) Azok a mondatok, bekezdések, amelyek a regényben (szép számban) az időt minősítik, „aktualizálják”, nem az idő általában vett természetére vonatkoznak. Inkább sokarcúságát, változékonyságát mutatják meg. Nem azt mondják, hogy van idő, hanem azt, hogy idő*k* vannak. Az a bekezdés, amely a könyv címéhez szó szerint is köthető, érzékelteti, hogy az időben

fordulatok vannak: „Hogy lesz ezután? Holló gyomlálja, tépdesi az idő szemét? Avagy hollóvá lesz az idő? Hollóidő?” (369.) Az *ezután* jelzi azt a változást, amely az idő természetében bekövetkezik. Úgy tűnik, Szilágyi István regénye nem egy-egy adott helyzet alapján minősíti az időket. Nem attól változik meg az idő, hogy megváltozik egy helyzet. Inkább fordítva: az idő szélesre, hozzáférhetetlenül alakul át, hogy majd egy-egy metafora révén megmutatkozzék. Előbb létezik a metafora, a jel, mintsem értelmezhetővé válna. A *Kő hull apadó kútba* című regényben sem szolgált magyarázatként bármire az, hogy megképződött az analógia a kútba hulló kavicsok és az idő között. Az, hogy Szendy Ilka az idő „alá” temeti Gönczi Dénes holttestét, egyszerűen egy kép, nem old meg rejtélyeket, hiszen maga is rejtély.

Érdemes számba venni ezeket a képeket a *Hollóidő*ben, hiszen amennyiben a regénycím gesztusát megismételve egyetlen szóösszetélt emelünk ki az egész kötet emble májaként, elsikkadnak azok a változatok, fordulatok, amelyek az első részben vissza-



Magvető, Budapest, 2001.
544 o.

visszatérve vitatják és árnyalják egymást. Az a keret, amelyben az idő(k)höz képek kapcsolódnak, természetesen nem független a keresztény világképtől. Láng Zsolt mondja: „A *Hollóidő* nevezhető ugyan történelmi regénynek, de a történelem egyáltalán nem foglalkoztatja.” (Láng Zsolt: *Kaland, rejtély, izgalom és még valami*. Élet és Irodalom 2001/23. 15) Valóban nem kerül előtérbe a regényben valamiféle hiteles eseménysor-rekonstrukció iránti igény, vagy a nagy összefüggések rögzítésére és feltárására való törekvés. A történelmiség az események idejének, közegének külsődleges elemein túl éppen a narrátori pozíció megkonstruálásában lelhető fel – ehhez pedig szervesen hozzátartoznak azok a narrátori – gyakran zárójeles – kommentárok, amelyek például az idők természetéről szólnak. Azok a hitviták vagy olykor-olykor eretnekül ható szentírásejtelmézesek, amelyek a regény szövegében egy-egy szereplőhöz kapcsolva tűnnek fel, nagymértékben rávetíthetők arra a narrátori világképre is, amely az időkről szóló diskurzust folytatja. Az az attribútum, amelyet fentebb az idő „hozzáférhetetlenségének”, és helyzethez képesti elsődlegességének neveztem, ebben a világképben az isteni időt jelenti: „Azt kérditek, az Úristennek egyetlen napjába hogy fért bele annyi elvégeznivaló... (...) Mindenható lévén maga szabhatta meg teremtető napjainak idejét. Mint minden, az idő tágasságának elrendelése, megszabása is hatalmában állt.” (44.) Ezekkel a szavakkal magyarázza a könyv első fejezetében Fortuna Illés a Teremtés történetét azoknak a fiataloknak, akik a második könyvben majd a kirajzó csapatot alkotják. Ebben a jelenetben hangzik el az az emlékeztető mondat, amely szerint a hatodik nap, az ember teremtésének napja „talán máig sem ért véget”. Eretnekszagú értelmezése a bibliai történetnek: az ember önmagát, mint befejezetlent, megkísérelte továbbalakítani, s ez a folyamat („rángás-rángatódás”) bizonyára az idők végeztéig fog tartani –

véli Fortuna Illés. A zárójelben olvasható értelmező-ironikus hozzáfűzés, amely a narrátori pozícióhoz rendelhető, betű szerint értelmezi (és éppen ezáltal hagyja az olvasó számára nyitva) az állandósult szókapcsolatot: (“Avagy az időnek volna végezetete.”) Ez olyan állítás, amely nem állít semmit. Csupán egy kvázi-logikus következtést von le az iskolamester mondatai alapján. Csupán jelzi, hogy figyel a szavak jelentéseire.

Az „álmidő” szóösszetétel szintén hangsúlyos helyen bukkan fel: amikor Tentás szemei előtt másodszor, s ezúttal nem külső véletlenek folytán, hanem álmokonstruációban állnak össze fallá az emberi koponyák. Itt rajzolódik ki az a folytonosság is, amely az „eleven elmével megélt idő” s az „álmidő” között állandóan megképződik a regényben. Amit Tentás értelmezhetetlen jelek halmazaként, „elő-jelként” érzékel, anélkül, hogy tudhatná, mire vonatkozik, rendre értelmet nyer az idő folyamatában: „Évek múltán, amikor az eleven elmével megélt időben valóságos levagdalt emberfők és zörgő koponyák gurultak lába előtt, arra gondolt, hiszen e rémséges való hordalékát ő régről ismeri: egyszer már mindez ott toronylott fölötte az álmidő várfalaként.” (88.)

Az idő ilyenformán nem lineáris a regényben, sokkal inkább ciklikus. Egyrészt az „álmidő” tér vissza valós időként Tentás életébe. Másrészt teljes világok ismétlődnek, írónak újra a könyvben. Fortuna Illés valamikor a regény előidejében egy gyereket menekít el Agócsról, saját fiát, Tentást. Revek pusztulása után szintén gyerekeket menekít, ezúttal az ellenkező irányba. A reveki fiúk legfőbb azonosító jele az apjuk foglalkozása, a szülők életének másik verzióját élik újra, amikor a seregbe kerülnek, anélkül, hogy a kézműves mesterségekben való jártasságuk „kárba veszne”. Szabadulása után Terebi Lukács egy másik időbe kerül vissza, elméje egy korábbi helyzetet teremt újra, amelybe behe-

lyettesíti mindazokat, akik Reveken körülveszik. Csupán két embernek: Fortuna Illésnek és Bervecz vajdának nem találja meg a hasonmását az újraélesztett világban – a „kizökkent idő” helyrebillenése a velük való találkozás során történik meg.

Az előrejelző megérzések, illetve azok a történetek, amelyek például Terebi Lukács agyában élednek újjá, olyan időszeleteket tesznek hozzáférhetővé Tentás számára (akinek a pozíciója az első részben legközelebb áll a narrátoréhoz), amelyek kívül esnek az ő lineáris tapasztalatvilágán: „ad-digra ő rég hozzáöregedett Orbai Miklós úr és Fortuna úr időjéhez, amint hallgatta őket és töltötte poharukba a bort. Más idő? Más világ? Más világ, más idő.” (116.) Az *idő* és *világ*, mint ebből az idézetből is kiolvasható, nem ok-okozati viszonyban állnak egymással, nem egyikből következik a másik. Inkább a jelölő-jelölt viszonytalán írhatók le: a narratori világtól szerint egyszerűre változik az idő és a jele – ami belőle látható.

Az ima rendjéről, törvényéről, „rendelt idejéről” beszél a narratori hang (323.), ezúttal a reveki templomba járó hívek tudatába behelyezkedve, amikor Terebi Lukács végre kiszabadul a börtönből, viszont elméje még nem képes egyidejűségbe kerülni azzal, ami körülötte történik. Annak az „isteni időnek” a megidézése történik az imában, amelyről már esett szó, s amely pontosan kiszabja, mire mennyi jusszon. Az isteni hatalomnak megvan a lehetősége arra – legalábbis ez az ima-helyzet hipotézise –, hogy visszaállítsa azt a folytonosságot, amely Terebi Lukács agyában megszakadt, illetve egy korábbi állapotról indult újra. Ez nemsokára be is következik. Ebben a jelenetben, amikor Bervecz – halála előtt néhány órával – bocsánatért könyörög a „helyrebillent” Terebi Lukácsnál, az idő az előbbihez hasonló, isteni attribútumokkal társul. Itt a legnyilvánvalóbb ugyanakkor az a kétértelműség is, amellyel a narratori kommentár hozzáren-

del valamit az időhöz, aztán rögtön vissza is vonja azt. Azt a fajta előrejelző funkciót, amelyet Tentás álmai-látomásai vagy Hódy Ágó szavai hordoznak, a narratori kommentár nem vállalja. Ehelyett ironikus párhuzamokat állítva mintegy Bervecz testébe helyezi bele az időt: „házhöz jár megtérdeni az idő”, illetve: „Könnyekre fakad az idő? – hétágra süt a nap.” (342.) A tékozló fiútörténet másik pozíciója, az irgalmas atyáé hasonló kétértelműséggel jelenik meg, ugyanennek a jelenetnek a zárlatában: „Avagy az idő is megbocsát? Vagy az nem ismer könyörületet?” (345.) A narratori közbeszólások tehát kevesebbet tudnak, kevesebbet mondanak a későbbi eseményekről, mint a különleges képességű Tentás vagy Hódy Ágó szavai. Egyszerű eseménykísérő funkciója van ezeknek a betoldásoknak, nem magyarázzák, csak kísérik a jeleneteket – egyidejűek velük.

Az idő említései tehát nem feltétlenül emelik absztrakt, metafizikával telített szférába a regény világát, inkább valamiféle árnyékkal látják el a tárgyakat: a keresztény világlátáshoz kapcsolják ugyan azokat, de vitában is állnak azzal – eretnokségeket követnek el. Olymódon, ahogy az idő legprofánabb, de leginkább érzékletes megjelenítéskor: „A sötét gerendabordákra ráülepedett az idő. És oda is száradt, meg is kövesedett, mint a galambszar.” (324.)

Abban az elemzésben, amelyet Paul Ricoeur *Az eltűnt idő nyomában*-nak szentel, van egy olyan mondat, amely egyetlen apró módosítással a *Hollóidő* egyik központi problémáját is kirajzolja: „*Az eltűnt idő...* annyiban történet az időről, amennyiben nem azonosítható sem az önkéntelen emlékezettel, sem pedig a jelek elsajátításával – ami kétségkívül időbe telik –, hanem azt a problémát veti föl, vajon miféle kapcsolat létesülhet e két élményszint, valamint a között a különleges, magában álló tapasztalat között, amelynek fölfedését az elbeszélő csaknem háromezer oldalon át kísélteti.” (Paul Ricoeur: *Az eltűnt idő nyo-*

mában: az átjárt idő. 87. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei IV.* Jelenkor, Pécs, 1997.) Szilágyi István regényében nem az önkéntelen *emlékezet* foglalkoztatja Tentást, hanem az – ugyancsak önkéntelen – álmok, látványok, látomások világa, amelyek az ellenkező irányban pásztázzák az időt. Kezdenie kell valamit ezekkel a képekkel, ugyanakkor fel kell derítenie saját különleges képességeit is, amelyek nemcsak az időtengely mentén, hanem az eseményekkel egy időben is működésbe lendülnek: a vágyak, amelyek Tentást mozgatják, kulcshelyzetekben exteriorizálódnak, tárgyiasulnak. Végző soron ezeknek a belőle származó, de önmaga számára is érthetetlen jeleknek az olvasását tanulja, addig a pillanatig, amikor eltűnik az olvasó szeme elől. Eltűnése a Proust-regényhez hasonló „magában álló”, részben hozzáférhetetlen tapasztalatot sejtet: mintha önmagában értelmezendő jellé válva a jelölvasás feladatát átruházná a reveki fiúkra és általuk az olvasóra.

Az az idő, amelyet a könyv e viszonyrendszerek révén megmutat, nyitott és labirintusszerű. A regény utolsó mondata ugyan a „holtakkal terített végességéről” szól, és a deák korábbi álmának időbeli aktualizációját hozza, de csak egy ciklus záródik le: a piramissá felrakott koponyák újra szétgurulnak, a második rész többször visszatérő, a követett cselekményhez képest utóidejű jelenetei pedig sejtetni engedik, hogy a reveki fiúk története nem áll le, hanem újabb ciklikus eseménysorokká hurkolódik.

A *Hollóidő* második részének megsokszorozott hőse-narrátora részben ugyanazt a jelölvasást végzi, mint az első könyv apródja, csak hogy más valóságseletek állnak a rendelkezésére, mint korábban Tentásnak. A regény egyik narrációs játéka éppen abból eredeztethető, hogy a második rész szereplői kevesebbet és mást (néhány esetben többet) tudnak az első rész eseményeiről, mint az olvasó, aki jobbára Tentás

szemszögéből követhette azokat. Az olvasó mégsem a tautológiát érzékeli, amikor ebben az újraelbeszélt változatban szembesül a korábbi történet-elemekkel. Egyrészt azért, mert megváltozik a narrátori pozíció: itt is egyetlen szereplő hangját halljuk ugyan, kikövetkeztethetően az egyik tőzsérfiút, Darholc Mátét, viszont szinte minden ige többes szám első személyben fordul elő: „szerettük volna hinni”, „megtérteltettük a lovakat”, „gondoltuk, szét kéne nézni alaposabban”. Ennek a technikának a hatása az, hogy gyakorlatilag egy kollektív szereplő jön létre a második könyvben. Vélekedései, vágyai a sajátosan torzított nézőpont szerint az összes reveki fiúra vonatkoznak. A vaskövetkezetességgel végigírt többes szám első személyű narráció feltárja ennek a logikának az abszurditását is. Az a tekintet, amely mindent a „mi” tükrén keresztül lát, mégiscsak szembesülni kénytelen azzal, hogy ez a monolitikus tömb megbontható, hogy nem lehet mindenről tudomása. A reveki fiúk többször indulnak olyan kiküldetésbe, amelyben szét kell válniuk. A „mi” kiterjedése ilyenformán természetes egyszerűséggel változik meg: marad a többes szám első személy, de ez hirtelen mást kezd jelenteni, szűkebb vagy tágabb értelmet nyer – azokról az eseményekről, amelyeknél nincs jelen, továbbra sem számolhat be.

Még közelebbről szemügyre véve ezt a megoldást, feltűnik az is, hogy a „kollektív szereplő” egyes tagjai önmagukban is megnyilatkoznak, mesterségüknek megfelelő szerepeket játszanak. Az elbeszélő gondolatai, vélekedései viszont mindannyiszor a többes szám körébe vonódnak. Sohasem mondja: „szándékom” vagy „gondoltam”, csupán azt: „szándékunk”, „gondoltuk”. Mintha teljesen el akarna tűnni, fel akarna oldódní a beszédben (amely nem sajátja, vagy amennyiben az, deformált, megsokszorozott hang), az arctalanságot választva. Erre utal az is, hogy nem azonosítja saját magát, csak üres helyként írja bele magát

a szövegbe. Az, hogy melyik név tartozik a narrátorhoz, csak kizárásos alapon nyomozható ki: a 408. oldalon kiderül, hogy egyik tőzsérfiúról van szó, majd a 459. oldalon az is egyértelműsödik, hogy összesen négy tőzsérfiú van a csapatban. Addigra már mind a négy név elhangzott a könyvben, csak azt kell megnézni, hogy melyikükre nem történik külső utalás a második könyvben.

A jelek olvasásából, amit Tentás után a többi reveki fiúnak is el kell sajátítaniuk a második részben (például annak kiderítése során, hogy miért nevezi őket mindenki „árva” reveki fiúknak), ilyenformán az olvasó sem marad ki: neki is darabokból kell összeraknia a történetet. Gyakori fogás ez a regény elsődleges szintjén, már az első könyvben. Tentás az olvasóval egyszerre, elszólások nyomában, sok kérdezősködéssel derít fel néhány dolgot saját múltjáról, szüleiéről. Még egyértelműbb a különböző történetdarabok összerakásának igyekezete abban a jelenetben, amikor Fortuna Illés és Orbai Miklós, az erdélyi prédikátor feltárják, hogy milyen szerepet játszhattak volna egymás életében: Fortuna Illés csak annyit tud, hogy az erdélyi fejedelem tárnokmesterének parancsára meg kellett volna ölnie Orbait, de elszökött a feladat elől. Orbai erről a szándékról csak utólag szerez tudomást, hiszen a kísérlet meghiúsulása után a tárnokmester bizalmasává lett. Viszont ismeri a történet „folytatását”. Kettejük visszaemlékezéséből rajzolódik ki a könyv egyik legmarkánsabb alakja, aki egy pillanatra sincs közvetlenül színen a narrációban: Botács tárnokmester, a hatalommal rendelkező ember archetipikus figurája.

A könyv egyik központi problémája ugyanis a hatalom természete. A hatalom működése nemcsak az idő kipurciózásában figyelhető meg, hanem a cselekmény és a szereplők közti viszonyok teljes skáláját átfogja. Az Istenről folytatott viták, a „hódoltság” helyzete, a fogvatartók kiismerhe-

telensége és a nevelők életminta-adása mind a hatalommal állnak összefüggésben. Michel Foucault egyik könyvében a hatalomformák történeti idejében egy fordulatot rajzol ki. A „klasszikus kor” hatalomtípusa a halál és élet feletti jogból vezethető le. Az ehhez tartozó társadalomformában „a hatalom adóztató fórum, kisajátítási mechanizmus, a javak elkobzásának eszköze, az alattvalók terményeinek, jószágainak, munkájának és vérének erőszakos eltulajdonítása. A hatalom itt mindenekelőtt a zsákmányszerzés joga: az alattvalók tulajdonságainak, idejének, testének és végül életének kisajátítása. Az élet feletti hatalom – szélsőséges esetben – nem más, mint az ölés kiváltsága.” (Michel Foucault: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Bp., 1996. 140) A fordulat, amely bekövetkezik, a „halálba küldeni és életben hagyni” irányából az „élni segíteni és halni hagyni” felé mozdítja el a hatalom érdeklődését. Az új típusú hatalomnak „sokkal inkább célja, hogy létrehozza, növelje, rendezze, nem pedig az, hogy minden módon akadályozza, megtörje vagy megsemmisítse” a felügyeletnek alávetett erőket. (Michel Foucault: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Bp., 1996. 140) Az erők rendezése az elsődleges szempont itt: hatékony gazdasági és felügyeleti rendszerekbe kell építeni őket – ez a fordulat hozza magával az iskolák, laktanyák, műhelyek ugrásszerű fejlődését. Ezt nevezi Foucault *az emberi test anatómia-politikájának*, amely rövidesen kiegészül *a népesség biopolitikájának* kidolgozásával is: a népszaporulat, az élettartam stb. befolyásolása iránti igény kialakulásával.

A *Hollóidő* világa valahol e két hatalomtípus határán helyezkedik el. A revekiek mindennapjaira még erőteljesen rányomja a bélyegét az a hatalom, amely bármikor elhurcolhatja a közösség tagjait váltságdíj fejében, és adókat követelhet. A revekiek ráadásul a végvárnak, az ellenhatalomnak is adóznak, a második könyvben pe-

dig az is kiderül, hogy azok a remények, amelyeket az adózás ténye alapján remélnek, nem bírnak fedezettel. A „hódoltságnak” Fortuna Illés és Terebi Lukács lejegyzett vitái alapján a kölcsönös bizalmatlanság a velejárója. A hatalom ugyanis nehezen érti meg a béketűrő viszonyulást: „híveid, s te magad egyre gyanakvóbbá teszitek azokat, akiket, úgy hiszitek, megvásároltatok. Béketűrőretek bizonytalanságban tartja a barbárt, az pedig számára mindenkor rossz tanácsadó. Ilyenkor a hatalom kiszámíthatatlanná lesz, és bármi kitelhet tőle, amire nem is gondolunk” – mondja Fortuna az idős papnak. A Terebi Lukács elhurcolása és indokolatlan (vagy legalábbis kinyomozhatatlan indokú) fogva tartása ebbe a gondolatmenetbe illeszthető bele. Másfelől Terebi Lukács érvei is jól felépítettek: „Ez tehát azt jelenti, hogy ők akkor lennének a maguk dolgában biztosak, ha mi velük ellenkezően naponta veretnénk magunk! Csak hogy ne érezzék fölöslegesnek ittlétüket. Tudod mit? Hadd érezzék. Hogy törje őket a nyavalya, rágja őket a bizonytalanság, mint a métely a barmok máját. Azt is mondom, a bizonytalanság kiszámíthatatlanná teszi őket. Igen. Csakhogy az is köztudott: a bizonytalanság kikezdi a legkeményebb, legádázabb hatalmat is, majd megőrli, szétmorzsolja, mint fagy a követ.” (59.) Rövid távon ez az öngigazolás mégis önáltatásnak tűnik, hiszen a hatalom erődemonstrációja, melynek során a pappal együtt hívei egyrészt is elhurcolják, a béketűrő, hatásában elbizonytalanító szánt diskurzus figyelmen kívül hagyása. Így olvassa a történetnek ezt a részét Tentás is. A Fortuna–Terebi vitákat lejegyző, lemásoló deákat kezdetben az igazsághoz, az előjelekhez való hozzáférkőzés szándéka mozgatja. A fenti beszélgetés újraolvasásakor viszont hirtelen fölöslegesnek, elégtelennek érzi ezt a fajta jelölvasást: abahagyja a másolást és penészedni hagyja az addig teleírt papírlapokat. Egy másfajta attitűdöt alakít ki a továbbiakban, minde-

nekelőtt az okszerű gondolkodás logikáját adja fel, amelyben valamilyen gesztust a várható reakciónak kellene követnie: „ilyenformán minden, ami bennünket körülvesz, okául szegődhet annak, ami elkövetkezik, holott lehet, véletlenek tánca és ölelkezése az egész”. (69.) Láng Zsolt szerint az írói mindentudás feladása történik meg ebben a pillanatban, a *tánc* és *ölelkezés* pedig valamiképpen kisugárzik a kötet nyelvére, szemléletmódjára: „a könyv nyelve a szerelmi nyelvhez hasonlatos. Nem fogalmiban, jelrendszerében, paradigmáiban, hanem abban az egyértelműségben, ahogy a testeket egymásra rakodja.” (Láng Zsolt: i.m. 15.)

Az a gondviselő hatalom is feltűnik ugyanakkor a könyvben, amely az erők és a tudás rendezését felügyeli – a gondoskodó Isten szekularizálódott, intézményesült hatalma. De nincsenek a könyvben „tisztá formák”: azok a technikák, amelyek a korábbi beszélgetésekben feltűntek, újrastrukturálódva, más céllal ugyan (vagy éppen különösebb cél nélkül), de itt is előfordulnak. Tentásnak kétségkívül van valamelyes hatalma a reveki határban lappangó fiúk felett, hatalmának természete pedig részben ugyanabból táplálkozik, amit Terebi Lukács a hatalom aláásásának technikájaként azonosított: „Fő, hogy sohase tudjátok, hányadán álltok velem. Mint ahogy én sem tudhatom, mi mozgat benneteket.” (258.) A deák azonban mégsem a gondoskodó, rendező funkciókat látja el a regényben: szavai, történetei lehetőségeket nyitnak meg, „moccantanak a fiúk elméjén”, de cselekvéseihez nem társulnak célképzetek. Tudja, hogy a fiúknak útnak kell indulniuk, de nem tudja, hogy ez a szándék belőle, a fiúkból vagy máshonnan ered. És főként nem tudja, milyen céllal kell megtörténnie ennek a kirajzásnak.

Fortuna Illés társadalmi státusánál – iskolamesterségénél – fogva is a gondoskodó hatalom birtokosa a könyvben. Pedig nem tartózkodik azok közelében, aki-

ket nevel, irányít. Távolról figyeli saját fia, Tentás növekedését, és még jellemzőbb, ahogy egy-egy pillanatra feltűnve majd a kirajzott reveki fiúk sorsát befolyásolja. Itt már az Istenével analóg hatalom-típus megjelenítője (alighanem a narrátor néphíthez közeli pozíciójából kifolyólag is). Nem tudni, hol, merre és miért jár („útja rejtve van”, akárcsak az első könyvben). Neveli, tanítja, edzi a fiúkat, táplálékukról is gondoskodva. Célja van velük. A 421–422. oldal fonák úrvacsora-jelenete csak még tovább hangsúlyozza a mester Istenhez, ezúttal annak krisztusi megnyilatkozásához való hasonlatosságát: „Illés mester fölállt, bement a malomba, de onnan nem a tele zsákkal tért meg, egyetlen kenyeret hozott és azt is maga vágta, nagy furcsálkodásunkra, ahányan voltunk, annyifele. A kenyér a legemberhezméltóbb szerzés, mondta elgondolkozva. (...) A borral bőkezűen bánt Fortuna úr. Holott a bor, amíg kupába csurran, a szőlőművestől legalább annyi rendtartó igyekvést követel, mint a szántóvetőtől a kenyér, míg megszegik. Igyünk kedvünkre, biztatott: Az ember úgyis szomjazik a kurva életben eleget.” Amikor közvetve, a várnagy leveléből Fortuna Illés haláláról értesülünk a regény végén, megképződik a motivikus összefüggés is ezzel a jelenettel – a regény idejében a halál-áldozat nem hősi, nem vált meg senkit. A narráció szemszögéből szinte mellékes esemény. A vérrel nagyvonalúan bánik a kor, akárcsak Fortuna Illés a borral.

Illés hatalma a rontó, halál feletti hatalommal való vitában, annak kritikájaként artikulálódik először, amikor szembeszegül a Botács tárnokmester parancsával. „Ahhoz is az ő hatalmából kellett eloroznod, hogy odahagyd, s ezzel megtagadd” – mondja beszélgetésük során Orbai Miklós, az erdélyi prédikátor. (133.) Ezt Illés is így gondolja: „Annyi bizonyos, azóta úgy élek, mint aki fölött nincs hatalma senki isten teremtményének.” Itt fordul át a katonai identitás (amely a végváriak számára to-

vábbra is Illés egyetlen identitása marad) a független szellemű tanítómester identitásába. Az irányítószerep tudatosságába ettől a pillanattól kezdve kételkedés és megnövekedett felelősségérzet vegyül. Ez részben abból adódik, hogy a hatalmat és gyakorlását azzal a bizonytalansággal együtt vállalja, hogy a hatalom forrása: titok. Ezekkel a passzusokkal szembesítve tűnik ki leginkább, hogy a második rész kollektív szereplője mennyire nem láthatja Fortuna Illés személyiségét a maga összetettségében: „a titok ettől még titok marad” – mondja Orbai Miklós Fortuna Illéssel egyetértésben. „Mindenekelőtt az isteni megfontolás, ha arra gondolkodok, hatalmat kinek, mikor és mivégre ad. Hiszen ha megnézzük, hogy akit az Isten hatalommal felruház, az ezzel hogyan él s miként – merthogy innen a hatalom útja, működése már számunkra is követhető –, az isteni hatalom-adományozás megfontolt voltában igencsak kételkedünk. És mivel kételkedésünk, tudjuk, neki nem tetsző dolog, igyekezünk nem gondolni vele. Ehelyett a megnyugtató ígék; amikor azt mondjuk: az Ő útjai kifürkészhetetlenek.” Akár elkobzó, adóztató hatalomról van szó a *Hollóidőben*, akár a létrehozó, növelő, rendező változtatóról, minden esetben kifürkészhetetlenségbe burkolózik.

Foucault elméletében a hatalom leginkább diszkurzív hatalomként ragadható meg: abban, ahogyan a beszédhez viszonyul, ahogyan befogad vagy kizár belőle bizonyos szubjektumokat. Ebből a nézőpontból a könyv kulcsfigurája kétségtelenül Tentás, hiszen ő az, aki leginkább érdeklődik a diszkurzus természetéről, és aki leginkább szembesül az elbeszélés nehézségeivel. Már a regény első oldalain beindítja a diszkurzus manipulálását, a realitást a fiktiivvel keveri. A határban lappangó fiúknak arról számol be, hogy a fülét – amelyet Hódy Ágó harapott meg – Bervecz korbácsa szaggatta meg (51.). Hasonlóképpen tárgyal a reveki bíróval is, és lassan szokásává válik, hogy a reveki fiúkat „bolond történetek-

kel” traktálja saját múltjáról és Fortuna Illésről. Mindez a már idézett reflexió szerint arra irányul, hogy a kívülállók ne tudják, hányadán állnak vele. Csakhogy Tentásnak arra is rá kell döbennie, hogy a fiktív és reális közötti határt gyakran önmaga számára sem tudja meghatározni. Látomásai, illetve tárgyakat manipuláló képességei – gyakran Hódy Ágó közvetítésével – a külvilágban is változásokat okoznak. Elalszik a fiúk tüze, a dárdák nem találják célba, Bervecz korbácsa nem csap le. Csakhogy ez a képesség nem uralható teljességgel. Maguk az elmesélt történetek sem. Az a pont, ahol Tentás eltűnik az elbeszélésből – most már a Darholc Mátééből – a fiktív és a reális közötti határpont: Tentás alighanem itt látja be kudarcát, hogy képtelen megkonstruálni azt az „imagináriust”, amelyben a romos templombeli jelenet értelmezhetővé válna számára.

Wolfgang Iser imaginárius-interpretációja nyomán az a hipotézis is megkockázatható, hogy a deák voltaképpen itt szembesül azzal, hogy a képzelet működése és a diskurzus egyaránt ki van szolgáltatva „a véletlenek táncának és ölelkezésének”, és újra abba kell hagynia valamit, ahogy ko-

rábban a szövegek másolását is abbahagyta: „a fikcionálás aktusa a határátlépés aktusa. Ebben jut érvényre kapcsolata valami imagináriussal. Ez úgy jelenik meg tapasztalatainkban, mint diffúz, formátlan, rögzítetlen és tárgyreferencia nélküli dolog. Meglepetésszerű és ennél fogva önkényesen beálló állapotokban manifesztálódik, melyek vagy megszakadnak, vagy más állapotokban folytatódnak.” – írja Iser. (Wolfgang Iser: *A fikcionálás aktusai*. 54. In: Thomka Beáta (szerk.): i.m.).

Tentás kivonul a diskurzusból, és a továbbiakban hallgat. Csak sejtjük, hogy a gyöngybetűkkel írt levelek, amelyeket a fiúk a regény végén hoznak-visznek, az ő kézírását hordozzák. Az utolsó kép a koponyákból rakott piramisokkal számára megbizonyosodás: a templombeli jelenet értelmezhető, egyszerűen elő-jelként funkcionált. De ez a megbizonyosodás sem jelent nyugvópontra jutást. A fiktív és a reális közötti határ továbbra sem bomlik le teljesen: a látomásban egy élemedett korú férfi szerepelt. Tentás ideje tehát továbbra sem éri be látomásait. (Hogy lesz ezután? – tovább kérdez, hallgat, zárójelben.)

Bordás Sándor

A megtestesült szellemiség

Tőzsér Árpád: *Finnegan halála*

„Hallgatni orgonák bűgását, / Síri hangok mély zúgását. // Lépni mély, tárt sírokon által / Komor pappal, néma szolgálkával. // Remegve, bújva, lesve, lopva / Nézni egy idegen halottra.”

Az itt idézett *Sírni, sírni, sírni* című Ady-vers és Tőzsér Árpád új kötetének, a *Finnegan halálának* szövegei aligha említhetők egy lapon. Az egyszerű tematikus párhuzam ellenére is túlzás volna a *Finnegan halála* verseiben helyenként megszólaló költői szerepvállalást az Ady Endre nevéhez kötődő küldetéstudathoz hasonlítani. Vagy a név szentesíti az eszközt? A különféle szerepek és az áttételes megszólalás nevesített alakjai minden esetben legitimálják beszédmódjuk milyenségét? A *Sebastianus* című vers egyes szám második személyű imperatívusza egyaránt olvasható a vers beszélőjének önfel szólító monológjaként és a kötetet szerzőjének a (saját vagy ön)figurájához intézett ars poétikus megszólalásként. „Még szádban válogasd szét / a sírást s a csendet, s csak azzal érvelj, / hogy ne valld be, amit nem követtél el. / Most ez adatott feladatként.” (7.) Ez utóbbi megközelítést erősíti, hogy az említett vers önidézet, a *Leviticus* című előző Tőzsér-kötet *Glosszájának* átirata/emelése. Kérdéses azonban, hogy szét lehet-e válogatni „a sírást s a csendet”, vagyis a hagyománytörténetileg terhelt szavakat, kifejezéseket jellemző kontextusuktól és az ezt jelölő tulajdonnév által megidézett versbeszédetől, továbbá, hogy melyek azok a poétikai megoldások, elméleti belátások, amelyek lehetővé teszik ezt a különbségtételt?

A *Finnegan halálának* a versek bölcséleti jellegéből kibontakozó másik alapvető problematikája, hogy a filozófiai diskurzus-

ból átemelt fogalmak magukkal hozzák-e „szellemiségüket”, egy más típusú nyelvhasználat részeként, továbbra is működtetve annak alapvető tapasztalatait, belátásait.

A kötet e két ellentétes irányú, de hasonló elgondolást, szemléletmódot egyesítő mivoltából adódhat szövegszinten a versek „metafizikus jellege”, melyet a *Finnegan halálának* több kritikusa szóvá tett. A romantika költői hagyományát felelevenítő patetikus versbeszédben, a „horkanó, pompázó, síró szavak” (*Vértelem áldozat* 23.), vagy lélek lapályain termett versnek való szavak (*Utószó pokoljárásokhoz* 26.) együtt jelentkeznek a lét-létezés heideggeri vagy a schopenhaueri alapvető akarat és képzet fogalmakkal; leginkább a szövegesülés, a verssé válás hangsúlyozásával: „a mondat, az valami korridor, / alagút a létből a létezésbe”; „... hogy kiemelkedni hogyan me-rek? / Az akarat emel s a képzelet” (*Vezérmonológok* 45-46., 43.).

A szövegalakítás szintjén mégis e két eltérő beszédmódbeli hagyomány összeférhetősége válik problematikussá. A filozófiai diskurzust imitáló gyakori latin kifejezések, bölcséleti utalások mellett, ezeket háttérbe szorítva jelentkezik a későromantikus szókészlet és beszédmód elemeiből építkező versbeszéd. A *Finnegan halála* verseit olvasva a metafizikai problémakört jelölő bölcséleti igény tehát kevésbé látszik elválaszthatónak a költészet korábbi, hagyományos nyelvvezetétől. Továbbra is kérdéses tehát, hogy a romantikus költői szerepvállalást idéző ne-

Kalligram, Pozsony,
2001., 62 o.



vek és utalások hogyan hozhatók össze a filozófiai gondolkodás alapvető bölcséleti elgondolásaival, kifejezéseivel anélkül, hogy kötetben megképződő nyelvi közegbe kerülve „lapos szalonfilozófiává” degradálódjanak, vagy intellektuális, teoretikus különállásuk hangsúlyozódjék?

A halál mint ontológiai státus lehet az egyik olyan közeg, amelyben a költészeti hagyomány és filozófiai diskurzus találkozik. „A kötet szinte minden verse – fogalmaz kritikájában Németh Zoltán – a halálba tart, s az ontológiai problémákra az élő átminősülést, átminősítést tartja megoldásnak.” (Németh Zoltán: *A klasszikus pozíció elfoglalásának lehetőségei és veszélyei. Tiszatáj*, 2002/2. 81.) Ezen téma egységes jelenléte mégsem csupán homogenizálja a kötet verseit, az átminősülés itt nyelvi úton zajlik, a szóhasználatban helyenként tetten érhető „elégikus jelentésképzés” nem az eltűnés, pusztulás tragikumához rendelődik leginkább. Az egyes ember halálának tényénél, megtörténésénél hangsúlyosabbnak tűnik az ezzel járó állapotváltozás jelzése. A halál filozófikus, általánosabb jelentésszférához az elnémulás, a (szöveg)test megváltozásának képzete társul, kiegészülve a halál megannyi kísérő jelenségének a felmutatásával. („...roppant sírhant a Triglav hegy háta” *J. J. Triesztjében* 30.)

A gyakran sírfeliratként megszólaló versbeszédben a fizikai halál csak kiindulópont, „számunkra a sírok keléséből fölfakadó holtak, [...] fényes szellemünk jele” – olvasható a kötet címadó versében (*Finnegan halála* 57.), mely hozzáállás polemikus hangvétele ellenére megközelíthető a Wordsworth sírfelirat-esszéit tárgyaló Paul de Man-írásnak a halálmeghatározása felől. „A halál – eszerint – egy nyelvi szorongatottság áthelyeződött neve, a mulandóságot helyrehozni igyekvő önéletrajz (a hang és a név prosopopeiája) pedig éppannyira megfoszt és alaktalanná tesz, mint amennyire helyreállít. Az önéletrajz elleplezi, hogy

a szellemi arculat megrongálódását okozza.” (Paul de Man: *Az önéletrajz mint arcrongálás. Pompeji*, 1997/2–3. 105–106.)

A mulandóságot helyrehozni / tolni próbáló versbeszélő ezzel összhangban a „lenni vagy nem lenni” lételméleti dilemmájától (*Utószó pokoljárásokhoz* 25.) a pusztá létezés akarásáig jut („Mit tudhat Virilio az idő faláról? / Arpanettjei s elektronikus elméletei között ülve / hogyan hallaná meg Hamlet tata hangját, / [...] / amint épp azt üvölti: Sestra, nem akarok nem-lenni”) (*Kettős ballada T. Á. nyakkendőjéről...* 32.)

A létezés, az élet akarásának megfogalmazásához amellet, hogy „a modern hitére és a modern előtti metafizikai mélységek nosztalgijára is rálátást enged a szöveg” (Németh i. m. 80.), a különböző megszólalási módok és lehetőségek mániakus keresése társul; a kötetben megidézett szereplők mindegyikének van mondanivalója és története. A versbeli jelenlét, a szöveg létrehozásának akarata azonban a halál egységesítő közegében elsősorban nem heroikus küzdelemként, sokkal inkább egy eleve adott, általánosabb nyelvi létmód formájában szólal meg: „A mondat, az valami korridor, / alagút a létből a létezésbe, / lámpát benne az erkölcs gyújt, erényre / s bűnre látunk a fényénél, és alanyra, / mely bűnt s erényt is kiolt a halál / állítmányában; [...] Én nem hivatkozom, magam vagyok / a nép: nyelve, feje, karja, szíve, / s nem akarok mást, csak élni, de a / népben s szóban ható alkat szerint, / s miljom szóként, fejként, kézként igényelek / az akaratomhoz eszközt s teret.” (*Vezér-monológok III.* 45–46.)

Az élet és a vers akarásával összefüggésben a halál, mint a nyelvi szorongatottság állapota a kötet verseiben legerősebben a költészeti hagyomány által terhelt, elhasznált szavak, valamint a megváltozott poétikai és teoretikus kontextus széttartó viszonylatában jelentkezik. *A Finnegan halálának* ezen kényszerű nyelvi állapotot

tematizáló részei nemcsak az „irodalom szentségének félreértett féltése” gyanánt értelmezhetőek. (Bedecs László: *Ki viszi át. Élet és Irodalom*, 2001. június 8. 26.)

A címadó vers – az önmagát ironikusan degradáló, polémikus szólama ellenére („...s én, aki már akkor is rettenve sunyítok / hátra – ló a szemellenzője mögül –, / ha torkom fonográfjában néha // megreccsen a hollóközi asszonyok / illabiális jaja, én bizony nem vagyok / olyan bátor, hogy az Úr kétezedik s Baudrillard / szimulakrumának húszadik esztendejében (s versben!) sírni / merjek.” *Finnegan halála* 53–54.) – túlzóan romantikus, első személyű modalitásával és a *Finnegan ébredésének* mint előszövegnek a bevonásával helyenként alássa a „lírai én vallomása” típusú direkt olvasatot. A halál filozófiai megközelítése és kísérőjelenségei mentén, a vers retorikai megoldásaival összefüggésben értelmezve a szöveg nem elsősorban beszélőjének „mégis-morált” hirdető, és Kölcsey *Elfolytódásának* dikcióját idéző hangvétele miatt a kötet reprezentatív darabja.

A *Finnegan halálában* megszólaló „álmodó” egy fénykép összeillesztésére, nyelvi rekonstrukciójára tesz kísérletet. Az alcím-ben jelzett *pastiche* eljárásának megfelelően bevallottan több szerző művének felhasználásával (lásd a vershez fűzött lábjegyzetet) hozza létre az „új” szöveget, elsősorban a Finnegan-család mítoszához kapcsolódva, annak elemeit, alakjait „magára” vonatkoztatva. Miként a kötet verseiben, e műveletben is meghatározó a halál jelenléte („Ezzel a furcsa képpel kezdődik haláluk” 56.), mely az említett két eltérő dikcióból adódó nyelvi szorongatottság állapotán túl a hozzá kapcsolódó filozófiai fogalmak mentén, egy átfogóbb diskurzus részeként is tematizálódik, „a kettétépett kép ellendarabjai között a semmi szívása”-ra koncentrálna. (54.)

A „semmi” bölcséleti fogalma és az „öreg vekkeróra” emlegetésével behozott idő, a

halál ontológiai megközelítéséhez kapcsolódó temporális összetevőként alapvető fontosságú ezen létállapot filozófiai megközelítésében. Arthur Schopenhauer *A halálról* című munkájában ekként fogalmaz: „A halál pedig az időbeli jelenségnek időbeli vége, mihelyt azonban az időt elvonjuk; semmiféle vég nincs többé, s e szónak megszűnt minden értelme.” (Arthur Schopenhauer: *A halálról*. Ford.: Dr. Bánóczi József. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2001. 34.)

E megközelítés felől persze a kötet ugyanezen problémakört érintő egyéb szöveghelyei is újraolvashatóak. A *Kettős ballada T. Á. nyakkendőjéről...* című versben a kórterem sarokágyában a posztmodern szabadságot kárhóztató beszélőnek Hamlet-parafrízisa az „idő fala” metafora mentén személyes lételméleti dilemmává válik („...háttal állni / a falnak, hogy az legyen előttünk, ami egyébként / mögöttünk van: a forrás” 33.), és a kötet címadó versében a „Bele lehet-e lépni kétszer / ugyanabban az álomba?” (56.) kérdéssel felidézett herakleitoszi időszemlélet felől értelmeződik.

A halál fogalmával és a hozzá kapcsolódó jelenségekkel párhuzamosan a vers retorikájában felülíródnak a hagyománytörténetileg terhelt, „nagy emberi érzések” kifejezései, a tematizált nosztalgikus visszalopásuk mellett az újraértelmezés általi visszavonásukat is elvégzi a vers. A „poétikailag korábbi fázisba tartozó megszólalásformákat” (Németh i. m. 80.) idéző *szív, szív* szavak a *Finnegan halála* elején ironikus szövegkörnyezetben, egy polemikus hangvétel részeként említődnek. („– jó vicc: / ki akar itt sírni?!, eszében sincs senkinek. / Még ha esetleg paródiaként: Hasadj meg, festett üvegből / való szív!” 53.) A nyitóversszak a *Finnegan ébredéséből* vett motívóval kiegészülve mintegy keretként megismétlődik az utolsó szakaszban, és így a felidézett „nagytörténettel” (a finnegan,

valamint a „régí és új” szembeállítását elbeszélő) a szöveg az önmagából való kilépés irányát is kijelöli. („Itt a kijárat. / A múzejumból. A cipőket kérem, ha kilépünk.” (62.)

A közties részben mindezekkel összhangban a *sír* szó igei és főnévi használatából adódó homonimát működtetve nem a szöveg kiváltotta érzelmi reakció, hanem e cselekvés verbális megnyilvánulása hangsúlyozódik. A körülötte ezáltal kialakuló szövegtérben, a vers beszélője által elbeszélte történettel párhuzamosan, retorikai szinten a *sír* ige szerepét paranomázikusan a *sír* főnév, a nosztalgikus gyász helyét pedig a (szöveg)test kihantolása veszi át; Finnegan halála inkább Finnegan ébredése lesz. „A két kép részének illeszkedése: / női és férfitest horonya s ellendarabja, gazdag / tagolódású tengerpartok fjordjai, földnyelvei, / megnyíló sírok eresztékei őstemetőkben.” (61.)

Az alcímben jelölt újraszövegezésnek a kivitelezhetősége és így a vers „sikeressége” is ezen szövegmozgás „életképességén” múlik. A *Finnegan halálának* retorikai megoldásai és a (s)írás mint önmaga verbális aktualizációja a könyv, toll fogalomkörön belül érintkezik, és a Finnegan-szüzsé is e viszonyrendszer részeként említődik: „A sírok kalamárisába / (tollszárként) ezer keresztet van ütve, járunk vissza / sustorgó történeteinkbe, a kriptaajtók címlapja / nyílik, csukódik”. (60.)

A „sírok kukáiból kigyújtott motyó” (61.) így tekinthető magának a versben megképződő történetnek, mely egy másik szövegbe fut ki, a verszáró kijárat egyúttal azonban bejárat is, az intertextuális körkörség és a megszólalási közeg kizárólagossága nem teszi lehetővé a nyelvből való kilépést.

A tematikus, azonosítható szövegelemek, utalások (Old Kate, Liffey-patak) mellett a *Finnegan ébredésének* olvasói tapasztalatai, elméleti belátásai is megjelennek, mondhatni a könyv nyelvileg is eleve

magában hordozza a Tözsér-kötetet és címét. A *Finnegan's Wake* címalak *Finnegan ébredése* és *Finnegan halála*-ként egyaránt fordítható, mely utóbbi értelmezéshez kapcsolódik a feltámadt részeges kőműves balladája is. (Vö. Bókay Antal: *James Joyce Finnegan ébredése*. In: Kada Júlia (szerk.): *Huszonöt fontos angol regény (Műelemzések)*. Lord, 1999. 248.)

A címadó versben a hamleti dilemma értelmezése az említett retorika részeként az (s)írás általi újraszövegezésbe (pastiche) torkollik: „Hányszor / kellene élni s újra születni. S mindig más / anyától, hogy a fiú a kolofonon túlra, a közöny / beszámolatlan, távoli oldalára érjen, s elmondhassa, / amit Hamlet mond a királynénak. Valaki valahol mégiscsak sír...” Majd reflektálva a sír – (s)ír paranomáziát (át)értelmező erőszakosságára: „A papír reped így, hogyha néhány lapot kitépnek egy régi / könyvből...” (60.)

A kolofonon túli lét, a létezés körforgásból való kilépés megannyi nyelvi akadály a halállal érintkező „metafizikai” problémaként kerül elő. A nyelvi közvetítettség kiküszöbölése, a jelentés rögzíthetlenségének meghaladása, miként a halál is, a szerzői intenciótól függetlenedő jelenség. A szövegalkotó és hermeneutikai körkörség a halál és létezés állandó váltakozásának képzetével társul, ahogyan a vers létrejötté sem a semmiből semmibe tartó folyamat. „A természet igazi jelképe általánosan a kör, mert a visszatérés szkémája: s valóban ez a természet legáltalánosabb formája, melyet mindenben keresztülvisz a csillagok járásától egészen a halálig s a szerves lények keletkezéséig.” (Schopenhauer i. m. 24.) A halálról elmélkedve Schopenhauer az akarat és ismeret szétválasztásával végül eljut a lélek-vándorlás tanáig, melynek megjelölésére alkalmasabbnak tartja az újjászületés kifejezést: „E folytonos újjászületések teszik aztán egy magában pusztíthatatlan akarat életálmainak egymásutánját” (Schopenhauer i. m. 59.)

A *Finnegan halálában* a hamleti lételemleti problémához kapcsolt újjászületés-képzet, a schopenhaueri *életálmom* fogalommal összhangban, a monológ kontextusában a halál versbeli álm-állapotának alternatívájaként értelmezhető: „Meghalni – elszunnyadni – semmi több; / S egy álm által elvégezni mind / A szív keservét, a test eredendő / Természetes rázkódtatásait.” (William Shakespeare: *Hamlet*. In: *Shakespeare összes művei IV*. Európa, 1961. 381. Ford.: Arany János)

Az álm-elbeszélésként meghatározott történet központi figurájának Finnegan bácsi tekinthető, aki „rendkívüli módon tudott hallgatni”. (59.) Nála a megszólalás akarása („F. úr szájából // egyetlen szó koppan az asztal / lapjára, súlyos rög koporsóra: Meglehet...” 60.) a halál szorongató nyelvi állapotával összhangban ennek jeleként testesül meg; Finnegan önmaga válik hanggá: „Iszonyatosan megnyúlt teste / napokig harangoz majd”. (60.)

A nyelvhasználat esetlegességéhez társuló, mulandóságot helyrehozni igyekvő önéletrajzi történetben a halál mint létmód jele és Finnegan neve, a hang és a név prosopopeiáján keresztül kapcsolódik össze. Az önéletírás trópusaként a prosopopeia „mely révén az illető neve [...] olyan érthetővé és emlékezetessé válik, akár egy arc”, egyszersmind „a tematikus pátoszt egy finoman árnyalt dikcióval párosítja”. (Paul de Man i. m. 101.)

A *Finnegan halála* című kötet versei, a nevek felidéző szerepére épülő hangsúlyozott intertextualitás mellett, e retorika segítségével képesek összehozni a legkülönbözőbb megszólalási módokat, más-más diskurzusokat, és integrálni azok alapvető filozófiai meglátásait az emberi lényeg, a legfőbb dolgok kutatása jegyében. A kötet „lírai alanya” – ahogy Németh Zoltán írásában nevezi – sem elsősorban a *Finnegan halála* verseinek egyes nevesített figuráival rokonítható, arcvonása inkább a felidézett történetek mentén bontakozik ki. A vezér-

monológok beszélője mondja: „A festő fejet fest. Újrafesti: / az arcról valamit le hagy – / Egyetlen szemmel van tele, / nézi önmagát az agy.” (44.), és ezen önreflexív attitűd jelentkezik a Finnegan-történettel összekapcsolva a címadó vers múltrekonstrukciójakor is. „Legalább álmomban legyen // camera obscura: agyammal / fogok nézni” (55.) A nézőpontot meghatározó agy más-más kontextusba helyezésével a két különböző megszólalási mód, miként a „régí vályogház tapad az újhoz” (58.) egymás kiegészítőjeként kezd működni; nem a megképződő oppozícióra, hanem az e mentén kialakuló szövegtérre helyezve a hangsúlyt.

Az itt hangoztatott korábbi poétikai értékrend pedig („Szeretni (nőt, nemzetet, hazát)” 47.) a *Finnegans Wake* kontextusában az ennek alapproblémáit érintő „he war” szókapcsolat átíratásként is olvasható, melyben „az »Immi ammi Semmi« szavak annotáció szerint megadott jelentése a héber »emi, ami, semi”, a héber »anyám, nemzetem, nevem« vagyis mindaz, ami a racionalitás retorikájával köldökzsinór a szubjektívhez, a lényegi emberi tartalomhoz”. (Bókay i. m. 257.)

A kötet címadó versében megjelölt, a *Finnegan ébredése* kontextusába visszavezető kijárat azonban nem jelent kilépést a lét alapkérdéseit érintő gondolatiság, és ennek a költészettörténetben hagyományozódott egy bizonyos megfogalmazásmódjának kettségéből adódó nyelvi szorongatottságból. James Joyce által a *Finnegans Wake*-ben e probléma egyik megoldási kísérleteként kidolgozott új, egyedülálló nyelv (vö. Bíró Endre: *Bevezető*. In James Joyce: *Finnegan ébredése*. Holnap, 1992. 21–26.) mint az addigiaktól eltérő más típusú nyelvhasználat adta lehetőség a kötet beszédmódján belül nem kivitelezhető.

A Finnegan-történet újraírása során feláldozott figura, a fülszöveg túlzóan romantikus megfogalmazásának ellenére mégsem pusztán egy korábbi költői hagyomány

hangja, „harang, amely önmagáért szól”; a kötet egészéből kibontakozik egy ettől eltérő megszólalásmód is.

A *Finnegan halála*ban tematikus szinten, egy értékőrző, nosztalgikus attitűd mentén egymás mellé kerülő filozófiai hagyományoknak és korábbi poétikai beszédmódnak az alapvető lételméleti kérdésfeltevései állítódhatnak szembe az újabb elméletek „emberellenes”, „lelketlen” jellegével. A megképződő modern-posztmodern oppozíció mindkét oldalának háttérben egyaránt meglévő „szellemiség” megtestesülése felülírni látszik a posztmodernnel szembehelyezkedő értékőrző költői szerepvállalást. A versbeszéd gyakran a 20. századi teóriáknak a nemiséget, testiséget központba állító felvetéseihez látszik közelíteni, megrongálva ezzel saját „szellemi arculatát”.

Az alvilágból megtérő Mittel úr kis híján a „kéj-kutak” poklában reked, mígnem a „táncos, szép magyar (vers)lábak közé” visszatér. (*Utószó pokoljárásokhoz* 27.) A szövegben a nemiséghez kapcsolódva ironizálódik a küldetéses költői szerepvállalás, a vers beszélője erekciója során mégsem költői potenciaként testesül meg: „S hittem: a Föld öle olyan, amilyen, / csenderes is, kopasz is, s a f... én / vagyok, hogyha nem ott állok, ahol kell; / s hittem, hogy a költészet faszén / égi vasalóban, maga az isten / lóbálja-szeli...”. (28.)

„Valaha a test a lélek metaforája volt, azután a szexualitás metaforája lett, ma pedig már semminek sem metaforája, hanem a metasztázis (szóródás) színhelye” – fogalmaz éppen Baudrillard *Az orgia után* című írásában. (Jean Baudrillard: *A rossz transzparenciája*. Balassi Kiadó, 1997. 12.)

A *Finnegan halála* című kötet verseiben a filozófiai diskurzus és a romantikus szó-készlet, beszédmód elszórt elemei leginkább a testiséghez, az ember fizikai létmódjához kapcsolódnak. A *Capriccio* cigánylánya például „egy képzelt nézőnek” mutatja be kézügyességét („Vetélőként jár ide-oda a mar-

ka; / benne nem cséve, hanem vadul virágzó / bot a katona férfitagja.” 16.), mely megnyilvánulás, Hrabal íráskészségével vetekszik. Míg a *Levél Magyarországra* az anyagcsere első fázisát (zabálás) helyezi kozmikus távlatokba (vö. Vörösmarty Mihály: *Előszó*), addig a *Kettős ballada T. Á. nyakkendőjéről...* költője anyagcsereje végső stádiumában a Parnasszusról „egyenesen a kagyló körül / bokáig tocsogó szarba” hull (31.), a *Leviticus* beszélőjét pedig éppen a vers hivatott felemelni „a közhegyek latrinájából” (37.)

Az anyagcserevel, nemi aktusokkal járó fiziológiai változások kifejezései egyaránt övezik a későromantikus poétikai szótárat és a korábbi „metafizikus”, illetve 20. századi filozófiai diskurzus fogalmait. A *Kihűl a szó is a Reménytelenül* című József Attila-vers első darabját parafrázálva a semmi ágán ülő szívet „infúziós köcsögre” cseréli, amibe belegondolni is rossz a *Lassan, tüdődvé* kezdőórának univerzális érvényű intését szem előtt tartva („Az ember végül homokos”). E kontextusban – melyben Sziveri János *Buzi az uszodában* című verse, és ennek József Attilától vett fenti motója is megidéződik – tényleg nem hagyható figyelmen kívül a versbeli önmegszólító figyelmeztetés: „Másokból felül, belőled alul lebeg ki / a lélek.” (34.)

A *Finnegan halála* szövegeiben a korábbi *Leviticus* című kötet ezen vonulatával ellentétben a testiség tematizálásával (vö. *Amelyben Franz Xaver Kappus kapitány...* 52.) nem a szenvedés reprezentációja és a pusztulással szembenező sorsvállalás tragikumára hangsúlyozódik.

Zuboly epelógusában a kötet címadó versének említett szövegjeljárásaival összefüggésben megfogalmazott vágya („új álmodót kén' írni”) a *Finnegan halála*beli megszólaláshoz közelít („ennek az álom-történetnek az álmodója” *Finnegan halála* 54.), és a szöveg aktualizációja, illetve realizációja rendelődik a testiséghez. „Írtam valaha én is,

a papír / liget volt, űztem nimfákat: szatír.
/ Testem ír már darabot, s búsát ír. / Hol
van mohó ajkam, s róla a pír?” (15.)

Az „anyagcsere, éhség, nemiség” (*Vezér-monológok III.* 45.) különböző megnyilvánulási formáinak leginkább nem is a „szellemiségét”, elméleti közegét éri bíráló a kötet verseiben, hanem ennek egyes megtestesüléseit, a különböző praxisokra (nemi, társadalmi stb.) való nyelvi, és így ideológiai ráhatásukat. Így érthető a *Finnegan halálának* a nyelv-hatalom összefüggéseit (is) érintő szövegei. (*Euphorbosz monológja, Vezér-monológok, Kettős ballada T. Á. nyakendőjéről...* satöbbi)

A kötet polemizáló szövegéből kibontakozó, a „tévé, Big Brother, internetszex, videoklip” és a „tévétérák bojlercsirkére emlékeztető kopasz” öle (*Finnegan halála* 53., 57.) elleni, helyenként demagóg hangvételű állásfoglalások a test anyagcsere folyamatainak kontextusában önreflexív iróniával ellentéteződik hangsúlyozva, hogy a vers is csak ideológia „egy költői szellemiség” nyelvi megtestesülése, miközben „a poéta kozmikus láncfűrészén / nyüszít a deszka” (*Finnegan halála* 56.)

A *The Love Song of Bill Prufrock* című versben, T. S. Eliot azonos nevű alakjához kapcsolódva, a hamleti feladatvállalás („kizökkent... s tolni (már hogy: helyre)... / De mért én?, mért én?... Ó jaj...” 41.), a diaré, vagyis hasmenés halaszthatatlan ürítési kényszere mentén tapad a megszólalás akarásához. A „felváltva haldoklom s hallgatom...” létállapotában a vers beszélője saját nemi szervével azonosul. A himbálózó hímtag egyúttal a beszélő hangjának megtestesüléseként mozgásával a címadó vers figurájának harangozó testét idézi. „Péniszem, mint egy szaxofon, / nem olyan nagy, csak olyan görbe, / ezt az estélyt már b...hatom, / ling-lógok meggyötörve.” (40.)

A szöveg a baudrillard-i fogyasztó társadalom tömegtermelésén sajnálkozva maga is vég-terméket, az alul-felül egyszer kilebegő lélek tucát-termékét állítja elő

(„bányalég robban / a nadrágomban. / Aztán sóhaj / szállong belőlem.” 42.), ezzel ásva alá és írva felül saját kizárólagos ideológiai szövegét.

A kötet bölcséleti igényű, metafizikus kérdésselvetései és ezeknek a hagyományos poétikai eszköztárral való társítása az ember nyelvi és fizikai létezésének körkörösével, önmagába zártságával összhangban így értelmezhetőek a „szellemiség” egyes megtestesüléseiként is. A filozófia alapvető elgondolásai a patetikus beszédmód részeként sem függetleníthetők teljességgel tágabb kontextusuktól. A „d.-i félig kész templom tornyában” harangozó Finnegan – a nemiség és testiség elméleti belátásai-ból, valamint a halál és kíséreléseinek filozófiai, nyelvi-retorikai megközelítéséből adódó – (szöveg)testként himbálózva nem önmagáért, hanem a *Finnegan halála* más típusú olvasásmódja mellett szól. (Mindez persze nagyban az értelmező „függőónja”-tól, mércéjétől függ.) A „sírás és a csend” szétválasztásával ami megszólaltatható: a síri csend; Finnegan hangja a „síri harangok mély zúgását” idézi.

Az említett Ady-vers ezen megközelítésben talán nemcsak annyiban kapcsolódik a *Finnegan halála* szövegeihez, hogy sírnírní tiszta ríme a címadó vers említett „sírásra” épülő retorikájával összecseng. A megjelenő idegen, élettelen test, és a látványa kiváltotta cselekvés (sírás) az Ady-szövegben sem elsősorban témaként, inkább a verset létrehívó alak(zat)ként interpretálható. Szemben a *Hunn, új legenda* magabiztosságot aláadó verselésével (az „Én voltam Úr a vers csak cifra szolgál...” sor zavaró névelőhiánya a jambikusság fenntartása érdekében) az öntudatos, küldetésstudattól duzzadó vers beszélőjének „cifra szolgálja” mellett ott kísértő „néma szolgál” olyan „szellemiség”, filozóféma, aki / ami inkább igazolja, mintsem felülírja „megtestesülését”; a poémát. (Vö. Farkas Zsolt: *Jobb kánon a bal kánon. Holmi*, 1999. augusztus, 1041.)

Persze, miként azt Németh Zoltán is megjegyzi kritikájában, „a 20. századi elméleti trendekre talán túlságosan is rájátszó kiszólások” és a versek „elégikus hangulata, a »nagy«, metafizikai problémákkal megpakolt nyelv halálvágya” zavaró is lehet. (Németh i. m. 81.) Kérdéses tehát, hogy a kötet ezen tematikus szintjétől eltekinteni igyekvő olvasónak rendelkezésére áll-e mindenkor a értelmezői munkához szükséges véges létből kiszabott idő.

A *Finnegan halálában* tetten érhető költői törekvés hátrányát jelzi, hogy Baka Istvánnak hasonló szemléletű költészete, rétegzettsége ellenére, egyértelműen egy későmodern poétika részeként értelmeződik, továbbá, hogy Sziveri Jánosnak a (teszt, üritési mechanizmusokat gyakran lételméleti kérdésfeltevéssel társító) színvonalas életműve a mai napig periférikus helyet foglal el a kánonban; de ez már a különböző lehetőségek vizsgálata.



Melléképület (olaj)

Szilágyi Zsófia

Az iszapba ragadt idő

Bartis Attila: A nyugalom

„Nehéz erről a könyvről írni.”, mondja Rácz Péter Bartis 2001-es könyvhétre megjelent második regényéről. (ÉS, 2001. okt. 12., 21.) Továbbléphetünk a rövid írásban tovább nem részletezett véleményből: *nehéz* az igen erőteljes olvasói élményt értelmezéssé transzformálni, ha nem a személyes benyomások rögzítését tekintjük a kritika elsődleges feladatának; *nehéz* kritikusként működni úgy, hogy a szöveg már-már bosszantóan magával ragad az első olvasáskor; *nehéz* beismerni azt, hogy közelebb érzem magamhoz a „Cosmo lányok” álláspontját, mint az első kritikák némelyikének fanyalgását: „A magam részéről évek óta nem olvastam ilyen jól megírt könyvet, pedig, Cosmo lány becsületszavamra, nem szorult belém több az egészséges sznobizmusnál. Letehetetlen.” (Cosmopolitan, 2001/8, 13.); „Bartis Attila regénye felkavaró félsiker.” (Károlyi Csaba, ÉS, 2001. aug. 31., 25.) A mai irodalmi helyzetben *nehéznek* minősíthető annak tudomásulvétele is, hogy a könyvet nemcsak Rácz Péter dicséri szokatlanul egyértelműen („Kétszeri elolvasás után nem esik nehezemre finom szóval szétkürtölni: remek mű. Ha szavazati jogom lenne, felterjeszteném az év legjobb műve díjra.”), de szerzőjét a Nők Lapja „trendinek” minősíti, s hogy a legkevésbé sem könnyű, szórakoztató olvasmánynak nevezhető regény jól érzékelhetően áttöri lassan a szűk szakmai közönség kereteit. Bartis könyve ezzel újabb bizonyítékként szolgál arra, hogy a kritikus tevékenység során sem feledkezhetünk meg a kiadói gyakorlatban effajta kérdésekkel naponta szembesülő Mészáros Sándornak azokról a felvetéseiről, amelyeket a 2001-es pécsi JAK Tanulmányi Napokon a „Szer-

zői önépítés” szekcióban tartott előadásában fogalmazott meg: az irodalmi életben a „közönségsiker” még mindig gyakran „gyanús”, pedig az „eladhatóságot”, az „olvashatóságot” semmiképpen sem lehet egyértelmű (akár pozitív, akár negatív) értékítélettel minősíteni. A természetesen nehezen mérhető „siker” okain azonban az értelmezésekben sem haszontalan töprengeni, különösen akkor, ha (mint ebben az esetben) nem az író személyiségének „kommunikálhatóságából” következik: Bartisról magáról alig-alig deríthető ki több, mint amennyit a szűkszavú fülszöveg közöl, a kötetben látható fotó nem egyszerűen önarckép, hanem műalkotás, hiszen a fotóművészként is működő író Pygmalion-fotósorozatának része, s így szimbóluma az önfeltárás és a rejtőzködés egyidejűségének. Éppen a szerző effajta „rejtélyessége” lehet azonban az egyik kiindulópontja annak a rajongói attitűdnek, amit *A nyugalom* – ahogy ezt Láng Zsolt kritikájának az ironiát sem nélkülöző nyitómondata is mutatja – generálni képes: „Egyik lelkes olvasója szerint a szerző Pelikan töltőtollal dedikált a könyvhéten, jóllehet a tollmárka kételymentes azonosítása felületes olvasásról árulkodik, hiszen egyértelmű, hogy az elbeszélő Mont Blanckal ír, a Pelikant a sírkőfaragónak ajándékozta.” (ÉS, 2001. aug. 31., 25.)

Az élmény, a „lethetetlenség” személyes (és, be kell vallanom, kicsit zavarba ejtő és váratlan) megtapasztalása jelölte ki

Magvető, Budapest, 2001. 325 o.



a legfontosabb kérdést *A nyugalom* értelmezésekor: a szöveg sodrásának okát keresve a cselekmény kibomlásának, a szövegszerveződés sajátosságainak, a narrációnak, a motívumkezelésnek a kérdéseit kell érintenünk. Ha az olvasói érdeklődés fenntartásának alapjaként a történesek időrendjét az elmondás narratív rendjével folytonosan felborító regényben a *cselekmény izgalmát* nevezzük meg, rögtön beleütközünk abba a problémába, hogyan tapasztalható meg az olvasás során a cselekmény: bár a regényről szóló kritikák között is találunk olyat, amelyben problémamentesen elvonhatónak tűnik az események váza a műegészből (ld. a Károlyi Csaba kritikájában olvasható „kivonatost tartalmat”), ez az eljárás reflektálatlanul nem végezhető el, hiszen a fabula csak az alkotási folyamat felől szemlélve nevezhető esetleg (Tomasevszkij meghatározása nyomán) olyan „nyersanyag-nak”, amiből a szüzsé hoz létre „irodalmi kombinációt” – a befogadás, illetve az elemzés során a csak a szüzséből helyreállítható fabula *másodlagos*, hiszen közvetlenül nem hozzáférhető. Ez a „kivonatolás”, bár jól bevált műveletnek tűnik, azt feltételezi, hogy egy az ok-okozatiság és a linearitás által meghatározott cselekménysor „rejtőzik” *A nyugalom* mint műegész mélyén, amihez a kivonatolással visszajuthatunk. Bár találunk olyan, a közelmúltban megjelent regényt, amelynél ez a rekonstrukciós aktus az alkotásmód sajátosságai miatt, még ha nem is fontos és termékeny, de elképzelhető („A szerző egyébként, szíves szóbeli közlés szerint, e szellős [...] regényszerkezetet egy egyszerű, mechanikus művelet sor által hozta létre: a mintegy tucatnyi történeteszálát végigírásuk után kicsiny részekre darabolta, majd a részeket alaposan összekeverte.” [Szilasi László, *A könnyymutatványosok legendája*, Holmi, 1999. dec., 1581.]), Bartis – szíves szóbeli közlése szerint – egyik regényéhez sem készített cselekményvázatot, vagy a kronológiát követő első változatot. A két szóbeli közlés szembeállításával a leg-

kevésbé sem Darvasi és Bartis (nemcsak témája, de narratív rendje, beszédmódja, a felépülő fiktív világ és az újraírt irodalmi hagyomány miatt is erősen eltérő) regényének „egymásnak ugrasztása” volt a cél: az ellentéttel arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy *A nyugalom*ban a cselekmény „főszáljának” megrajzolása korántsem egyértelműen elvégezhető feladat. Már csak azért sem, mert az események effajta, az időrend és az ok-okozatiság által meghatározott elrendezését az író-főhős, aki egyben a szöveget egyes szám első személyben elmondó narrátor is, reflexió tárgyává teszi, éppen azt emelve ki, hogy a történesek sorba rendezése nem feltétlenül vezet el a megértéshez: „a börtönös történetnek már hiába találgatom a végét, mert az egyik pont annyira igaz, mint a másik, [...] megpróbáltam összetákolni ezt a láncot, de aztán rájöttem, hogy ugyanolyan marhaság, mint az, hogy anyámnak azért nem jut kenyér, mert a művezető kilopta a gyárból a golyóscsapágyat, hogy rollert csináljon a gyerekeknek.” (323.) Az események szöveggé alakítása, vagyis a megírás idején az „ok-okozatiságban” való hit egy korábbi életfázis felidézéseként épül a szövegbe, vagyis a regény maga ennek a szemléletnek a leküzdéseként, felülírásaként is olvasható: „akkoriban még úgy számítottam a logikára, mint egy vakvezető kutyára, vagy inkább, mint egy jól karban tartott tolószékre, ami sose hagy cserben. Eskü alatt vallottam volna, hogy logika vezérli a cselekedeteinket, és le is rajzoltam addigi életünk ok-okozati láncát: hogy melyik mondatra mi következett, melyik gesztust mi előzte meg, mert rögeszmésen hittem az ilyesmiben.” (17–18.)

A regény kezdete ugyanakkor olyan alaphelyzetet exponál, aminek a megértése a narrátor-főhős számára valóban feladatként jelentkezik: a fejezetekre nem tagolt, kihagyásokkal kisebb-nagyobb egységekre szabdaltnak regény első négy, mintegy három oldalnyi része az anya halálának bekövet-

keztét közlő mondattal indul („Szombat délelőtt tizenegykor volt a temetés”, 5.), és a részből a halált megelőző tizenöt év „élő-halottsága” is nyilvánvalóvá válik: „tizenöt éve rettegett kilépni a lakásból” (6.); „azt a tekintetet, amely semmiben nem különbözött az élőtől, amelynek kékes derengése szombattól egy tizenöt éve üresen várakozó sír mélyét fogja bevilágítani, mert nem lehetett a szemét lecsukni” (7.). A szüzsé kezdete (ami a fabulának ha nem is a végpontjára, de a zárlat közelébe helyezhető el) tehát már felmutatja azt a kérdést, aminek megértéséhez a narrátornak az események elmondásával kellene eljutnia: miért lett disszidens lánya megjátszott temetése után az anya, az egykor ünnepezt színésznő „halott” a szakma és a külvilág számára, hogyan élt aztán fiával összezárva tizenöt éven át a lakásában, egy „lopott színházi díszletekkel berendezett kriptában” (17.), és hogyan, miért halt meg végül akkor, amikor a fia pár napra magára hagyta. A regényt azonban mégsem az események okozatisága fűzi össze egésszé, hanem a belső szövegszerveződés láncolata, aminek köszönhetően egyrészt az egymást követő részek kapcsolódnak össze, másrészt kialakul a befogadási stratégiát is folyamatosan alakító motívumháló. (A belső összefüggések és az általa kialakított olvasói magatartás elválaszthatatlanságára Láng Zsolt is figyelmeztet: „szükség van relációkat teremtő, nyomkereső olvasói logikára, hiszen minden rejtett utalás finom összefüggéshálót sző”.) Nem a cselekményvázra vannak tehát „ráaggatva” a motívumok, hanem a belső szerveződés tartja össze a szöveget, okozza annak sodrását, vagy „izzását” (Láng Zsolt kifejezése) s ebből bomlik ki (mondhatnánk azt is, „mellesleg”) a cselekmény.

A szövegszerveződés mikéntjét jól jellemezhetjük azzal a résszel, ami a vidéki felolvasóest után a plébánosnál tett látogatás körül bontakozik ki. A narrátor-főhős a plébánia homlokzatán megpillantja családja címerét, a „fiókáit önnön vérével itató

pelikánt” (28.). A címer a szövegben egy történetbe fordul át: arról olvashatunk, hogyan kapott a főhős hajdan a pergamenen keresett családi címer helyett Pelikan töltőtollat egy ócskástól. Ezután térünk vissza ismét a plébánián zajló eseményekhez – a főhős és a plébános egy rövid beszélgetés után fával befűtenek „valamelyik hajdani gróf Weér dohányzósobájába”, s ez a cselekményelem vezeti be a hagyomány emlékké alakulásának leírását: „ahogy szép lassan vízzé vált a vér, amivel fiait etette a pelikán, úgy gyarapodott az emlékekben a hajdani vagyon és hatalom” (32.). Nemcsak a pelikán szimbolikus jelentése bomlik ki és bomlik le ebben a részletben – a kályha befűtése mint cselekményelem egyidejűleg átalakul a családi hagyományok szét-hullásáról szóló megnyilatkozássá, olyan módon, hogy a „maga alatt vágja a fát” szólás egyrészt újraéled, realizált metaforává alakul, másrészt már elhomályosult konkrét jelentését is visszakapja. A fa, a gyökerek felaprítása a narrátor számára fiktiivvé vált múlt tudatos pusztításának metaforája lesz: „önerőből kezdtem feldarabolni ezt a fantomországot, ezt a rákos mamutfenyőt. Előbb csak óvatosan, hiszen erre mondják, hogy az ember maga alatt vágja a fát, de aztán nekiestem baltával, és éveken keresztül forgácsoltam a semmibe meredő ágakat és a vágyba kapaszkodó gyökereket, amíg el nem jutottam az egyetlen kézzelfogható valóságig, nővérem mesterhegedűjéig.” (34.), ugyanakkor visszavisz a favágáshoz, a begyűjtáshoz, vagyis a szövegszerveződésnek ezt a részét generáló cselekményelemhez: „Vizes volt a fa, petróleummal is alig lehetett a dobkályhába begyűjtani.” (34.)

Ezzel a szöveg sodrásának kimunkáltságát különösen jól demonstráló részlettel nemcsak azt mutathatjuk meg, milyen is az a szövegfelépítés, amit kétségtelenül a regény kiemelkedő sajátosságaként kell értékelnünk: azt is bemutathatjuk általa, hogyan szövődik az a *motívumháló*, amit va-

lamilyen módon minden, *A nyugalomról* eddig megjelent írás kiemel, s amit – nemcsak a metaforikus fogalom utótagja miatt – érdekes módon a könyv fülszövege sugallta pszichologizáló (és a „letehetetlenség” élményéhez a befogadók egy részénél kétségtelenül hozzájáruló) olvasattal is összekapcsolhatunk. („Egyre nyilvánvalóbb lesz, hogy a fiú immár sose fog szabadulni e gyűlölet és szenvedély szötte hálóból.”) A motívumháló kidolgozottságát emeli ki a *Beszélő* kritikája: „A regénynek példaszerű a narratív-stilisztikai-megformálásbeli végiggondoltsága és fegyelme. Bartis Attila úgy írta meg a szöveget, hogy abban a sorozatos, néha szövegszerű, néha kicsit elmozdított vagy egy másik helyzetre vonatkoztatott ismétlések, rímek hordozzák, vagy épp adagolják a cselekményt” (Nyaranta Aranka – Telente Levente, *Beszélő*, 2001. július–augusztus, 136–137.), és Láng Zsolté is: „az író intenzív figyelemmel képes egy motívumot végigvinni”, velük szemben azonban Károlyi Csaba (véleményét határozottan leszögezve és kevésbé alátámasztva) a regény egyik tagadhatatlanul központi motívumát, a vért, rosszul kidolgozottnak, sőt, önmagát parodizálóknak, neveltségének tartja.

A Károlyi által kiemelt „vér” valóban a szöveg legkönnyebben azonosítható, az imént vizsgált részletben is előforduló motívumai közé tartozik, hiszen *Weérnek* hívják a narrátor-főhőst és anyját. (Ez éppen a plébánosnál tett látogatásról szóló részben válik világossá, a főhősnek az apjával azonos keresztnévét – Andor – csak a regény legvégén ismerjük meg.) A *vér* megjelenik az írás eszközeként („Te a mások vérével írsz! / Csakis fekete tintával írok, anyám. / Ez nem tinta, ez az én vérem. / Ha vér, akkor is kizárólag a sajátom, anyám.”, 183.); az *első vérzés* választóvonalat jelent a főhős és ikertestvére, Judit között („ekkor döbbsentem rá, hogy a nővérem első mensesétől erre fele valamiből kimaradtam.”, 55.). A *vér* nagy hangsúllyal fordul elő abban a jelenetben is, amelyben

az anya keresztnévét (Rebeka) viselő, törött szárnyú madarakat gyűjtő öreg kurva egy döglött varjút ver a földhöz („a járda már csupa vér volt, mert a madár feje félig leszakadt.”, 66.); a színházból megszerezhető *vérszörny* pedig a látszatvilág egyik szimbólumaként íródik a szövegbe. A vérmotívum esetében tehát a főhős neve elsősorban olyan, már első olvasásra könnyen felfedezhető jelnek tekinthető, ami a többi előfordulásra is ráirányítja a figyelmet. Azon természetesen lehet vitatkozni, szükséges volt-e ennyire erőteljes szignált elhelyezni a szövegben, hiszen számos pontról indulva eljuthatnánk a vér motívumához: az ugyancsak jól észrevehető pelikán-motívum is elválaszthatatlan a vértől, nemcsak a mitikus elképzelésekben, de, ahogy már a családi címert leíró részletből kiderült, a szövegben magában is. A fiókait saját vérével itató pelikán mint az anyai önfelelőadás szimbóluma kontrasztot alkot a gyermekeitől az anyatejet saját szépsége érdekében megtagadó anya alakjával. A hajdani történet kimondó megnyilatkozást szintén a regény első, a halott anya testét is leíró háromoldalmi egysége tartalmazza: „a hullamerevségtől ismét feszes melleket, amelyekre hajdan alig másfél hónapnyi szoptatás után sőt kent, nehogy a bimbók megnyúljanak” (6.) *A „gonosz anya”* – „*ártatlan gyermek*” kínálkozó ellentétét azonban a regény számos ponton felülírja, nemcsak a narrátor-főhős és az anya kettősén keresztül, de az egyik, Bartis szövegalkotásának és vélhetőleg fotóművész mivoltából is következő képi látásmódjának egymásra hatását igazoló részletben is. A vidéki felolvasóestre utazó író a karcagi váróteremben egy gyermekét szoptató anyát pillant meg, akinek a lábánál naposcsibék „sivákolnak”: „Semmi olyan nem volt a mohó csámcsogásban, amit gyermeki ártatlanságnak neveznek, de amint nyelni kezdte az anyatejet, az utazótáskába zárt naposcsibék is elhallgattak.” (22.) S a „szopós csecsemő” nem sokkal később, éppen a vidéki felolvasóest kapcsán az *írók* alakmásával válto-

zik a vendéglátó szerepét kényszerből magára vállaló iskolaigazgató gondolataiban: „valójában nagy rakás szerencsétlenségek, felnőtte pumpált csecsemők, akik legszívesebben az anyjuk csöcsén csüggnének a mai napig” (27.) S amikor a narrátor-főhős anyja halálát követően kiüríti a lakást, majd a lomtalanításkor leviszi a holmikát, az ezt az eseményt leíró szövegrészben a pelikán az életet adó etetés és szoptatás szimbólumából ismét a pusztítás jelképévé változik, bár az élőhalott állapotot megtestesítő lakás berendezésének eltüntetése egy új élet kezdetét is jelenthetné: „végig akartam nézni, ahogy a pelikánszájú gép felzabálja a maradékot.” (288.)

A vér- és a pelikán-motívum néhány, egymástól is elválaszthatatlan előfordulásának számbavételén keresztül már rámutathatunk Bartis regényének arra a jellegzetességére, amivel szoros összefüggésben lesz a cselekmény egyszerre követhető és nehezen kivonatolható: a motívumháló erőteljes belső szervezethez nem szakítható el a cselekmény és a témák szétszalazhatatlanságától. Ahogy Rácz Péter fogalmaz, „Bartis nem tudja élete különböző szálait szétszedni”, a Beszélő kritikájában ugyanez a következőképpen kerül elő: „nehéz megállapítani, milyen típusú regényt olvasunk” (136.) – felmerülhet több-kevesebb indokoltsággal a „rendszer váltásról szóló regény”, a „nemzedéki regény”, a „családtörténet” és a „művészregény” kategóriája egyaránt. Hiszen miközben az anya 15 éven át nem lép ki a lakásból, ahogy ezt a fülszöveg is kiemeli: „odakinn szép lassan összeroskad a politikai rendszer”. (Ehhez kapcsolható az a természetesen nem jelentés nélküli momentum sem, hogy a narrátor-főhős éppen az ’56-os forradalom idején, egy az eseményektől távoli vadászházban fogan meg.) A narrátor-főhősnek szerelméhez, Fehér Eszterhez, apja hajdani szeretőjéhez, Jordán Évához, illetve anyjához és ikertestvéréhez való viszonyán keresztül *A nyugalom*nak a család- és a nemzedéki regényre utaltsága realizálódhat. A „művész-

lét” pedig nemcsak a színésznő-anya, a hegedűművésznő készülő testvér és az írófiú alakjához kötődve jelenik meg, de a regény íródásának témává válásán keresztül is. Ugyanakkor ez a részekre bontás megköveteli az elkülönített részek azonnali összekapcsolását: Jordán Éva ott volt a vadászházban ’56-ban, a főhős fogantatása idején (s innen nézve már nem nevezhetjük Károlyi Csaba nyomán pusztán „idegesítőnek” azt a momentumot sem, hogy a főhős a Rádió előtti ’56-os koszorúzáskor dobja be azt levelet Eszternek, ami az apa, az anya és Jordán Éva ’56-ban a vadászházban készült fotóját tartalmazza), s az apa, majd a fiú szeretője a főhős kötetének szerkesztőjeként is egyben. Az egyes, elválaszthatónak tűnő, *A nyugalom* által mozgósított műfajváltozatokat tehát ugyanúgy összefűzi (többek között) Jordán Éva alakja, mint a regény jelentésrétegeit (más, itt nem vizsgált motívumok mellett) a *vér* és a *pelikán*: az egykor félbemaradt szeretkezés és a pusztító gyűlölet, az anya utáni vágy és az anya halálának elősegítése között mozgó anyafiú viszonyhoz ugyanúgy kapcsolódik mindkét motívum, mint a szerelemhez, a szeretkezéshez és az íráshoz.

A szeretkezés és az írás azonban nemcsak a vér és a pelikán motívumához kötődő szemantikai jegyek (a születés, a születés, az alkotás, a halál, a látszatvilág) miatt elválaszthatatlan a regény szövegében: a nemi aktus, aminek rendkívül durva, Jordán Éva és a főhős között megtörténő változattól a kocsmárosnő és román szerelme, illetve a főhős és Fehér Eszter poétikusan megemelt együttlétéig számos verziójával találkozhatunk a szövegben, az író-főhős talán legfőbb tevékenysége – „fő foglalkozása, hogy pszichopata, aki anyjával éppúgy (kvázi) szeretkezik, mint szerelmével, bárkivel, egy kultúrkurvával, ikertestvérével valószínűleg azért nem, mert a tehetséges hegedűművésznő idejekorán disszidált” (Rácz Péter, i. m.). A szeretkezés ugyanakkor, ha „valódinak” nevezhető, ugyanúgy képes arra, hogy „megállítsa az időt”, mint az írás:

„Aztán megszűnt a fény is meg a sötétség, megállt Isten órája a mennyben és megállt a pokolban anyám kelléktári vekkere.” (129.) „Igaz, Isten kelléktári vekkere sem állt meg, csupán foltos lett a matrac, de mondta, hogy nincs semmi baj.” (320.) „ha az ember dolgozik, az idő kétségkívül beleragad az iszapba” (306.) Azt az értelmezést azonban, hogy az írás a szeretkezéshez hasonlóan a hétköznapi létet feledtető tevékenység lenne, az idő megállításának módját metaforizáló mondat elbizonytalanítja: az „iszapba ragadásról” nehezen állítható, hogy az írás poétikus, emelkedett mivoltát artikulálná.

Az írást és a szeretkezést a durva, az embereket patológikus esetekké, pszichopatákká változtató hétköznapi létből kiemelő hasonlatok ugyanakkor arra a feszültségre is felhívják a figyelmünket, amit Láng Zsolt a következőképpen exponál: „elbeszélheti-e ezt a történetet egy olyan elbeszélő, aki ilyesmiket gondol: »levertem volna a fejével a vakolatot, tégláig«”. Vagyis azzal a kérdéssel kell szembenéznünk, milyen távolság érezhető az egyes szám első személyben megírt szöveg kimunkáltsága és az író-főhős pszichopata mivolta, viselkedése, életvitelének között. Ez a feszültség csak akkor látszik feloldhatónak, ha az eseményeket megelőző hős és az ezt szöveggé alakító fikatív szerzőt a *megélés – megírás* sor más-más stádiumának tekintjük: ez azért is látszik fontosnak, mert az események logikáját, ahogy már igazolni igyekeztünk, folyamatosan felülírja a szövegszerveződés „logikája”, vagyis az empirikus tapasztalatok helyére a nyelv valósága lép. A regény egyszerűen igyekszik leválasztani Weér Andort, a fikatív szerzőt a biográfiai szerzőről, Bartisról, és a közvetlen referencializáláson túllépve össze is mosni vele – például azzal, hogy a főhős szerelmének, Eszternek a rejtélyes múltja Bartis első regényében, *A sétában* látszik feltárulni, vagy azzal, hogy több olyan utalást is találunk, amelyek szerint a regényben íródó szöveg éppen az a mű,

amit a kezünkben tartunk, ezt a vélekedést azonban több ponton el is bizonytalanítja a szöveg. A főhős tehát, amikor fikatív szerzővé válik, és a vele megtörtént eseményeket a nyelv teremtő ereje segítségével szöveggé alakítja, státuszváltáson megy át, igaz ugyan, hogy ez a „megemelkedés”, mondjuk *A nyugalomban* többszörösen felidézett Dosztojevszkij műveivel szemben nem poetizálódik, nem jelent „megoldást”, s az orvos megnyilatkozásai révén ironikussá is válik egyúttal: „Akkor írjon egy jó kis könyvet. Szublimáljon egyet. Attól *megnyugszik*, és még fizetnek is érte.” (304 – Kiemelés tőlem. Sz. Zs.) A regény címének egyik magyarázatát is adó megjegyzésből nyilvánvaló, hogy a „Nyugalom-támaszpont” elérése nehéz, a megértés még az események nyelvi történéssé alakítása révén sem valósulhat meg maradéktalanul. Láng Zsolt dilemmája tehát egy szinten feloldható ugyan, a kérdés azonban megmarad, s elvezethet egyúttal az értékelés paradoxonához. Bár a könyv olvashatósságához, sikeréhez nyilvánvalóan jelentősen hozzájárul, hogy benne egy igen jól felépített, nyomasztó fikatív világgal szembesülünk, amelyet a betegeken végletes érzelmekre és viselkedésre képes hősök egyikének elmondásából ismerünk meg, *A nyugalom* legfőbb értékét véleményem szerint *nem* a fikatív világ különösége, a szereplők pszichológiai „ábrázolása”, egymáshoz való viszonyuk (időnként talán túlzottan is) patológikus jellege, a narrátor-főhős „feltárulkozása” adja, hanem a szöveg ennél sokkal részletesebb vizsgálatot is megérdemlő és természetesen az előbb felsoroltaktól külön nem kezelhető kimunkáltsága, ami feledtetni képes a szereplők egymással folytatott párbeszédeiben néhol felfedezhető döccenőket, túlzásokat, megbicsaklásokat is. A *szöveg* „izzása” viszi végig a regényen úgy az olvasót, hogy az olvasás örömét és a fikatív világ légkörének nyomasztó mivoltát egyszerre élheti át – s ennek köszönhetően ragadhat Bartis regényének *olvasása* közben is iszapba az idő.

Sturm László

Nagyszerű elképzelés – részletekkel

Száraz Miklós György: Lovak a ködben

Száraz Miklós György második regényének elbeszélője – egyben főszereplője – egy fiatal lány, aki egy meg nem nevezett felvidéki városból érkezik a '90-es évek Budapestjére, hogy történelmet és régészetet tanuljon. Egyetemi éveit egy nagy szerelem, valamint az apja és nagyanyja körében eltöltött gyerekkor visszajáró emlékei határozzák meg.

A diákévek jelentik számára a „vándoréveket”, elsősorban lelki tapasztalataikkal, de számos valódi utazással is (Felvidékre, Erdélybe, az Alföldre). Ezek az utazások nem lépnek túl az egykori Nagymagyarország területén, jelezve a hagyományok és a haza fontosságát a megismerésben és a majdani otthonteremtésben. Az emlékezés jelenét a regény eleje és vége idézi fel: az egyetemi évek és a szerelem véget értek, a hősnő (az elbeszélő) hazaké-szül. Véget ér egy korszak is, a hosszúra nyúlt gyerekkor: „Lezárult a szerelmünk, és valójában akkor ért véget a gyerekkorom is. Tudtam, éveket tölthetek még Budapesten, nyárra tél jön, télre nyár, de azt is tudtam, hogy ami attól kezdve történik, az már nem a gyerekkorom. Az más időszámítás.”

A fenti idézetből is érződik, hogy a szerző a személyiség fejlődését figyeli, és ezt a fejlődést elsősorban az érzelmekhez köti. Ennek megfelelően az egyetemi éveket és a felvidéki gyerekkort megelevenítő emlékezés nem fél se a nagyjelenetek, se a váratlan fordulatok alkalmazásától. Felfokozott érzelmi tartalma van már az emlékezést elindító nyitójelenetnek, amikor egy mentőre várva merül föl a múlt néhány mozzanata. (A feszültséget növeli, hogy a mentő szerepe csak a regény legvégén tisztázódik.) Az érzelmi beállítottság meghatározza a sze-

replők egymás közti viszonyait is. Ezeket a többnyire már az első pillanatban kialakuló rokonszenv vagy ellenszenv irányítja, ezért az újsütetű ismerősök is mindig bizalmasan, kitárulkozva kezdenek beszélgetni. Néha ez modorossá válik, például amikor a mű elején a házban lakó öregasszony rögtön nem túl körülményeskedően érdeklődik az épp akkor új lakóhelyére érkező fiatal lány aznapi nemi élete iránt. A formalitásokat kerülő, in medias res kezdetű párbeszédet a szerző gyakran igyekszik lélektanilag hitelessé tenni azért, hogy felfokozott lélekállapothoz kapcsolja (sírás, dühkitörés), vagy „nem tudom, mi ütött belém” féle fordulatokkal vezeti be.

Az emlékezések anyagát két emlékréteg állandó váltakozása jelenti. A budapesti diákévek megadnak mindent, amiről álmodik egy lány. Érdekes tananyagot, a tanulás mellett is végezhető szolid munkát, igen kellemes, önálló lakást, és mindemögött a szerető otthon képét, és a jellemformáló nagy élményeket: szerelmet, társaságot (elsősorban választottja baráti köréből), bulikat, utazásokat. A szerző megóvja hőstét a megalázó vagy a problémákat túl rövidre záró élményektől, de mások sorsán át így is szembesül a lehetőségek tömkelegével. A dühöngő ifjúság jellemző (vagy legalábbis annak elkönyvelt) témái itt is mind szerepelnek: az érzelmi kapcsolatok próbálgatása, a szex, a közös ízlés összetartó ereje, a jellemet és a világnézetet firtató eszmélkedés, az alkohol, a bűnözés, a homoszexualitás, a



Magyar Könyvklub, Budapest, 2001., 539 o.

kábítószer, a megtérés, az eredetiség igénye és az igazi feladat keresése.

Az emlékezés másik síkján a nemzeti-ségi ellentétektől nem mentes, mégis idillikus felvidéki kisváros jelenik meg, és kibontakozik a gyermekkor és a középiskolás évek története. Itt a (csonka) család a meghatározó: a szórakozott, de példásan lelkiismeretes orvos apa és a tökéletes anyapótló, bölcs „nagy”. Mivel a regényben gyakori téma a nemzet, illetve a kisebbségi sors, ezt a családmódellet jelképesen is értelmezhetjük. Eszerint a felvidéki (vagy általában a kisebbségi) magyarság „félárvaságát”, veszteségeit esetleg képes ellensúlyozni a múlt, a hagyományok ereje (itt: a nagyanya). Illetve a gyógyítás, életmentés után talán az (újra)tanítás, a hagyományok előásásának ideje következik.

A mű világában egymás mellett, egymást kiegészítve érvényesül a tapasztalati valóság és egyfajta mágikus-mesei szemlélet. A lélektan, a környezetrajz pontosságát kiegészíti a képzelet önkényének és az emlékezés folyamatának az érzékeltetése, a világértelmezés pedig eljut a mágia, vagy legalábbis telepátia érvényesüléséig. A két sík értelmezi egymást, ezáltal mindegyik túl-emelkedik az adott helyzeten, és gyakran példázatszerűvé, jelképesé válnak. A valóság és a látomás furcsa, jelképesé emelkedő viszonyát fejezi ki a címadó jelenet. A főszereplő kislány korában a ködös kisváros utcáján lovakat pillant meg, és annyira belefeledkezik a valószínűtlen látványba („Amikor a mi városunkban már nem is voltak lovak.”), hogy nagy késéssel ér haza. Az apja nem hisz neki, lemennek az utcára, és valóban nem találnak sehol lovakat. Ám amikor elindulnak haza, az apja „lelépett az úttestre, hogy átvágjon a szemközti járdára, és behágott egy nagy rakás lócitromba”. A lovak a gyermekkori képzelődés után még egyszer feltűnnek, a szerelem kibontakozásakor.

A gyakorlati szemléletű valóságkép kiegészítését számos mozzanat indokolja.

Ilyen a történelmi múltnak (elsősorban az egykori Magyarországnak) a jelenen átütő hatása, az emlékképek kavargása, a gyermeki képzelet színessége, az emberi világ mögötti természeti, elemi erők megidézése. Ezek mind azt a benyomást erősítik, hogy a hétköznapiól eltérő módon is megélhető és felfogható a valóság, hogy a rejtett vagy kevésbé számon tartott erők (a képzelet, a természet, a démonok [róluk is szó esik], a múlt) nagy befolyással vannak életünkre. Ezek kitérítik az emberi lehetőségek körét, kiutat mutathatnak a gyakran szűkössé váló lélektani-környezeti meghatározottságból. Másrészt lehet, hogy irányítják is az életet, valamiféle végzetet képviselnek. Ez a végzet nem semmisíti meg az emberi szabadságot – legalábbis a regényben inkább biztatónak érzik a jelenléte –, hanem keretet ad neki. A szerző már a regény első lapján fölveti mind a két szempontot: „És ugyanakkor azt is megéreztem, amit addig sosem, de amit azóta tudok: az elrendelést, hogy ez kikerülhetetlen, mint ahogy kikerülhetetlennek bizonyult az is, hogy ebbe a testbe, ezzel a tudattal születsek, ahová végül is születtem, az egykori magyar Felvidékre”. A rögtön ezután következő bekezdésben pedig így ír: „Azt hiszem, mindenki életében vannak olyan időszakok, amikor minden megtörténhetett volna, amikor minden egészen másként is történhetett volna”.

Elsősorban a gyermeki képzelet képes a világot állandó alakulásként, a lehetőségek tárházaként látni. Számára például a platánfa egy, a fejével a földbe szúrt polip, ugyanakkor az idő és a világ képe, a mesebeli világfa. A visszaemlékezés mindegyike nem véletlenül foglalja el az első – még számolatlan – fejezet nagy részét. Figyelmeztet az élettapasztalat esetlegességére, a megismerés cseppnyiségére (ami nem zárja ki, de nem is biztosítja, hogy mégis tükrözi a tengert), amikor a világfa képzeletbeli bejárásáról írja: „annak a szép, egészséges platánnak ezzel még csak egyetlen ösvényét

jártam be a milliárdból, és ezt kislányként is pontosan tudtam, és mindig elborzasztott annak a gyönyörűsége, ha végiggondoltam, mennyi út, utacska és ösvény, mennyi kiaknázandó lehetőség állna még előttem, ha mindet, a labirintus minden lehetséges ág-bogát be akarnám járni”. Az egész megismerésének a lehetetlensége alapozza meg a személyes élmények, az egyes szám első személyű elbeszélés hitelességét és fontosságát. Hiszen ha nincs átfogó, egységes tapasztalat, akkor csak a személyiség felől közelíthetünk a valósághoz.

A megismerés korlátozottsága fölértékeli a személyiség nem racionális oldalait, az ízlést, a (mesélőkedvet és a sajátos valóság-látást megalapozó) képzelőerőt és az érzelmeket. Az elbeszélő kicsit tetszeleg is ezekben, például a jó ízlés korai kialakulásáról írva: „a nagy néha vidoran mesélte, hogy milyen hiú voltam, hogy korán ügyeltem az összképre, az együttes hatásra”. A szereplők érzelmi alapú bemutatása se mindig szerencsés. Az apa és a nagymama figurája egy idő után csöpögni kezd a jóságtól, hiába igyekszik a szerző ellensúlyokat teremteni a komikus dühkitörések és a sokat-látott bölcsesség bemutatásával. (Ráadásul a „nagy” állandóan idézgetett, többnyire szólásokba és közmondásokba merevedett bölcsességei igencsak közhelyesek.) Az emberek egyediségének a keresése sokszor fullad eredetieskedésbe. Ami nem lenne baj, ha az elbeszélő nem az eredetiségnek kijáró csodálattal beszélne ilyenkor. Az érzelmeik vezérelte ember csak – mondjuk így – keble istenének kíván engedelmeskedni (vagy a regényben is szereplő gyanús kifejezéssel élve: „önmaga” akar lenni), és ellenséges a tekintélyekkel, szokásokkal, formásokkal szemben. Ezért nem ítéli el az apa a bérnyelés alatt a gyerekeken kitörő nevetésrohamot, és ezért tekinti az elbeszélő szerelme sajátos tanítási stílusát, állandó elkalandozásait az egyéniség, az eredetiség bizonyítékának. Az olvasó azonban az utóbbi esetben hajlamosabb megint csak

eredetieskedést, modorosságot látni.

A keretek elleni lázadás témái a fiatalok nyelvének és élményvilágának bemutatásával párosulva az egykori beat-irodalom szellemét idézik. De a szentimentalizmus sem idegen a regénytől a maga hiába lázadó, természetszerető, a problémákra gyakran érzelemkitörésekkel (dühkitöréssel, nevetéssel és elsősorban sírással) reagáló hőseivel, akik a világ közönyével saját jóságukat szegeznek szembe („Muszáj jónak lenni! Annyira szar a világ.”). Hisznek az embereket elválasztó különbségek kiküszöbölhetőségében. Eszményük valami általános emberi viszony („Ő nem zsidókat, hanem embereket mentett”). Ennek a felfogásnak a megvalósíthatósága sajnos ezúttal is csak szólamokra korlátozódik. Az ilyen szólamok közhelyszerűségét nem enyhíti, hogy konkrét helyzethez kötődnek, esetleg dühöngés vagy egyéb érzelemkitörés kíséri őket. Inkább a szereplőket tünteti föl gyermek színben az, hogy ilyen szólamok ilyen fokú azonosulást váltanak ki belőlük. Ez a gyermekség azonban nem véletlen, hanem a műben oly fontos szerepet játszó gyermekség – a mű értéke ellen forduló – elfajulása. Hiszen a fő téma nem az érettség, hanem az ahhoz vezető út, a felnőtté válás folyamata. A főhős önállótlanágát jelzi, hogy állandóan apja és nagymama életvezetési tanácsai szerint igyekszik a sorsát alakítani.

A gyermeki lét bizalmas érzelmeteliségét konzerválja a fiatalok belterjes társasága. A cselekmény a kisvilág, a személyes viszonyok körében bontakozik ki. A kis-közösségek sokoldalú bemutatása a könyv egyik nagy erénye, ezek érzelmi alapokon nyugvó rendszere azonban nem biztos, hogy kiterjeszthető társadalmi szintű jelenségekre. Az elbeszélő figyelmen kívül hagyja, elkeni ezt a problémát, és ezért válik gyakran szentimentálissá, naivvá. Általánosításai pedig igazságtartalmuktól függetlenül szólamszerűek. A szereplők, ha bölcselkedni kezdenek, legtöbbször a hirdetett elvek

puszta szócsövei. Az egyén szintjén a legfőbb elv talán a szépség, jóság és igazság klasszikus egysége a szeretetben: „Ha nagyon szerettél, szép volt – mondtam a halott fiú szellemének. – Ha szép volt, akkor jó is volt! Ha jó volt, igaz volt. Akkor meg minden farizeus elmehet a jó fenébe!” (Az indulatos kifakadás ezúttal sem teszi hitelesebbé a megállapítást, amely egyébként a regény tükrében akár el is fogadható.) Az egyén maga felelős a boldogulásáért: „De azt, drága gyermekem, jegyezd meg, hogy az élet akkor szép és kényelmes, ha szépen és kényelmesen éljük. És ez csak elhatározás kérdése.” A társadalomban az előzékeny párbeszédkészség az eszmény, a nemzet, a történelem szintjén pedig a magyarság trianoni katasztrófája a fő téma.

Mi jelenti a felnőtté válást az idilli gyerekkor és a tapasztalatokban gazdag ifjúság után? Vagyis mi az az újdonság, ami egyelőre hiányzik az elbeszelt eseményekből? Részben az önállóság nagyobb foka: a főszereplő anyja igen korai elvesztése után ekkorra már elvesztette nagyanyját majd apját is, és szerelme is lezárult. Ennél is fontosabb azonban, hogy a lehetőségek bősége megoldandó feladatokra szűkül, a világ megismerésének vágyát pedig háttérbe szorítja az otthon utáni vágy. Így válnak jelképpé a regény egymásra rímelő első és utolsó szavai: „Hazamegyek, bárhol legyen is az” – „majd fogtam a hátizsákomat és elindultam haza”.

Az azonosságtudat az otthonteremtés kulcskérdése. Elsősorban közösségi léptékben tematizálódik – a kisebbségi helyzetben élő magyarok és a zsidók kapcsán –, de személyes vetülete is megkerülhetetlen, mint az ifjúság talán legégetőbb életkori problémája.

A regény központi felismerése, hogy az azonosságtudat erőssége elsősorban a saját történetek kialakításától függ. (Ezért is szorul a társadalmi a személyes és a nemzeti mögé, mert az utóbbiaknak vannak igazán átéltető történeteik.) Trianon a főszereplő

szerelmének még mindig nyílt sebe, és bár a téma ismételtetése ebben a monomániás formában sokszor erőltetettnek látszik (megint csak függetlenül az elmondottak igazságától), mégis beilleszthető a világkép logikájába. Trianon a nemzet önmagáról szóló történetét is szétzilálta, és ezzel egy nagy hagyományú közösség létét tette kétségessé. Ennek fényében kap jelentőséget, hogy az új nemzedék előtérben álló szereplői, a főhős és szerelme mindketten történelemtanárok: a megszakadt fonál újraszövéására hivatottak.

A mű cselekményessége is ezekből a belátásokból ered. Nemcsak a szerző van mindennek tudatában, hanem a szereplők is, gyakran mesélnek egymásnak történeteket vigaszul, szórakozásul, önmaguk megismertetésére.

A regény történeteit igen részletező előadásmód jellemzi. A mesélő – legyen az az elbeszélő vagy a szereplők valamelyike – élvezve a történetmondást, ennek megfelelően színezi megfigyeléseivel, személyes benyomásaival mondandóját. Ez a megjelenítő részletezés az őszinteség próbája is. A főhősnő szerint az őszinteség nem más, mint hogy ott kell lenni, amiről beszélünk: „Éreztem, szeret mesélni. Azt nem tudtam, hogy mindig szeret-e, hogy mindenkinek szeret-e. De azt éreztem, hogy nekem szeret. És tudtam, hogy igazat mond, mert ahogy arról a régi hajnalról beszélt, amikor a lakásom első tulajdonosával megismerkedett, láttam, valójában nincs is itt velem, nincs itt a sülő szalonnaként sercegő nyári záporban, nincs itt a presszó teraszán, a piros-fehér csíkos ponyva alatt, ahogy mesél, visszaröppen a kéményei és kupolái közé, ahol jól érzi magát. Magyarul: őszinte volt.” Ha a beszélőt elragadja a képzelet vagy az érzelem, akkor a megelevenedő részletek torlódó tagmondatokban, hosszú-hosszú összetett mondatokban törnek elő az emlékezetből, új ritmust adva a szövegnek. A párbeszédes jelenetek sokasága és a cselekmény váratlan fordulatai is

ritmusélnékítően hatnak. A részletek szeretete tehát nem teszi kínosan lassúvá vagy egyhangúvá, mégis sokszor megterheli a művet. Az elgondolás ugyanis általában nem társul megfelelő nyelvi erővel (ha valaki éhes, akkor mint a farkas, ha eltűnik, akkor mint a kámfor stb., stb.), így a részletek gyakran jellegtelenek maradnak. Érdeemes kitérni konkrét példára. A főhős szerelme többek között így mondja el emberpróbáló reggeli kirándulását: „Egyszerűen nem találtam visszautat. Úgy vett körbe az a szörnyeteg tövisbozót, hogy azt hittem, ott maradok. Még a szederinda a legkímé-

letesebb.” Minek a „bozót” elé ilyen semmitmondó jelző, mikor a helyzet úgyszemint értelmezi önmagát? Ezek a megszemélyesítések (elsősorban jelzők, de a következő mondatban a névszói állítmány) csak azt demonstrálják, hogy a beszélő érzelmi viszonyba lépett minden aprósággal (szentimentalizmus!), de fölöslegesek, így épp az igazi viszony hiányát jelzik. Az életszerűség túl programos. A regényben megnyilvánuló nagyívű elképzelés nem tud kiteljesedni, és ezt számos részlet sikere sem tudja elfedni.



Marcsi (akvarell, papír)

Benyovszky Krisztián

Fordított perspektívából

Karel Wlachovský : Köztes szerepben. Párbeszéd a magyar és a szlovák irodalommal – közös dolgainkról

Az ismert szlovák műfordító, kiadó, kultúrdiplomata és tanár, Karel Wlachovský magyar és szlovák irodalomról írott tanulmányait, vele készült interjúkat, és munkásságát értékelő két további írást foglal magába a Kiss Gy. Csaba és Tóth László által összeállított kötet. Bizonyos fókig rendhagyónak mondható, hisz azáltal, hogy az olvasó a beszélgetések és visszaemlékezések gyűjteményében olvashatja a szerző irodalmi reflexióit, nemcsak komparatistikai ismereteit bővítheti, hanem megismeri e sokágú tevékenység jellemezte, de mégis egy célt szolgáló életpálya mögöttes mozgatóit is. Wlachovský útját a magyar nyelvhez és irodalomhoz, a kiadóként szerzett gyakorlati tapasztalatait, a budapesti Szlovák Intézet igazgatójaként megélt élményeit. Ezen keresztül pedig nagyon sok adalékot megtudhat a szlovák–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok múltjáról és jövőjéről, a kultúrközi párbeszéd neurálgikus pontjairól, eddig kihasználatlan lehetőségeiről. Recenzióban a szövegek fordítói és az irodalomtörténeti vonatkozásaihoz fűznék néhány megjegyzést.

Wlachovský könyvét olvasva feltárul *a fordítás egész pragmatikája*, nemcsak az általános elvek szintjén, hanem „élesben”, egy fordító irodalmak, kultúrák közti termé-



Ister, Budapest, 2001. 278 o.

keny ingázását megörökítő olvasó- és műhelynapló formáját öltve. A magyar olvasó számára talán az a legizgalmasabb kérdés, mi az, amit egy szlovák fordító irodalmunkból ér-

demesnek tart átültetni, s hogy ezt milyen megfontolások alapján is teszi. Wlachovský „ars translaticá”-jában sajátos módon fonódik össze két, nem feltétlenül összeegyeztethető szempont: az egyéni ízlés és a befogadó irodalom támasztotta igények. A szerző már az előszóban és az egyes tanulmányokban ismételtelen megfogalmazza, hogy az érdekelte őt a magyar irodalomból, ami valamilyen szinten hiányzott a szlovákból: „A magyar irodalomban voltaképpen azt kerestem, amit a szlovákban nem találtam meg, ami a szlovák irodalomból számomra hiányzott. Ezért szinte kizárólag a magyar irodalom városi és polgári vonulata érdekelt, a magyar próza 19. század végi újjászületésétől egészen máig” (8.). Mándy Iván-művek fordítására például azért vállalkozott, mivel úgy érezte, e próza minden kvalitása mellett, ösztönző lehet az impresszionista epika hagyományában szegényebbnek mondható, alapvetően a hagyományos realista regény alaktani hagyományaiban gyökerező szlovák széppróza számára (51–52.). Egy interjúban megjegyzi, hogy azokat a szerzőket szerette különösen fordítani, „akik pontosan fogalmaznak, kerülnek a fölösleges terjengősséget” (138), s ezért is áll hozzá a legközelebb Mészöly Miklós prózája (121.); más helyen viszont hozzát teszi, hogy a *Saulus és a Pontos történetek útközben* című regényét azért is tartotta fontosnak lefordítani, mivel a ’70-es évek normalizációs időszakában – a nagyjából ’56-tól ’68-ig/’70-ig terjedő ígéretes pluralizálódás, poétikai gazdagodás és nyitás korszaka után – ismét a realista kánon került előtérbe a szlovák irodalomban, s ezért „a kísérleti próza kiadásának esélye sem volt, és a posztmodernizmus megállt

az ország nyugati határainál” (63.). Egy statisztikai felmérés érdekes adaléka továbbá, hogy a három legtöbbet fordított magyar író (Jókai, Mikszáth, Móricz) után/mellett Rejtő Jenő neve is többször felmerült, mint olyan szerzőé, akinek a műveivel a szlovák kiadók a hazai „szórakoztató irodalom hiányát igyekeztek pótolni” (94.). Minden lefordított műnek tehát a befogadó irodalmat kell gazdagítani, pótolnia a hiányokat, esetleg inspirálnia is annak későbbi alakulását. Nincs értelme „olyan szerzők műveit lefordítani és kiadni, akikkel, illetve amelyekkel csak a lefordított művek bibliográfiáját bővítenénk” (131.). Ezért a fordítónak jó érzéssel kell rendelkeznie ahhoz, hogy felismerje és ne hagyja elillanni a „kedvező pillanatot”, hisz az idegen mű pozitív fogadtatásában ez is legalább annyira meghatározó, mint magának a műnek az „immanens” minőségi mutatói. Jó példája lehet ennek Fejes Endre *Rozsdatemetőjének* és Kertész Ákos *Makra* című regényének szlovák átültetése. A ’80-as és a ’90-es évek magyar irodalmi produkciója folytán történt értékmódosulások eredményeként mára a kánon peremére szorult két mű a ’70-es évek Szlovákiájában – a már ismert kultúrpolitikai viszonyoknak is „köszönhetően” – „szencziószámbe ment”, „pult alatti” áruvá vált (93.). Ady szlovák recepciója ugyanakkor rámutat arra is, hogy egy idegen költő fogadtatása a hazai szellemi-kulturális környezetben egyfajta jelentésbeli redukcióhoz is vezet(het), mivel az igények és elvárások csak az életmű bizonyos komponenseit teszik láthatóvá, hangsúlyossá: „A szlovák poéta (Hviezdoslav-B. K.) Ady költői üzenetét... elsősorban etikai és politikai síkon értelmezte, poétikája, mítikus szimbólumrendszere azonban idegen maradt számára” (13.). Mivel a fordítás sosem korlátozódik egy mű filológiai és poétikailag pontos átültetésére, hanem egy tágabb hatósugarú, irodalmi hagyományok és kultúrák közti kommunikáció hátterében zajló folyamat, szükséges, hogy a fordító a két irodalomról minél több

ismerettel rendelkezék: „Ha a körülmények engedik, igyekszem mindent elolvasni, áttanulmányozni, ami a konkrét mű fordításában segítségemre lehet” (147.). A kulturális kompetencia pedig, derül ki Wlachovský vallomásaiból, a borfajtáktól a nyelvi ismereteken, történelmi, irodalmi-művészeti jártasságon át a nemzetkarakterológiai megfigyelésekig terjed. A szerző műfordítói munkásságát Žilka Tibor kötetben szereplő tanulmánya értékeli (253–268.).

Amennyire érdekesek és tanulságosak a *fordító* vallomásai, annyira tűnik vitathatónak az *irodalomtörténész* némely megállapítása. A legproblemátikusabbnak Wlachovskýnak az ún. *csehszlovákiai magyar irodalom* kérdésére, és néhány konkrét szerző „irodalmi hovatartozására” vonatkozó értékelését tartom. Álláspontját egy 1984-ben készült interjúban fejtette ki a legtömörebben: „A csehszlovákiai magyar irodalom kétségkívül része a cseh és szlovák irodalmi kontextusnak. Az is nyilvánvaló, hogy nyelvében az egyetemes magyar irodalomhoz kötődik. Ez a kettős kötődés teszi sajátossá, egyedivé. S végül: csak ezzel a háttérrel értékelhető objektíven mint egész, s így ítélni meg a rész: maga a műalkotás” (140.). Indoklasként a két irodalom (a szlovák és a magyar) közös referenciális kontextusát említi, mondván, hogy a csehszlovákiai magyar szerzők művei „szorosan beépülnek a csehszlovákiai valóságba” (140.), és hogy „azokból az élettapasztalatokból indulnak ki, melyek összefüggnek a vidékkel, ahol születtek és nevelkedtek” (78.) Grendel Lajossal (akinek műveit ő ültette át szlovákra) kapcsolatban megjegyzi, hogy esetében nem hagyható figyelmen kívül, hogy „csehszlovák állampolgár, akinek írói munkássága szerves részét képezi a csehszlovák irodalmi kontextusnak” (87.). Nem kívánok a kisebbségi irodalmak státuszát övező eddigi viták „szét-hangzó” kórusába beállni, ezért csak egy kurta megjegyzést fűznék hozzá a fentiekhez: nehezen tudom összegezgetni a föld-

rajzi és politikai szempontokat a – számomra alapvetőbbnek tűnő – nyelvi kritériummal. Ezért is tartom komikusnak, hogy Grendelt, aki magyarul ír, s a művei csupán fordításban hozzáférhetőek a szlovák befogadók számára, csak azért, mert műveiben „közös történelmi tapasztalatokat” dolgoz fel, szlovák írónak lehessen tartani. (Így tartja őt számon pl. Zsilka Tibor, sőt Peter Zajac is.) Bármilyen színvonalasak is Wlachovský fordításai – fordítások. Nem a rosszindulat beszél belőlem, de akárcsak *A rózsza nevének szerzője* nem lesz attól cseh íróvá, hogy a regényben szó esik a '68-as prágai eseményekről, úgy Kundera is megmarad kétlaki (cseh, francia) alkotónak, annak ellenére, hogy *A nevetséges szerelmek* egyik novellájának helyszínét Szlovákiába, Érsekújvárba helyezte. Ivan Habaj csallóközi tematikájú, a térség jellegzetes alakjait megrajzoló prózája úgyszintén „szlovák marad”, a dolog nyelvi természetéből adódóan. Ezzel csak azt akarom érzékeltetni, hogy milyen abszurd következménye lehet annak, ha következetesen tartjuk magunkat a földrajzi (referenciális-tapasztalati) kritériumokhoz. Ahhoz pedig, hogy egy szerző állampolgársága mennyire mérvadó a művek genezisést és morfológiáját tekintve, elég utalni a biografikus szerzőség elméleti problematizáltságára (Vodička, Barthes, Foucault), példaként pedig a Talamon-próza mágikus, imaginatív világára. Ugyancsak diszkutabilis Wlachovský azon megjegyzése, hogy Madách *Tragédiája* „abban a környezetben található a legnagyobb visszhangra, amelyben született” (92.). Számos példa igazolja, hogy az irodalmi recepció sokszor a palackba zárt kézirat „törvényei” szerint alakul: megjósolhatatlan, hogy kihez is jut el a mű, megérti-e, s ha igen, milyen differenciált lesz ez a tapasztalata, mint ahogy a hatás mértéke, azaz a szöveg aktuális párbeszédkészsége sem okvetlenül a „forrás”, az „eredet” függvénye.

A magyar írókról készült rövid portrékban, illetve a magyar irodalom bizonyos szeletét áttekintő összefoglalásokban már

első látásra feltűnik, hogy Wlachovský *milyen biztos kézzel válogat*. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy valaki '70-es évek derekán Ottlik Géza, a '80-as évek első felében pedig éppen Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Mándy Iván és Mészöly Miklós műveit ültesse át szlovákra. A magyar irodalom mai, uralkodónak mondható kánonában az említett szerzők mindegyike „élpozícióban” van, ami azonban nem volt róluk elmondható a fordítás idején, sőt. Wlachovský egyéni ízlése tehát mintegy „igazolta” az irodalmi kánon későbbi módosulásait. A legsikerültebbnek a Mándy-portrét tartom, mivel ez tartalmaz minden olyan fontosabb „kulcsszót”, ami alapján a szlovák olvasók markáns képet alkothatnak maguknak a művek poétikájáról. Az általában fordítói utószóként íródott többi ismertetés is igyekszik rövid pályaképet adni, választott szempontok szerint elhelyezni a szerzőt a hazai kontextusban, illetve, a deklarált elveknek megfelelően, Wlachovský mindig megpróbál „utat taposni” a magyar mű számára a szlovák környezetben is, latolgatván, melyek a művek recepció esélyeit tekintve legfigyelemreméltóbb mozzanatok. Csupán az Örkényről adott értékelését tartom túlzónak és elnagyoltnak: „Örkény szerepe a magyar irodalomban pótolhatatlan, mert ő emelte ki az irodalmat az anekdotázásból, és honosította meg benne a groteszket” (48.). A szlovák művekről, írói csoportosulásokról szóló tanulmányok – szemben a magyar irodalmat ismertető szövegek elsősorban informatív-tájékoztató jellegével – már közelebb állnak a szorosabb olvasatra támaszkodó interpretációkhoz (Milo Urban és Ladislav Ballek regényeiről, Július Lenko költészetéről).

Ismertetésemet egy, a szerző fordítói-irodalomközvetítói krédójaként is olvasható gondolattal zárom: „Életem egy részét a magyar irodalomnak szenteltem. Ám hiszem, igaz a gömöri mondás: Aki többet ad, annak több marad. Nos, nekem bőven maradt, s még több marad abból, ami még vár reám” (9.).

E számunk szerzői

Ambrus Zoltán (Békéscsaba, 1946) – Békéscsaba
 Balázs Imre József (Székelyudvarhely, 1976) – Kolozsvár
 Bannner Zoltán (Szatmárnémeti, 1932) – Békéscsaba
 Benyovszky Krisztián (Ipolyság, 1975 – Érsekújvár
 Bod Péter (Gyula, 1967) – Békéscsaba
 Bordás Sándor (Budapest, 1974) – Szeged
 Elek Tibor (Nyíregyháza, 1962) – Gyula
 Erdész Ádám (Mezőberény, 1956) – Gyula
 Filip Tamás (Budapest, 1960) – Budapest
 Gergely Ágnes (Endrőd, 1933) – Budapest
 Jenei László (Miskolc, 1964) – Gesztely
 Kántor Zsolt (Debrecen, 1958) – Szarvas
 Lengyel Imre (Mezőberény, 1954) – Szeged
 Márton László (Budapest, 1959) – Budapest
 Nagy Gábor (Budapest, 1967) – Békéscsaba
 Penckőfer János (Nagyszőlős, 1952) – Beregszász
 Pető Zsolt (Hódmezővásárhely, 1970) – Debrecen
 Rékasy Ildikó (Budapest, 1938) – Szolnok
 Sturm László (Budapest, 1967) – Budapest
 Szegedi Kovács György (Szeged, 1959) – Sárszentmihály
 Szilágyi András (Békéscsaba, 1954) – Békéscsaba
 Szilágyi Ferenc (Gyoma, 1928) – Gyomaendrőd
 Szilágyi Zsófia (Cegléd, 1973) – Budapest
 Tandori Dezső (Budapest, 1938) – Budapest
 Tózsér Árpád (Gömörpéterfalva, 1935) – Pozsony

Bárka ^{2002/3.}

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.
 Telefon és fax: 66/454-354/106. E-mail cím: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,
 Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
 Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

Az előző számunk tartalmából

Varró Dániel, Lackfi János, Karafiáth Orsolya, Király Levente, Orbán János Dénes, Szálinger Balázs, Hollósvölgyi Iván, Hartay Csaba, Harcos Bálint, Térey János versei

Cserna-Szabó András, Nagy Gergő, Maros András prózája

Greco Krisztián beszélgetése Fogarasi Zsolttal, a Sárkányfű egykori főszerkesztőjével

Bedecs László, Zsávolya Zoltán esszéi a Sárkányfű folyóiratról

Karafiáth Orsolya, Harcos Bálint tanulmánya Kemény István költészetéről, Németh Zoltán írása Térey János Paulusáról

Gács Anna, Tarján Tamás, Büky László, Kiss László, Menyhért Anna kritikája Cserna-Szabó András, Király Levente, Szálinger Balázs, Czifrik Balázs, Nagy Gergely kötetéről

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, tölts ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: